

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

**OSMANZÂDE AHMED TÂİB'İN TELHÎSÜ'N-
NESÂYİH'İ VE DEĞERLER EĞİTİMİ ÜZERİNE
ÖNERİLERİ**

AHMET ŞENER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK

Konya-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI

**OSMANZÂDE AHMED TÂİB'İN TELHÎSÜ'N-
NESÂYİH'İ VE DEĞERLER EĞİTİMİ ÜZERİNE
ÖNERİLERİ**

AHMET ŞENER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK

Konya-2019

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet ŞENER
	Numarası	168308041004
	Ana Bilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tezin Adı	Osmanzâde Ahmed Tâib'in Telhîsü'n-Nesâyih'i ve Değerler Eğitimi Üzerine Önerileri

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

17/05/2019
Ahmet ŞENER

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
---	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet ŞENER
	Numarası	168308041004
	Ana Bilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK
	Tezin Adı	Osmanzâde Ahmed Tâib'in Telhîsü'n-Nesâyih'i ve Değerler Eğitimi Üzerine Önerileri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **“Osmanzâde Ahmed Tâib'in Telhîsü'n-Nesâyih'i ve Değerler Eğitimi Üzerine Önerileri”** başlıklı bu çalışma 03.05.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Ünvanı Adı Soyadı	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Orhan YAVUZ	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Gökhan ÖLKER	

ÖN SÖZ

18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin azametli devirlerinin acı tecrübelerle sona erdiği bir dönemdir. 1683 Viyana Kuşatması ve ardından gelen 1699 Karlofça Antlaşması ile başlayan kara haberler dönemi; devletin askerî, siyasi, ekonomik zeminde sendelemesinin sebepleri üzerinde durulmasını, içe bakış saikiyle eleştirilerin yapılmasını ve mazinin hasretle anılan günlerine dönebilmenin çarelerinin düşünülmesini sağlamıştır. Çözölmeye mâni olacak çözüm önerileri, sosyal bir ayırım gözetmeksizin bazen halka bazen de devlet ricalinin en tepesine iletilmiş; böylelikle bir disiplin içinde kötü gidişi durdurabilmenin ahlaki ve eğitimsel arka planı üzerinde durulmuştur. Bu sarsıcı değişimler, edebiyat sahasında da varlığını göstermiş, önceki yüzyılın Sihâm-ı Kaza şairi Nef'i'nin yanı sıra hikemî şiir anlayışıyla 18. yüzyılın başlarında vefat eden Nabî'nin bir ekol geliştirmesine ve yüzyılın başından itibaren şûhane gazelleriyle Nedim gibi bir ismin gündeme gelmesine olanak sağlamıştır.

Toplumun ve bireylerin aksayan yönlerini hicveden Nef'i ile hem tarz hem de kader ortaklığı bulunan şairlerden biri de Osmanzâde Ahmed Tâib'dir. İlk dönem şiirlerinde İstanbul'daki geçim sıkıntılarında, yangınlardan, çarşıda kahvenin kıtlaşmasına kadar pek çok sosyal temaya değinen şiirleriyle tanınan Osmanzâde Ahmed Tâib'in bir başka yönü ise dönemin önemli nesir yazarlarından biri oluşudur. Osmanzâde Ahmed Tâib'in Sihatabad, Ahlak-ı Ahmedî, Ahmedü'l-Âsâr fî Tercemeti Meşâriki'l-Envâr, Münşeât, Hulâsatü'l-Ahlak, Telhîs-i Mehâsinü'l-Edeb,

Simârü'l-Esmâr, Hadîkatü'l-mülûk, Hadîkatü'l-vüzerâ ve Telhisü'n Nesâiyih adlı nesir türünde eserleri mevcuttur. Çalışmamızda Osmanzâde Ahmed Tâib'in Telhîsü'n-Nesâiyih adlı eseri incelenmiştir.

17. yüzyıldan itibaren pek çok örneğini gördüğümüz ahlak kitaplarından birisi olan Telhîsü'n-Nesâiyih'in içeriğinin ve iletisinin tespit edilmesi, dönemin zihniyet algısının aydınlatılması açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda ele aldığımız incelememizde sultanlardan şehzadelere, vezirlerden tüm devlet erkânına ve toplumun en sade ferdine hitabeden nasihatname yazarının toplumun ve yönetimin değerlerine veya 'değersizleşmesine' yönelik çözüm önerileri ile işaret ettiği değerler belirlenmeye çalışılmıştır. 17 ve 18. yüzyıldaki siyasi ve sosyal gelişmeler çerçevesinde yazdığı nesir türündeki eserlerle iz bırakan Osmanzâde Ahmed Tâib'in Telhîsü'n Nesâiyih'inden hareketle Osmanlı devrindeki değerlerin kavram alanının İslam dini ve Türk tarih bilinciyle olan ilgisi üzerinde durulmuştur. Öğretici metnin dil ve üslup özellikleri göz önünde bulundurulduğunda dönemin nesir dili ve üslubunun, Divan şiirinin gölgesi altında kalan kapalı anlatım tarzının, bir ahlak kitabına aynı şekilde yansıyor yansımadağı, nesir oluşturulurken nasıl bir dil ve anlatım benimsendiğı, niçin telhis türünün tercih edildiğı metin temel alınarak incelenmiştir.

Osmanzâde Ahmed Tâib'in hayatı, sanat anlayışı ve bazı eserleri ile ilgili makaleler ve tezler yazılmışsa da sanatçının Telhîsü'n-Nesâiyih'ini konu alan müstakil bir çalışma yapılmamış; eser çeviri yazıyla aktarılmamıştır. Telhîsü'n-Nesâiyih'in İstanbul Millet Kütüphanesinde Ali Emirî Koleksiyonu 34 Ae Şeriyeye 1269/3 arşiv numarasıyla kayıtlı bir yazma nüshası mevcuttur. Ancak biz çalışmamızda eserin İstanbul'da Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis Matbaasında basılarak 1283 yılında yayımlanan basımını esas aldık.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Buna göre ilk bölümde 18. yüzyılda devlet adamları ile aydınları düşünmeye ve eyleme sevk eden belli başlı gelişmeler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Telhîsü'n-Nesâiyih yazarının hayatı, sanatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Telhîsü'n-Nesâiyih'in incelendiğı üçüncü bölümde ise eserin içeriğı hakkında bir değerlendirme yapıldıktan sonra duraklama-gerileme

döneminde referans değerlerin her geçen yılda azalması, ardından Osmanlı Devleti'nin Duraklama Devri'nden itibaren pek çok bilgin ve devlet adamının kaleme alma zorunluluğu hissettiği siyasetnameler ve nasihatnamelerden hareketle Telhîsü'n-Nesâyih'deki değerlere ilişkin öneriler tespit edilmiştir. Dördüncü bölümde Osmanlı nesir geleneği içinde bilginin üretimi ve öğretimi sürecinde önemli bir yer tutan telhis türü ve eserde tercih edilen nesir dilinin başlıca özellikleri incelenmiştir. Verilen öğütler ile bunların beslendiği kaynaklara ilişkin yapılan değerlendirme ve sonuç kısmından sonra eserin çeviri yazı metnine yer verilmiştir.

Çalışmamın her safhasında daima rehberliğine müracaat ettiğim, araştırmalarımın ufuk ve istikamet kazandıran kıymetli hocam Dr. Öğretim Görevlisi Rıdvan ÖZTÜRK beyefendi başta olmak üzere Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesindeki tüm bölüm hocalarıma, metinde geçen Arapça ve Farsça cümlelerin anlamlandırılmasında katkılarını esirgemeyen Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi Ömer HAYRAN'a, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Nasseruddin MAZHARÎ'ye değerli meslektaşım Dursun Ali YILDIZ'a ve arkadaşlarıma en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Ahmet ŞENER

Seydişehir, Nisan 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet ŞENER
	Numarası	168308041004
	Ana Bilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK
	Tezin Adı	Osmanzâde Ahmed Tâib'in Telhîsü'n-Nesâyih'i ve Değerler Eğitimi Üzerine Önerileri

ÖZET

Bu çalışma, şiirlerinin yanı sıra telif veya telhis şeklinde yazdığı nesir türünde birçok eserle 18. yüzyılda iz bırakan Osmanzâde Ahmed Tâib'in Telhîsü'n-Nesâyih adlı eserinden hareketle Osmanlı aydınının dönemin siyasi ve sosyal manzarasını nasıl algıladıklarını, neleri tespit ettiklerini ve bunlara hangi çözüm önerileri sunduklarını belirlemek amacıyla. Bu bağlamda Osmanlı toplumunun değerler manzumesinin hangi kavramlar etrafında şekillendiği, bir ahlak kitabının devrin yöneticilerine ve yönetilenlere ne vazettiği, müelliflerin bunu ikame etmek için hangi ilkeleri tercih ettiği ve öğretici metnin dil ve anlatımın nasıl teşekkül ettiği üzerinde durulmaktadır.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eserin yazıldığı 18. yüzyılın siyasi panoraması üzerinde durulmuş, ikinci bölümde Osmanzâde Ahmed Tâib'in hayatı, sanatı ve eserleri; üçüncü bölümde Osmanlı aydınının tarihî süreç içerisinde şekillenen ahlak algısı ve Telhîsü'n-Nesâyih'teki ahlak öğretisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde eserin dil ve anlatım özellikleri incelenerek bir değerlendirme yapılmıştır. Son bölümde ise eserin çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 18. yüzyıl, Osmanzâde Ahmed Tâib, nasihatname, telhis, değerler, değerler eğitimi

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet ŞENER
	Numarası	168308041004
	Ana Bilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
	Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ÖZTÜRK
	Tezin İngilizce Adı	The Suggestions of Osmanzâde Ahmed Tâib on His Telhîsü'n-Nesâiyih and the Education Values

SUMMARY

This study aims at specifying that how the Ottoman intellectuals perceived the political and social scene of the era, what they ascertained and which solution suggestions they offered to these, in terms of the work called “Telhisü'n-Nesâiyih” of Osmanzâde Ahmed Tâib which left a mark in the 18th century with a lot of opus that he had written as compilation and summary in the prose genre as well as his poems. In this regard, it has been studied that which concepts the Ottoman society's system of values had been shaped around, what a morals book had provided for the administrators and administrated of the era, which principles the authors had preferred to set these up and how the language and expression of the didactic text had been formed.

Our study consists of five sections. In the first section, it has been mentioned that the political panorama of the 18th century when the work had been written, in the second section Osmanzâde Ahmed Tâib's life, his art and his works, in the third section morals perception of the Ottoman intellectuals shaped in the historical process and morals discipline in Telhîsü'n-Nesâiyih have been studied over. In the fourth section an assessment has been made by studying the language and expression of the work. In the last section, a translation writing text of the work takes place.

Key words: 18th century, Osmanzâde Ahmed Tâib, nasihatname, telhis, values, education values

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. 18. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASİ VE SOSYAL GÖRÜNÜM	3
2. OSMANZÂDE AHMED TÂİB	8
2.1. Hayatı	8
2.2. Sanatı.....	11
2.3. Eserleri.....	18
2.3.1.Divan	19
2.3.2.Hadîkâtü'l-Mülûk.....	19
2.3.3. Hadîkatü'l-Vüzerâ.....	19
2.3.5. Münşeat	21
2.3.5. Ahlak-ı Ahmedî	22
2.3.6. Hülâsatü'l-Ahlak	23
2.3.7. Telhis-i Mehâsinü'l-Edeb	24
2.3.8. Simârü'l-Esmâr	24
2.3.9. Sıhhat-âbâd	24
2.3.10.Ahmedü'l-Asar fi Tercemeti Meşarîkî'l-Envar	25
2.3.11.Telhisü'n-Nesâyah.....	25
3. TELHİSÜ'N-NESÂYİH	26
3.1. Telhisü'n-Nesâyah'ın Muhtevası	26
3.2. Telhisü'n-Nesâyah'te Değerler	48
3.2.1. Dünya Nimetlerinin Geçiciliği	52
3.2.2. Saltanat Sahibi Olmanın Mahiyeti	52
3.2.3. Adaletli, Merhametli ve Doğru Sözlü Olmak	53
3.2.4. Hükümdara İtaat Etmek	53
3.2.5. Adaletin Yanı Sıra İyilik Sahibi Olmak	53

3.2.6. Adalet ve İyiliğin Yanında İrade, İlim ve Anlayış Sahibi Olmak.....	53
3.2.7. Ahdinde Sabit ve Doğru Sözlü Olmak.....	53
3.2.8. Din ve Devlet İçin Gerekli Her Türlü Kahramanlığı Göstermek	54
3.2.9. Kader ve Kazaya Rıza Göstermek	54
3.2.10. Ehl-i Sünnet ve Cemaat İtikadından Ayrılmamak.....	54
3.2.11. Her Halükarda Doğruluk ve İyi Niyetle Hareket Etmek	54
3.2.12. Masumiyet Karinesi.....	54
3.2.13. Dört Halifeye Bağlılık.....	55
3.2.14. Ehl-i Beyt ve İmamlara Olan Sevgi.....	55
3.2.15. Kin Beslememek.....	55
3.2.16. İstişarenin Önemi, Vezirlere Nasıl Davranılması Gerektiği.....	56
3.2.17. Vezirlerin Sahip Olması Gereken Özellikler	56
3.2.18. Liyakatin Önemi.....	57
3.2.19. Âlimlere Değer Verilmesi ve Yazarların Sahip Olması Gereken Özellikler.....	57
3.2.20. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i 'an-il-Münker ve İsmet Sıfatının Önemi	57
3.2.21. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırmada Takip Edilecek Yöntem.....	58
3.2.22. İyilerin Ahlakıyla Ahlaklanma	58
3.2.23. Nimetlere Şükür ve Nefsin Kötülüklerinden Kurtuluş İçin Allah'tan Af Dileme .	58
3.2.24. Ölmeden Önce Allah'ın İhsanı Olan İnsan Olmanın Değerini Bilmek.....	59
3.2.25. İnsanın Dünyaya Geliş Gayesi.....	59
3.2.26. Bireyin Ahlakında Ebeveynlerinin Etkisi	59
3.2.27. Ölümü İstemenin Yanlılığı.....	60
3.2.28. Kabir Azabının Mahiyeti ve Sebepleri	60
3.2.29. Kabir Azabından Kurtulmanın Yolları	60
3.2.30. Cehennem Ateşinden Kurtulmanın Yolları.....	60
3.2.31. Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmemek	60
3.2.32. İyiliği Başa Kakmamak	60
3.2.33. Tövbe Etmek ve Şirk Koşmamak	61
3.2.34. İhlas ve Samimiyet	61
3.2.35. Vakar ve Tevazu Sahibi Olmak	61
3.2.36. Korku ve Ümit.....	61
3.2.37. Doğruluk ve Sadakat	61

3.2.38. Sabır ve Şükür.....	61
4.TELHİSÜ'N-NESĀYİH'İN DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ.....	62
4.1. Arapça ve Farsça Kelime ve Tamlamalar.....	63
4.2. Bağlama Grupları.....	68
4.3. Kalıp Haline Gelmiş Zarf, Sıfat ve Edatlar.....	68
4.4. –ip (-ip,-up,-üp) Zarf Fiil Ekli Cümleler.....	70
4.5. Ki'li Birleşik Cümleler.....	73
4.5.1. Yardımcı Cümlenin Ana Cümlenin Öznesi Olduğu Ki'li Birleşik Cümle.....	74
4.5.2. Yardımcı Cümlenin Ana Cümlenin Nesnesi Olduğu Ki'li Birleşik Cümle.....	74
4.5.3.Yardımcı Cümlenin Ana Cümlenin Amacını Belirttiği Ki'li Birleşik Cümle.....	75
4.5.4. Yardımcı Cümlenin Ana Cümlenin Sebebinin Belirttiği Ki'li Birleşik Cümle.....	75
4.5.5. Yardımcı Cümlenin Ana Cümlenin Zamanını Belirttiği Ki'li Birleşik Cümle.....	75
4.5.6. Yardımcı Cümlenin Ana Cümlenin Açıklayıcısı Veya Sonucu Olan Ki'li Birleşik Cümle.....	76
4.6. Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler.....	76
4.7. Anlatımda Akıcılık.....	79
4.8. Seciler.....	81
4.9. Eş Anamlı ve Yakın Anamlı Kelimeler.....	83
4.10. Üslupta Sadelik.....	84
4.11. Süslü Anlatım.....	85
4.12. Estetik Nesirde Model İsimler.....	85
4.13. Telhis.....	86
4.14. Arzuhâller.....	92
4.15. Ayet ve Hadisler ile Din ve Tasavvuf Büyüklerinin Sözleri.....	93
4.16. Manzum Bölümler.....	94
5. METİN (TELHİSÜ'N-NESĀYİH).....	94
DEĞERLENDİRME.....	180
SONUÇ.....	186
KAYNAKÇA.....	189

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

آ, ا	e, a, ā	ر	r	ف	f
ب	b	ز	z	ق	q
پ	p	ژ	j	ك	k, ñ
ت	t	س	s	ل	l
ث	ṯ	ش	ş	م	m
ج	c	ص	ş	ن	n
چ	ç	ض	ḍ, ž	او و	o, ö, u, ü v, u, ū, ü
ح	ḥ	ط	ṭ	ه	h, a, e
خ	ḫ	ظ	ẓ	ی	y, ı, i, ī
د	d	ع	‘	ء	’
ذ	ẓ	غ	g	ای	i, è

KISALTMALAR

age.: Adı geçen eser

a.s.: Aleyhi's-selâm

bkz. : Bakınız

BTK: Büyük Türk Klasikleri

c.c. : Celle celalühü

C : Cilt

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Hz.: Hazreti

M : Miladi

No.: Numara

s. : Sayfa

S. : Sayı

S.a.v.: Sallallahü aleyh-i ve-sellem

TN : Telhisü'n-Nesâyah

vb. : Ve benzeri

vs. : Vesaire

yay.: Yayınları

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Modern zamanların değerlere ilişkin kategorileri de değerlerin kendisi gibi görecedir. Bugün nelerin neye değdiği, değerlerimizin değişkenliği de bu görece bütünün parçalarından oluşmaktadır. Bizim için olmazsa olmazlar, beni biz yapan, bireyi toplumla bütünleştiren normlar, değerler ağacının dallarını meydana getirir. Gerek inançlara bağlı olarak şekillenen gerekse herhangi bir inanca dayanmaksızın da var olagelen vicdanî iyi ile pek çok eylemimizi ve bunların sonucunu yargılamakta olduğumuz şey her ne ise değerler ağacının bileşenleridir. Buna göre *“Değer hükümleri, bir toplumun bazı fertlerinin istek ve duyguları olmakla kalmayıp*

toplumun bütün fertleri tarafından ortaklaşa kabul edilen hükümlerdir” (Topçu, 2015: 152).

Düşünce tarihinin en önemli sorgulama alanlarından biri olan ahlakın; insanın yaşamına değen, neredeyse atılan her adımın ölçüsü haline gelen ve yaratılışa ait olan bir kavram olduğu söylenebilir. Yaradılışa ait olan şey denilince iyi ile ilişkilendirdiğimiz adalet, hoşgörü, diğergamlık, hilm sahibi olma, merhamet, tevazu, yardımseverlik gibi pek çok ‘iyiyi’ ve elbette bunlara anlam katan zulüm, kin, hodkâmlık, kibir gibi olumsuzları ardı ardına sıralarız. Öyleyse ahlak ile ilgili zihnimize var olan, birbirine muhalif kavramlar arasındaki seçimde toplumsal ve vicdani¹ olarak iyiye matuf değerlendirilene ahlaki ya da değer demekteyiz. İskender Pala’ya göre birbirini takip eden kuşaklar, ruhlarındaki ve toplumdaki bu davranış biçimlerini ve teamülleri hangi din ve ırktan olursa olsun insanlığın ortak değerleri olarak sürdürürler. (Pala, 1996: 985-998)

Yukarıda belirtilenler ışığında düşünüldüğünde, Türk-İslam toplumunda değışen sosyal ve iktisadi koşulların tarihteki bazı dönüm noktalarından itibaren değer yargılarını zamanla farklılaştırdığı görülür. Bu dönüm noktalarından biri de 17. yüzyıl olmuştur. Bu yüzyıldan sonraki tarihî değışimler, sosyal yapıda ve değer yargılarında nisbî bir aşınmaya neden olmuştur. Toplum, yönetimi ve değerlerdeki yozlaşmayı gören kimi aydınlar, kadim ahlak algısını yeniden tesis etmek için didaktik eserler kaleme almışlardır. Söz konusu ahlak algısında bireylerden hareketle sosyal hayatın tanzim edilmesi, birey-devlet ilişkilerinde bireyin ve yönetici-bireyin insani ve vicdani olarak müspet addedilen davranışları tedris ve tahkik etmesi, belirlenen esas hedefler olmuştur. Türk toplumunda insanın ahlaki-değerli olanla donanmış hale gelmesi, bireyin varlık olarak “arama-bulma”² cehdinin amacı olarak görülmüş; ferdin yok olmayacağını düşünülen değerlerle var kılınabilmesi için bunun bir disiplin haline getirilmesi söz konusu olmuştur. Böylelikle yönetilenlerin ve

¹ Nurettin Topçu, Rousseau’nun Emile adlı eserinden vicdanla ilgili olarak şu alıntıyı yapmaktadır: Ruhların derinliğinde doğuştan bir adalet ve erdem ilkesi vardır. Kendi ahlak kaidelerimize rağmen asıl bu ilkeye dayanarak kendi hareketlerimizle başkalarının hareketlerinin iyi veya fena olduğu hakkında hüküm veriyoruz. İşte bu ilkeye ben vicdan adını veriyorum. (Nurettin Topçu, Ahlak, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 146.)

² Bu kavramlarla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. İhsan Fazlıoğlu, (2016) Kendini Aramak, Papersense Yayınları, İstanbul; İhsan Fazlıoğlu, (2016), Kendini Bulmak, Papersense Yayınları, İstanbul.

yönetenlerin değerli olanlarla varlığını devam ettirmesi, devletin varlığını da sürdürebilmesinin esas koşulu olarak görülmüştür.

Pendname-siyasetname-nasihatname³ geleneğinin oluşumu ve gelişimi, zikrettiğimiz ihtiyacın sürekliliğine bağlı olarak Türk düşünce tarihi boyunca var olagelmıştır. 11. yüzyıldan itibaren Kutadgu Bilig'le başlayan, 12. yüzyılda Atebetü'l Hakâyık ile devam eden nasihatname-pendname-siyasetnameler zincirinde Platon, Aristo gibi filozoflar ile Gazali, Attar, Mevlana gibi düşünür-mutasavvıfların önemli ölçüde etkisi olmuştur. Çalışmamızda işte bu sürecin birbirini takip ve ikmal eden adımlarından biri olarak gördüğümüz Osmanzâde Ahmed Tâib'in Telhîsü'n-Nesayih adlı eseri, yüzyılın belli başlı zihniyet unsurları, yazarın hayatı, sanat anlayışı, eserin muhtevası, iletisi ve üslubu çerçevesinde incelenecektir.

1. 18. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASİ VE SOSYAL GÖRÜNÜM

Osmanlı Devleti için 18. yüzyıl, sonun adeta başlangıcı sayabileceğimiz bir dizi olayın peş peşe meydana gelmesiyle başlar. 17. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen savaşlar ve ardından imzalanan Karlofça Antlaşması⁴, toprak kayıplarından veyahut hazinenin uğrayacağı gelir kaybından çok daha fazla ve farklı bir yıkımı da beraberinde getirmiştir. Bu tarihi gelişmeler, Osmanlı devlet erkânını ve devrin ileri gelenlerini sonraki zamanlarda da derinden etkileyecek ve olumsuz sonuçlarını 19. ve 20. yüzyılda da hissedecekleri derin bir moral kaybına ve onarılması güç, girift bir zihniyet bozgununa sevk etmiştir.

18. yüzyıl, moral açıdan çözümlüğe mâni olmak isteyen ve mazinin henüz kurumamış damarlarından can suyu dermeye çalışan yönetici ve münevverlerin, eskinin muazzam devlet, toplum, asker, ulema ve iktisat yapısının⁵ tekrar kendini

³ Agâh Sırrı Levend, siyasetnamelerin aslında ahlaki eserler içinde yer aldığı ancak önemli olduğundan dolayı ayrı bir tür gibi gelişim gösterdiğini ve bu sahada pek çok eser yazıldığını belirtir. Agâh Sırrı Levend (2015). Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 122.

⁴ Karlofça Antlaşması ile ilgili olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 3., 2. Kısım, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

⁵ Türklerin tarih boyunca elde ettiği iktisadi sistem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu (2009), Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.

yenileyeceği ümidini kaybetmeyen şuurunun yaşadığı bir yüzyıldır. Bununla birlikte zikrettiğimiz alanlarda tespit edilen sorunlar, yöneltlen ve yenilenen sorular, bulunan cevaplar ve icraya konulan çözüm yolları daima bir özgüven kaybının tahrif ettiği, özünden ve dinamizminden uzaklaştırdığı bir yola ve sonuca yönelmiştir. Yöneticilerin ve münevverlerin hamleleri birkaç olumlu gelişme dışında sürekli olarak hedeften uzak düşmüş; bu husus, bireyleri biraz da öğrenilen ve hatta zaman zaman önerilen bir çaresizliğe sevk etmiştir.

“Bu döneme gelinceye kadar XVII. asırda devlet bir takım zaferler kazanırken mağlubiyetler de görmekteydi. Bu sebeple azamet devrine nazaran devletin bir inhitat içinde olduğu anlaşılmaktaydı”(Turan, 2003: 437). Bu ruh atmosferi etrafında tamamlanan 17. yüzyılın ardından yeni dönem, Karlofça Antlaşması kendi döneminde ahdedilen Sultan II. Mustafa ile başlamıştır. Onun 1703’te vefat etmesi üzerine tahta çıkan III. Ahmed, bu yüzyılın ve şüphesiz Osmanlı tarihinin en çok anılan dönemlerinden biri ve hem bir esenlik hem de imar ve inşa dönemi olan, kültür hayatında önemli hamlelerin gerçekleştiği Lale Devri ile özdeşleşmiştir. Karlofça Antlaşması’nın sendelettiği ve birtakım sorgulamalara yönelttiği yöneticilerin ortaya çıkan manzaranın kabul edilemezliği üzerine gerçekleştirdiği 1711 Prut Savaşı ve Antlaşması, devrin siyasi alanda elde ettiği ender müspet gelişmelerinden biri olmuştur. *“1718’de imzalanacak olan Pasarofça Antlaşması ile elde edilen nisbî sükûn imparatorlukta eskisinden fazla bir debdebe ve sefahat hayatına imkân vermiş”* (Turan, 2003: 451); bu durum savaşıardan ve vergilerden bıkmış halk için sevindirici bir gelişme gibi algılanmıştır. Zira *“Avrupa’nın dünya ticareti ve medeni hamleleri karşısında iktisadi kudreti kaybolan imparatorluk daimi muharebelerle daha da sarsılmış, Türkler iktisadi hayattan gittikçe uzak kalmışlardı. Gayrimüslimlerin ticaret ve sanatta daha ileri bir mevki almalarına rağmen geçen asırlarda rastlanan Yahudi sermayedarları da görünmez olmuş, bununla beraber Avrupa ile ilk temaslar sayesinde iş hayatı yine tedricen gayrimüslimler eline geçmişti. Devletin sırtına yüklenen ve müstehlik durumda kalan yüksek Osmanlı cemiyetinin zenginliği ise sadece maaşlara dayanmış, bu da halk kitlelerinin gittikçe fakirleşmesini artırmıştı”* (Turan, 2003: 452). Esenlik devri, bu cendere içinde kalan halk için bir soluklanma anı teşkil etse bile devlet için Batı karşısında muzaffer

olunamayacağı, somut gelişmeler yanında fikren de Batı'nın yenilemeyeceğinin kabullenilmesi ve Belgrad gibi önemli bir merkezin kaybedilmesi sonucunu doğurması bakımından telafisi çok zor olan bir sürece girmek anlamına gelmiştir. İşte bu koşullar içinde başlayan ve yirmi yıl kadar sürecek olan Lale Devri gene bu devirle ismi özdeşleşen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın da girişimleriyle İstanbul'un bayındırlık ve imar faaliyetleriyle çehresinin değiştiği, *“ileride Batılılaşma⁶ olarak adlandırılacak sürecin ilk adımlarının atıldığı, tercüme faaliyetlerine girildiği ve Paşa'nın sanatçılara ve ilim adamlarına verdiği destekle bu sahanın ciddi manada bir ivme kazandığı”* (Aydüz, bty.: 143.) ve bunların yanı sıra abartılı eğlence ve israfın had safhaya ulaştığı gerekçesiyle tepkilerin⁷ de yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Patrona Halil İsyanı ile sona eren bu dönemin ardından Sultan III. Ahmed yönetimden çekilmiş ve Nevşehirli Damat İbrahim isyancılara teslim edilerek katledilmiştir.

III. Ahmed'in ardından tahta çıkan *“I. Mahmud, yüzyılın önemli ıslahatçı padişahlarından birisi olmuştur. Vefat ettiği 1754 yılına kadar sarsılan devlet yönetimini tekrar diriltmek için mücadele verilen bu dönemde, ülke içerisinde huzur ve güven ortamını tekrar sağlanmış ve bu süreçte önemli bir toparlanma yaşanmıştır. Dış politikada Batı'nın üstünlüğü kabul edilmiş, Batı'ya tanımaya yönelik faaliyetler artmıştır, Osmanlı Devleti tarihinin son kazançlı antlaşması olan Belgrad Antlaşması'nı imzalamıştır. Önceki yüzyıllarda hiçbir Avrupalı devletle kendini eşit şartlara haiz olarak kabul etmeyen ve diğer devletlerle uzun süreli antlaşmalar yapmayan devlet, ilk kez Avusturya ve Rusya ile uzun süreli barış antlaşmaları imzalamıştır. Osmanlı Devleti yine tarihinde ilk kez yabancı bir devlete verdiği kapitülasyonları süresiz hâle getirmiştir”* (Kurtaran, 2012: IV).

Sultan III. Osman devrinde devlet; depremler, yangınlar, kuvvetli soğuklar gibi pek çok olumsuzluğun yanında sıklıkla ortaya çıkan isyanlarla baş etmeye çalışmıştır. Bir yandan iradeyi zaafa uğratan eşkıyalar öte yandan gün geçtikçe artan

⁶ Osmanlı Devleti'nin bozulan devlet ve idari sistemi üzerine Tanzimat Dönemi ile başlayan Batılılaşma süreci hakkında bkz. Bernard Lewis (2010). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara: Arkadaş Yayınevi.

⁷ Baticılığın ilk devresi ve buna gösterilen ilk tepkilerle ilgili olarak bkz. Şerif Mardin (2011), Türk Modernleşmesi, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 9-10.

rüşvet ve yolsuzlukla mücadele, yüzyılın temel sorunlarından birisi haline gelmiştir. Yönetim sorunlarının ana unsurlardan biri olan liyakat ve buna bağlı gelişen güvensizliğin III. Osman döneminde tipik bir örneği ortaya çıkmış, padişah üç sene süren saltanatında altı sadrazam, dört şeyhülislam ataması yapmıştır. (Sarıcaoğlu, 2007:456-459) Günlük hayatta ve siyasette ahlak ve adalet fikrinden uzaklaşılması, *“halkın ağır vergilerle karşı karşıya kalması, kapıkulları, ehl-i örf ve kadıların giriştikleri faaliyetler”* (Yücel, 1988: 53) yüzyılın genel manzarasını özetleyen hadiseler olmuştur.

1757-1774 yılları arasında sultan III. Mustafa, ilk on yıllık dönemde nispeten daha az sorunla karşılaşmış; bu dönemde büyük bir depremle Fatih, Eyüp Sultan Camileri ile Kapalıçarşı harap olmuştur. Bu dönemde mali alanda tedbirler alınmaya, israfın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca askerî alanda düzenlemelere gidilerek kaleler ve tabyalar yapılmış; topçu ocağı düzenlenerek yeni toplar dökülmüş, Baron de Toth'un teknik desteğiyle Sürat Topçuları Ocağı kurulmuştur (Beydilli, 2006:280-283) *“Sakarya-İzmit ve Süveyş Kanalları'nın açılması için teşebbüs etmek istenmişse de Osmanlı-Rus Savaşı buna imkân vermemiştir”* (Kösoğlu, 1987:154).

1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonuçlanan Osmanlı- Rus Savaşı neticeleri itibariyle en az Karlofça Antlaşması kadar devleti derinden yaralamış ve *“antlaşma neticesinde bir bakıma Osmanlı ordusunun büyük zafiyeti ile Rus Çarlığı'nın yükselen bir güç olduğu belgelenmişti. Ordunun kötü yönetimi, askerinin disiplinsizliği, sebatsızlığı ve yer yer başlattığı isyanlar ile yaşanan iase ve nakliye sorunları, müslim ve gayrimüslim tebanın hoşnutsuzluğu gibi sebepler çözülmenin bazı ipuçlarını vermiş”* (Beydilli: 2002: 524), böylelikle Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı sona ermiştir.

Cihangir mahlasıyla yazdığı şiirlerle güçlü bir şair olan III. Mustafa, olumsuzluklara ilişkin yaptığı yerinde tespitlere karşın bunları icraya koyacak bir yetkinliğe sahip olamamış; *“Devlet adamlarının yetersizliğinden ve iyi yetişmiş olanların azlığından şikâyet ederek devletin eski gücüne erişebilmesinin pek imkân dâhilinde olmadığından yakınmıştır”* (Beydilli, 2006: 281). Aşağıdaki şiiri işte bu hüznü ve ümitsizliği dile getirmektedir:

Yıkılıpdur bu cihān sanma ki bizde düzele
Devlet-i çarh-ı denî vèrdi kamu mübtezele

Şimdi ebvāb-ı saādetde gezen hep mübtezele
İşimiz kaldı hemān merhamet-i Lem-yezel'e (BTK, 1987:155)

Sultan III. Mustafa'nın vefatı üzerine 1774 yılında sultan olan I. Abdülhamid, Eflak ve Boğdan'ı kurtarmak istemişse de ordunun Kozluca'da uğradığı bozgunundan dolayı Rusların dayattığı, yukarıda zikrettiğimiz Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamak durumunda kalmıştır. Savaştan sonra içerideki sorunların giderilmesi için odaklanılmış, isyanların bastırılması için uğraş verilmiş, büyük bir huzursuzluk oluşturan Leventler sorununu çözüme ulaştırmıştır. Kırım mevzusu, bu dönemde tekrar gündeme gelmiş; Rusya'nın Kırım üzerindeki tasarruflarının önlenmesi için 1779'da Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalanmıştır. Buna göre Kırım'ın bağımsız kalması, Rusların ordusunu Kırım'dan çekmesi, Osmanlı Devleti'nin Rus yanlısı Şahin Giray'ın hanlığını tanınması söz konusu olmuştur. (Aktepe, 1988: 213-216) *“Osmanlı Devleti'nin asırlarca devam eden Kırım hâkimiyetinin sona ermesi büyük bir infial meydana getirmiş, Kırım için savaşa girilmiş fakat savaşın kilit noktalarından biri olan Özi Kalesi'nin düşmesiyle derin bir hüzne kapılan sultan, geçirdiği inmenin ardından vefat etmiştir”*(Kösoğlu,1987:155). Devrinde siyasi zorluklar ve başarısızlıklar olsa da onun devri bu yüzyılın sonunda kötü gidişe dur diyebilmenin gayretli adımlarıyla birtakım hamleler kazanmıştır. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun kurulmuş donanma gözden geçirilmiş Yeniçeri, Lağımçı ve Humbaracı ocakları ile ilgili kanunlar yayımlanmıştır. (Aktepe, 1988: 216)

Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise III. Selim saltanat makamındadır. Küçük yaştan itibaren devlet ve siyaset alanında bizzat babası III. Mustafa'nın nezaretinde tahsil görmüş ve ıslahatçı yönetim anlayışında babasından etkilenmiş, doğumundan itibaren devleti kurtaracak ve düşmanlara karşı galip olacağı ümidiyle yetiştirilmiş olan III. Selim, I. Abdülhamid'in vefatı üzerine, 1789'da yirmi sekiz yaşında tahta çıkmıştır. Fransa Kralı XVI. Louis ile yaptığı yazışmalar, Avrupa'da devlete nasıl bakıldığını öğrenmesini ve ıslahat düşüncesinin pekişmesini sağlamış; özellikle askerî alanda yeniliklere girişerek Nizam-ı Cedid ile bu ordunun giderleri için İrād-ı

Cedid'i kurmuştur. Yeni ordu için getirilen yeni vergiler, reformlara karşı olan seslerin çoğalmasına neden olmuş fakat yumuşak tabiatlı ve sanatkâr yaradılışlı olan Sultan Selim, giriştiği bu zorlu süreçte ısrarcı davranmamış; kendisine ümit besleyenleri ve yeni sistemle yetişmiş pek çok askeri yarı yolda bırakarak reform hareketlerine son vermiş, kendi köşesine çekilmiştir. Vahhabîlerin talanları, Sırp ayaklanması, ayanlar ile yapılan mücadeleler saltanatının sarsılmasına neden olmuştur. Dışarıda; Fransa'da İtalya'da, Venedik'te meydana gelen gelişmeler neticesinde ortaya çıkan kıtlık ve pahalılık reform aleyhtarlığını zirveye taşımış ve nihayetinde Kabakçı Mustafa İsyanı meydana gelmiştir. Saltanatı kurtarmak ümidinde olan Sultan Selim; İrâd-ı Cedid'i rafa kaldırmasına, reformun öncülerini cellatlara teslim etmesine, ardından tahttan da feragat ederek yerini yeğeni IV. Mustafa'ya bırakmasına rağmen 1808'de kendisi de katledilmiştir. (Beydilli, 2009: 425-426)

2. OSMANZÂDE AHMED TÂİB

2.1. Hayatı

18. yüzyılın âlim, fazıl, nüktedan ve heccav şairlerinden olan Osmanzâde Ahmed Tâib, İstanbul'da doğmuştur. Asıl ismi Ahmet'tir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1659-60 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. (Özcan, 2007: 2) “Süleymaniye Vakıf ruznamçecisi iken ölen Osman Efendi'nin oğludur” (Ali Canib, 1928: 103). “İyi bir eğitim görüp Çatalcalı Ali Efendi'den mülazım olmuştur. Bazı küçük medreselerde çalıştıktan sonra babasının İstanbul'da Kumkapı'da Karamânî Mehmed Paşa Camii bitişiğinde Cedîde-i Osman Efendi adıyla yaptırdığı veya yenilediği medresenin ilk müderrisliğine tayin edilmiştir” (Özcan, 2007: 2). “Hicri 1106 Rebiülevvelinde Abdülhadizade Feyzullah Efendi yerine Feyziyye Medresesine geçmiş, 1107'de Kemankeş Mehmed Paşa Şam Valisi olunca Şeyhi'ye göre müteallikatından olunmakla, Asım Efendi'ye göre zimmetindeki akçeyi tahsil kastıyla beraber Şam'a giderek vezir kethüdalığı yapmış, mesleğini terk eylediğine cezaen defter-i müderrisîn-i kirâmdan terkin edilerek” (Ali Canib, 1928:

104) meslekten çıkarılmıştır. Geçen bir iki senenin ardından “tekrar müderrisliğe tayin olunmuştur. Ancak daha önceden yapmayı vaat ettiği medreseyi yapmadığı gerekçesiyle ve düşmanlarının çokluğu nedeniyle ismi yeniden defterden silinmişse de 1110’da Horhor’da inşa ettiği medreseyle birlikte burada tekrar müderrisliğe geçmiştir” (Ali Canib, 1928: 104). “Yine 1110 yılında Paşmakçızade Ali Efendi’nin ilk meşihatında aynı süreç yaşanmış ardından rütbesi tenzil edilerek müderrisliğe devam etmiştir. Hazinedar Ağa’ya takdim ettiği bir mektubun ardından 1118’de Mustafa Ağa Medresesine, 1120’de ise Koca Mustafa Paşa Medresesine, yine 1120 senesinde Sahn-ı Semân ve aynı sene Mihrimah Sultan Medresesine; 1122 senesinde Sultan Ahmed’e yazdığı kaside-i tarihiyye ile de Kasım Paşa Medresesine atanmıştır.” (Ali Canib, 1928: 106). “Onun bu hızlı yükselmelerinde 1122’de (1710) III. Ahmed’in hastalığı münasebetiyle kaleme aldığı Sihhatabad adlı kırk hadis şerhiyle ertesi yıl kazanılan Prut zaferi dolayısıyla padişaha sunduğu kasidenin önemli bir rolü olmuştur” (Özcan, 2007: 2).

“1127 yılında Venediklilerin elinden Mora kaleleri alınınca Sadrazam Şehid Ali Paşa’ya hitaben yazdığı kaside-i tarihiyye⁸ ile iki yüz sikke ile ödüllendirilmiş” (Ali Canib, 1928: 107) ve “medreselerin en yüce rütbelerinden birini 1128 yılında Ayasofya-i Kebîr Medresesi müderrisliğine atanarak kazanmıştır” (Özcan, 2007: 2). Bazı yazılarından hareketle Şehid Ali Paşa’nın maiyetinde Mora seferine katılarak bazı ada ve kalelerin tahririnde görev aldığı düşünülmektedir. (Özcan, 2007: 2)

1127’deki (M.1715) yangında evi yandığı için devlet erkânından yardım alan şair, sadrazama sunduğu bir mektupta meslek hayatı boyunca amacına ulaşamadığını, yangınla birlikte kötü bir duruma düştüğünü ifade etmiş; ardından Süleymaniye müderrisliğine talip olunca bu dileği yerine getirilerek terfi ettirilmiştir. (Özcan, 2007: 2)

1129 yılında Halep kadılığına atanan şair, bir süre sonra buradan da azledilerek İstanbul’a dönmüştür.(BTK, 1987: 214) “Münşeât’ındaki bir arızasından, kısa

⁸ Söz konusu kaside şu şekilde tamamlanmaktadır:

Eyledim bir beyte iki mışra’-yı tarihî derc / Ki ola dest-âviz-i nâçizâne ‘abd-i kemîn
Yine ikbâl ile bi’l-cümle kal’ân feth edüp / Mora’yı kıldı ‘Alî Paşa bilâdü’l-müslimîn , Ali

Canib, age., s. 107.

sürede azlinde Halep'te bulunan bir kiliseyi camiye çevirtmekle itham edilmesinin ve oradaki Fransız konsolosunun hükümet nezdindeki faaliyetlerinin rolü olduğu anlaşılmaktadır” (Özcan, 2007: 2). İstanbul'a dönmesinin ardından devlet erkânıyla olan ilişkisini sürdürmüş, beş ay sonra sadrazam olan Lale Devri'nin pek çok sanatçıyı himaye eden ismi İbrahim Paşa'ya iltica etmiş ve Nedim, Sami, Raşit, İzzet Ali Paşa, Seyyit Vehbi, Nahifî, Şakir, Çelebizade Asım, Mirzazade Salim ile beraber Damat İbrahim Paşa döneminde kurulan Tercüme Heyeti'nde görev almıştır.⁹ (Kılıç, 2018: 7) Yine onun sayesinde “devrin en mamur ve zengin yerlerinden biri olan Demirkapı Çiftliği'ne sahip olmuştur” (Ali Canib, 1928: 108). Akabinde 1130'da Nemse Savaşı neticesinde imzalanan, Belgrad, Bosna gibi vilayetlerin Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla sonuçlanan Pasarofça Antlaşması üzerine olanları takdir-i ilahi olarak niteleyen teselliname hükmünde uzun bir kaside kaleme almıştır. (Ali Canib, 1928: 108) “1132 yılında padişahın oğulları sünnet ve kızları gelin edilmiş, büyük düğünler yapılmış; Osmanzâde Tâib de bu vesileyle birkaç kaside kaleme almış ve bunları padişaha arz edilmek üzere İbrahim Paşa'ya vermiş, paşa ne istediğini sorunca caize yerine padişahın huzuruna kabul edilmek istediğini bildirmiş; sonunda bu isteğine erişmiştir” (Ali Canib, 1928: 111). “1133 senesinde Sultan III. Ahmed'in bir oğlunun dünyaya gelmesi üzerine yazdığı tarih ile padişahın hatt-ı hümayunu ile reis-i şairân olarak taltif edilmiştir”¹⁰ (Ali Canib, 1928: 111). Osmanzâde Ahmed Tâib için aynı görevi karşılayan melikü'ş-şuara, sultanü'ş-şuara unvanları kullanılmış olsa da daha çok reis-i şairan unvanı tercih edilmiştir.¹¹ (Ali Canib, 1928: 113)

⁹ Damat İbrahim Paşa'nın devrinde sanat ve edebiyat çalışmalarına verdiği destek hakkında ayrıntılı bilgi için, Bkz. Seveda Önal Kılıç, Edebiyat Patronajı Açısından Damat İbrahim Paşa Dönemine Dair Genel Bir Değerlendirme, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- TAED-61, Ocak- 2018, Erzurum.s.7.

¹⁰ “Bunun üzerine şair, aşağıdaki matla beytiyle başlayan uzun bir kaside kaleme almıştır. Bu kasidenin önemli tarafı şairin reis-i şairan olmasından dolayı devrin diğer şairlerinden söz etmesidir. Ali Canib age., s. 111.

‘Aceb mi ba'd-ez-in teşhîr edersem mışr-ı 'irfânı / Ki oldu sözlerim şâyân-ı istihsân-ı sultânı”

¹¹ “Reis-i şairan, sultanü'ş-şuara gibi ünvanları kazanan kişinin vazifesi şuaradan birisi vezinsiz, manasız bir söz söylerse onun mahlasını hapsetmekti.” age., s.113.

Osmanzâde Ahmed Tâib'in 1130 senesinde Mısır Kadısı olması, Ahmed Tâib'in ve İbrahim Paşa'nın karşıtlarınca hoş karşılanmamıştır.¹² (Ali Canib, 1928: 114) 1132 yılının Ramazan ayında vefat eden şairin ölümüyle ilgili olarak şuaara tezkirelerinde Tâib'in Mısır Valisi ile ilgili olarak söylediklerinin önce azledilmesine ardından da zehirlenerek öldürülmesine neden olduğu ifade edilmektedir. (Ali Canib, 1928: 115)¹³ Çelebizade Asım ve Müstakimzade, şairin vefatı dolayısıyla aşağıdaki mısraları yazarak tarih düşmüşlerdir: (Ali Canib, 1928: 115)

“Ah-ı pey-der-pey edüp Āşım dedim
Göçdü ‘Osmân-zâde Tâib âh âh (Çelebizade Asım)”

“Ölünce Tâib Aħmed buldu mesken-i şadr-ı me’vâyı (Müstakimzade)”

2.2. Sanatı

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılda eski kudretinden uzaklaşmış olsa da kültür ve sanat yaşamı bundan çok daha az etkilenmiş; bu yüzyılın şiiri, 17. yüzyıl Divan şiirinin açtığı çığırda varlığını devam ettirmiştir. Yüzyılın başlarında Nabî'nin hikemi şiir tarzının izleri, diğer şairler üzerinde görülmeye devam etmiş; Sabit, Dürrî, Kamî, Selim, Samî, Reşid, İzzet Ali Paşa, Seyyid Vehbî gibi yüzyılın pek çok ismi benzer bir anlayışla şiirler yazmışlardır. Sonraki yıllarda Nedim'in şûhane şiir tarzı daha baskın bir hale gelmiş, hikemi şiir anlayışını savunanlar nispeten azalmış; böylelikle Kamî, Reşid, İzzet Ali Paşa, Seyyid Vehbi ve Fıtnat Hanım gibi isimlerde Nedim tarzı, hikemi şiir anlayışıyla birlikte görülmeye başlamıştır.(BTK.,1987: 195-196) “*Bu sırada Osmanzâde Ahmed Tâib, Esrar Dede, Nahifî, Hâtem gibi şairler bu iki tarzdan da uzak bir söyleyişle şiir yazmışlar, asrın sonuna doğru ise Şeyh Galip,*

¹² “İbrahim Paşa’ya muhalif olanlardan birisi de Şemidanîzade Süleyman Efendi’dir. Şemidanîzade, onu Mısır kadılığına layık görmemiş, “Onun gibi müzhık âdeme taklid-i kaza sahih olur mu bilmem ancak himmet-i vezir ile oldu.” diyerek hiç sevmediği İbrahim Paşa’ya bu vesile ile tarizde bulunmuştur.” age.,114.

¹³ Ali Canip, Ramiz Tezkiresi’nden hareketle Tâib’in vefatı hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Menkuldür ki Kahire-i Mısır’a teşriflerinde vali-i Mısır’ı istifsar ve Kayserili olduğunu ihbar ettiklerinde ‘Eya emir midir acaba, Ermeni midir?’ mealinde buyurdıkları kelimeleri burûdet ve ol vezir-i bî-mürüvvet öyle bir şair-i mahir-i huçeste-i hasletin idamına teşmîr-i sak-ı himmet (ya da hıyanet) edüp mesmûmen rihlet etmişlerdir.” age.,115.

kendine has bir söyleyişle yüzyılın ve Divan şiirinin son önemli sesini duyurmayı başarmıştı” (BTK.,1987: 195-196). “XVIII. yüzyıl, şairler arasında icra edilen sanat akımları bakımından çok zengin bir dönemdir.” (Çınarcı, 2016: 202) Bir yandan Mahallileşme cereyanı, öte taraftan Divan şiiri okurunun metnin anlamlandırma sürecindeki cehdini artırmasını gerektiren Sebki Hindî akımı, standart kalıplar ve mazmunlar dizgesinin ötesine taşan, şiir diline gelenek dışı dâhil edilen kullanımlarla bu devir, önceki yüzyıldan farklı bir görüntü vermeyi başarmıştır. Bu yönüyle 18. yy. Osmanlı sahasında Nedim ve Şeyh Galip gibi Divan edebiyatının büyük şairlerinin yetiştiği bir dönem olmuş, güçlü bir sesten daha çok geleneğin devamı olarak ele alabileceğimiz kimi sanatçılar da bu devrin içinde isimlerinden söz ettirmişlerdir. Bu isimlerden biri de Nabî veya Nedim üslubundan daha çok 17. yüzyılın yergi şiirinin usta kalemi Nefî'nin takipçisi olan Osmanzâde Ahmed Tâib'dir.

Osman Horata, Osmanzâde Ahmed Tâib'in asıl şöhretinin şairliği yanı sıra nüktedanlığı ve şiirlerinin ayırıcı özelliği olan hiciv yönüyle kazanmış bir isim olduğunu, Nefî gibi mağrur, makam ve mevkiye düşkün, nüktedan, haksızlıklar karşısında sözünü esirgemeyen, geçimsiz bir kişi olduğu için sık sık görevlerinden azledildiğini; hiciv içerikli, bazen galiz denebilecek ifadelerle dolu şiirleriyle pek çok düşmana sahip olduğunu ifade etmektedir. (Horata, 2009: 78-79) Tabiatı itibarıyla sivri dilli, uslanmaz şair önceleri Hamdî¹⁴ mahlasıyla şiirler yazarken Halep Kadılığı'ndan azledilmesinden sonra üslubundaki keskinliğe de bir özeleştirici olarak düşünebileceğimiz bir mahlas seçerek tövbe eden manasına gelen Tâib mahlasını seçmiştir. (Horata, 2009: 78)

¹⁴ Ali Canib, Osmanzâde Ahmed Tâib'in Hamdi mahlasının ardından Tâib mahlasını seçmesiyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Tâib'in dilinden, kaleminden herkes bizar olmuştu. Ötekine berikine harf-endazlık ediyor, çok ağır hatta müstehcen hicviyeler yazıyordu. Bi't-tabî bu hareketlerinin zararını da mukabelesini de görüyor, zaman zaman azl sadmesine uğruyor, müderrislik mesleğinde geriye hareket ettiriliyor, başına bin türlü bela geliyordu. Bunun üzerine Sefâî Efendi'nin tabiriyle mahlası dahi kendi gibi Tâib olmuştur. Ancak kendi ifadesine göre mizah ve hiciv vadisinden elini tamamen çektiği halde görüştüğü adamların iftirasından kurtulamıyordu. Hatta bir an gelmiş ki yâran-ı mârandan büsbütün ayrılmış kâh Kadıköy'deki köşkünde münzevîyane yaşamış kâh Demirkapı'daki çiftliğinde ziraatla uğraşmıştır. Şairin aşağıdaki beyti o andaki ruh haletini ne samimi anlatıyor:

“Halkdan gönülümüñ ol mertebedir vahşeti kim / ‘Aksim âdem dëyü mirâta nigâh eyleyemem” Ali Canib, age., s. 109.

Kendi ifadesiyle hicivden ve hatta şiirden vazgeçen Osmanzâde Tâib; tarihe, ahlaka ve hadise dair telif, telhis veya tercüme suretiyle bazı eserler kaleme almıştır.¹⁵ (Ali Canib, 1928: 109)

Osmanzâde Ahmed Tâib'in en önemli yönü keskin zekâsı ve dikkatli nazarıyla hem yaşadığı toplumun ve devrin işleyişine hem de bireylerin aksayan yönlerine dair yazmış olduğu şiirleridir. Özellikle gerilemenin mali yansımalarının sosyal yaşamda doğurduğu güçlüklerle ilişkin yazdığı şiirler, Divan edebiyatına yöneltilen 'günlük hayattan kopuk' ithamına adeta bir cevap niteliğindedir.

Mehmet Nuri Çınarcı, XVIII. yüzyıl Divan şiirinde Osmanlı toplum eleştirisi hakkındaki çalışmasında bir yanda yoksulluk ve iç isyanların, diğer yanda ahlaki çöküntü ve Batılı hayat tarzına duyulan hayranlığın, özne pozisyonundaki şairler için de sosyal tenkit ve hiciv yazma zorunluluğunu ortaya çıkardığını, öte yandan Osmanlı toplumunda birtakım bozuklukların XVII. yüzyıl şairleri tarafından da eleştirildiğini, bu durumu sıklıkla işleyen şairlerin başında Nev'i-zâde Atâyî'nin geldiğini, Atayî'nin şiirlerinde devrin kanayan yaralarına işaret edilerek rüşvet ve rüşvetin oluşturduğu tipleri, vakıfların istismarını, içkinin zararlarını ele aldığını, bunun yanında Nabî'nin de Hayriyye adlı eserinde durumlardan çok tipler üzerinde durup toplumun çürümüş ve bozuk taraflarına işaret ederek, kötü ve ahlaksız tipleri, zamanın müflis devlet adamlarını, rüşvet yiyen kadıları, âlim geçinen cahil ulemayı başarıyla canlandırdığını ifade etmektedir. (Çınarcı, 2016: 202)

Osmânzâde Tâib ise Osmanlı'nın 18.yy'daki ekonomik durumunu anlattığı "Kaside-i Arızatu'l-Fukarâ" başlıklı kasidesinde *"Oduunun fiyatının, ateş pahasına çıktığını; öd ağacının dirhemle satılır olduğunu; kömür tozunun bile çok pahalı olup ancak gözlere sürme olarak kullanılabilirdiğini; arpayı satın almaya güç yetmediğini hatta bir gözde arpacık çıkırsa onu görenin arpa torbası sandığını; yoksulların, mum diye kendi kendilerine yandıklarını; sadeyağın fiyatına akçe yetişmediğini; bal fiyatının da pahalılaştığını hatta balın ismine nispet yaparak bal rengindeki çuhanın*

¹⁵ "Osmanzâde Tâib'in hiciv vadisini terk edişinden sonra yazdığı nesirlerden birinin hatimesine aşağıdaki beyitlerle başlayan bir manzume ilave etmiştir:

"Hoş demiş bir şâ'ir-i mu'ciz-beyân / Rahatü'l-insân fi hıfzü'l-lisân

Rahat olmak isteyen erbâb-ı dil / İltizâm eyler sükûti muttaşıl" Ali Canib, age., s 109-110.

da çok pahal olduğunu; nohudu kavurarak ancak nohut kahvesi içilebildiğini; fakirlerin, dervişlerin başına taktıkları külahları, balkabağı sanarak kaptıklarını; sabunun bulunmadığını, sabun yerine insanların ağızlarının köpürdüğünü; yeni bir kıyafet almanın mümkün olmadığını; bir fakirin veba hastalığına yakalandığında, koltuğunun altındaki şişkinliği görüp o şişkinliği ekmek sanarak sevindiğini; sirkeden başka ucuz şeyin olmadığını ve her şeyin giderek pahalılaştığını” ifade eder. (Şahin, 2017: 624)

Ekonomik sıkıntıların sosyal nizamdaki olumsuz akislerinin yanı sıra fert planında ahlaki çözülmenin emarelerini gözlemleyen şair, gerek duraklama döneminin gerekse gerileme döneminin bariz hastalıklarından olan rüşvet ve eşkıyalık sorunlarına da değinmiştir.¹⁶ (Şahin, 2017: 623) *“Edirne Vakası olarak bilinen ayaklanma üzerine kaside-i hezl-âmiz ve hicviyye başlıklı iki şiir kaleme alan”*(Erdem, 1999: 15) Tâib; ahlakın sukut etmesini, sosyal yapıdaki bozulmanın nedenlerinden biri olarak görmüştür. *“Batı hayranlığı ve Hristiyanlık özentisine sahip kişiler, tüccarlar, kadılar, fetva eminleri, müderrisler, mollalar, vezirler, kazaskerler, haksız makam ve kazanç elde edenler, şeyhülislam, kethüdalar, imamlar, kâtipler, ilim adamları, sekbanbaşılar, belediye çalışanları, zabitler, valiler”* (Şahin, 2017: 629) hülasa toplum düzeninin eskiye nispetle olumsuz manada değişiminde, bozulmasında etkisi bulunan neredeyse tüm unsurlar Osmanzâde Tâib’in hiciv veya mizah içerikli şiirlerinden nasibini almıştır.

Osmanlı Devleti’nde, sahip olduğu yönetim yapısı itibariyle, bütün idarenin tek elde -yani padişah- toplandığına değinen Çınarcı, bunun yanı sıra sultanın; yetki devriyle elindeki idare gücünü sadrazam, vezir, şeyhülislam, beylerbeyi ve sancak beyi gibi devlet adamlarına dağıttığını ve bu yöneticilerin de buldukları kurumlarda esas itibariyle idareyi padişah adına sağladıklarını; Osmanzâde Tâib’in şiirlerinde, kadı, şeyhülislam, kazasker ve kethüda gibi birçok yöneticiye yönelik

¹⁶ Duygu Kayalık Şahin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmânzâde Tâib Dîvânı adlı çalışmasında rüşvet ve yaygınlaşan eşkıyalık sorunu ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Osmanzâde Ahmed Tâib sosyal eleştiri temalı şiirlerinde ‘İrtişâ ile Yenişehir pür itdükte hemân/Eski şehre didiler kim yeni ‘âdet bu mıdur’ beytiyle rüşvet karşılığı işler yapan devlet memurlarını eleştirmiş ve rüşvetin arttığını ironik bir anlatımla hissettirmiş; ‘Cebeci eşkıyâsıdır iden bu fitneyi tahrîk / Bulardır sûriş-i âşûba bâis nesl-i merdânî” beyitiyle de Edirne Vak’ası’nın yaşanmasına sebep olarak Cebeci Ocağının askerlerini işaret ederek Cebecileri asker olarak değil birer eşkıya olarak nitelemiş; ortaya çıkan toplumsal-siyasal kargaşanın sebebini de bu eşkıya tavırlı askerlere bağlamıştır.” (Şahin, 2017:623)

eleştiriler yer aldığını dile getirmektedir. (Çınarcı, 2016: 204) Aşağıdaki beyitlerde Osmanzâde Tâib'in İstanbul'da çıkan büyük yangında meydana gelen hazin manzarayı, hissettiği derin hüznü ve bunun ortaya çıkmasında devrin yöneticilerinin ihmali dile getirdiği eleştiriler yer almaktadır:

“Pâdişâhım meded âteşlere yandırdı bizi

Nemçe sekbanbaşının şâ’imet-i ef’âli

Nice câmi’ nice mekteb nice mescid yandı

Görmedik dâiresinde bir eli kancalı

Yanarak yoksa revâ mı diyeler târîhin

Yakdı İstanbul’u vâlîlerinin ihmâli”¹⁷ (Köprülü, 1928: 427)

Osmanzâde Tâib'in tariz eden dilinden yukarıda isimleri zikredilen devlet erkânı, bürokratlar ve sıradan kişilerin yanında aynı devrin sanatçıları da hisselerini almışlardır.¹⁸(Ali Canib, 1928: 116) “*Onun renkli mizacı, pişmanlığına ve mahlasını değiştirmesine rağmen kararlı ve huzurlu bir hayat sürmesine engel olmuş; şua tezkirelerinde ve diğer hal tercümelerinde latifeciliğine, nüktedanlığına, huysuzluğuna, aşırı övme ve sövme arasında türlü değişiklikler gösteren mizacına dair fıkralar ve rivayetler yer almıştır*”(Erdem, 1999: 8). Bu bağlamda dönemin önemli ismi Nâbî'nin yanı sıra Sekbanbaşı Nemçe Hasan, Sivaslı Kadı, Müderris Ahmed, şair Sakıb, Sadî ve Nedim gibi pek çok isim bu renkli kişiliğin şiirlerinde onun nüktelerine ve hicivlerine muhatap olmuştur.

Osmanzâde Ahmed Tâib'in yukarıda zikrettiğimiz sataşmalara ilişkin hicivlerinde Sultan III. Ahmed tarafından yayımlanan hatt-ı hümayunla reis-i şairan olmasının da etkisi olduğu düşünülebilir.(Çınarcı, 2016: 205) “*Divan şiirinde*

¹⁷ Fuat Köprülü söz konusu yangınla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır:

“Burada bahsedilen yangın 1127'deki meşhur İstanbul harikidir. Tâib'in bu yangın münasebetiyle Sekbanbaşı Nemçe Hasan Ağa aleyhine yazdığı manzumenin sebeplerinden biri de Şehid Ali Paşa'ya yazdığı istirham-nâmesinde dile getirdiği üzere bu yangında kendi evinin de yanmasıdır.” Fuat Köprülü, Osmanzâde Tâib'e Dair, s. 427.

¹⁸ “Osmanzâde Ahmed Tâib'in dönemin şairlerini eleştirmesine ilişkin olarak meşhur şair Nabî, başmuhasebeci olunca henüz pek genç olan oğlu Hayrullah, Muhasebe Kalemi Halifesi Kuburîzâde Hamî Efendi ile fazlaca düşüp kalkmaya başlamış, hiçbir fırsatı ve nükteyi kaçırmak istemeyen Tâib, derhal şu beyti yazmıştır:

Eğerçi mansıb aldı Nabî amma/ Fakat hayrı Kubûrîzâde gördü”, Ali Canib, age., s.116.

Bakî'ye sultanü'ş-şuara, Fuzulî'ye reisü'ş-şuara, Hayalî'ye ziver-i tâc-ı şuara, Nabi'ye melikü'ş-şuara, Nailî'ye güzîde-i şuara-yı rûm, Necatî'ye Hüsrev-i rûm, Neşatî için üstad-ı üstadân-ı rûm”(Aydın, 2017:542-550)¹⁹ gibi unvanlar verilmiş; reis-i şairan payesine ulaşan Tâib de bu unvanın gereğine uygun olarak devrin kimi şairlerinin isimlerinin yer aldığı bir kaside kaleme almıştır.²⁰(Erdem, 1999: 10) “Devrin en önemli simalarından biri olan Nedim'i bu kasidede anmayarak tarafsızlığına gölge düşürmüştür”(Sevgi, 2014: 9). Bunun üzerine Nedim, Tâib'e şu beyitlerle göndermede bulunmuştur:

“Malumdur benim sühânım mahlas istemez

Fark eyler anı şehrimizin nüktedanları

Zâhirde gerçi cümleden ednâyız

Erbâb-ı nazar yanında lîk-i âlâyız

Saymazsa hisâba n'ola ahbâb bizi

Biz cümle-i şairânda müstesnayız”²¹”(Sevgi, 2014: 11)

Fazile Eren Kaya, Vekâletnamelerle Devredilen Şiir Mirası adlı çalışmasında Osmanzâde Tâib'in söz konusu kasidesinde Nedim'i anmayışının yanında dönemin şairlerinden mana ülkesinin padişahı olarak gördüğü Raşid'i gözünün nuru, Vehbî'yi canının canı olarak nitelediğini, Neylî ve Kamî dışındaki Mevlevîler zümresinden isimlere şair demenin yanlış olduğunu, müderris şairler içinde Âsım'ı beğendiğini dile getirmiştir. Tâib'in bununla birlikte her şahsın değerine göre takdir edilmesi

¹⁹ Divan şiirinde benzer unvanlara sahip sanatçılar için bkz. Abdullah Aydın, Osmanlı Devleti'nin Unvan Sahibi Divan Şairleri, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Cilt: IV, S. XIII/Aralık/MMXVII, s.542-550.

²⁰ Osmanzâde Tâib reis-i şairan olunca aşağıdaki mısraları kaleme almıştır:

“Benim şimden gerü mahkûm-ı fermân-ı mutâimdir/ Gerek erbâb-ı tedrisî gerek küttâb-ı divânî”, Kenan Erdem, age., s.10.

²¹ “Osmanzâde Tâib, kendisinin yeme içme meclislerinde şarap yerine neşe döktüğünü; Nedim'in ise ortalıkta kaz biçiminde bir sürahi gibi dolaştığını söylediği ve Nedim'in de kendisinin etrafa keder veren kaz biçiminde bir sürahi olmadığını, tam tersine etrafta dolaşmaya başladığında cennetteki tavus kuşu gibi ortalığa neşe saçtığını ifade ettiği şu beyitleri de örnek olarak verebiliriz:

“Tâibâ bezm içre geh sen neşve-rîz-i câm iken/ Geh Mülakkab-zâde dolaştı bat-ı sahba gibi”-Tâib

“Sen bat-ı sahba değil tâvus-ı kudsîsin Nedim/ Kim zuhûr-ı haletin meclisde cevânındadır”-Nedim, Kenan Erdem, age., s.11.

gerektiğini, eğer sözün değerlendirme terazisi çalışırsa herkesin kemalâtı ve eksikliğini bilineceğine inandığını vurgulamıştır. (Kaya, 2017:165-172)²² Osmanzâde Tâib, III. Ahmet devri şairlerini değerlendirirken “*Aslında her grubun erbabını anlatırdım, lakin dostların gönlünü kırmaktan korkuyorum.*” diyerek bu işi daha iyi yapması için Vehbî’yi vekil tayin ettiğini söylemiştir. Vehbi de ardından sözü Nedim’e vermiş, onun da gerekli değerlendirmeleri yaptıktan sonra defterini Selim Efendi’ye vermesini istemiştir”(Sevgi, 2014: 9-25).

Osmanzâde Tâib, devrinde iyi geçinemediği isimlerden biri olan Adlî’yi onun gazellerini müstezat şekline dönüştürerek sık sık hicvetmiştir. (Ali Canib, 1928: 120) Onun şiirlerinin belki de en önemli tarafını oluşturan husus, şiirlerinin zamanın ruhuna ve günlük hayatın adeta resmine malik bir muhtevaya sahip olmasıdır. Kimi zaman hiciv muhtevalı kimi zaman da gerçekten yaşananlardan etkilenen hisli bir kalbin ifadeleri sayabileceğimiz şiirlerden birinde Batılı yaşam tarzına duyulan hayranlığı²³ ele almıştır. Günlük hayatın pek çok alanında adım adım yaygınlaşan bu hayranlığa da yönelik sözleri olan Tâib, Sakıbiyye hicviyesiyle Şair Sakıb’tan hareketle bu iptilayı da eleştirmiştir.²⁴ (Çınarcı, 2016: 206)

Bunca isimle karşı karşıya kalmasına ve bunlara ilişkin mizah ve hiciv içerikli şiirler kaleme almış olmasına rağmen Ali Canib’in Ramiz Tezkiresi’nden aktardığına göre Osmanzâde Tâib, hicviyatta Sakıbiyye²⁵ gibi beş kasideden başkasının kendisine ait olmadığına dair yemin edip bunlar dışında kalanların cümlesinin iftira olduğunu ifade etmiştir. (Ali Canib, 1928: 121)

²² Fazile Eren Kaya, Vekâletnâmelerle Devredilen Şiir Mirası, Türkbilig, 2017/34: s.165-172. <http://www.turkbilig.com/pdf/201734-528.pdf> (03.12.2018)

²³ Bernard Lewis Modern Türkiye’nin Doğuşu adlı eserinde Lale Devri’nde Batılılaşma yolunda atılan ilk adımlara ilişkin şu hususları dile getirmektedir:

“Avrupa ile ilk alışverişler, ilk kez kültürel ve sosyal hayat üzerinde bazı hafif etkiler doğurmaya başladı. 1721’de Paris’te Türk elçiliğinin başlattığı moda, İstanbul’da daha küçük ölçüde bir Frenk tarz ve stili modasıyla karşılık buldu. Fransız bahçeleri ve dekorasyonları, Fransız mobilyası saray çevresinde kısa bir süre moda oldu. Bizzat sultan, saray kapısının dışında açıkça rokoko stili arz eden bir çeşme yaptırdı.” Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010, s. 66.

²⁴ “Bu şiirde Osmanzâde Ahmed Tâib, Osmanlı Devleti’ne sığınan İsveç Kralına kaside sunan Şair Sakıp’ı eleştirmiştir. Bu hicviyenin temel noktası kılık kıyafet ve Hristiyanlık özentsisidir.” Mehmet Nuri Çınarcı, age., s. 206.

²⁵ “Sakıbiyye, o devrin maruf şairlerinden bazı ricalin maiyetinde divan efendiliği hizmetinde bulunurken 1129’da vefat eden Sakıb Mustafa Efendi hakkında Tâib’in yazdığı hiciv-âmiz bir manzumedir.” Fuat Köprülü, age., s.427.

Osmanzâde Tâib, “sosyal konuları irdeleyen hiciv ve nükteleri ile tanınmış olsa da şöhretine uygun bir sanat hayatı olmamış, devrinde sosyal konulara olan duyarlılığı, hicivleri ve nükteleri ile tanınan vasat bir şair olarak kalmıştır”(Horata, 2009: 79). “Kaside, gazel, tarih, kıt’a gibi nazım şekillerini sıkça kullanan Tâib; şiirlerinde halk deyim ve kelimelerine de yer vermiştir”(Erdem,1999: 14). “Kalemi düşmanları için zehirli bir yılan, dostları için tatlı dilli papağan sayılan, nükteleri, hoş sohbeti ve hazırcevaplığı ile bilinen Osmanzâde’nin kullandığı “su gibi ezberleme”, “bir içim su” vb. ifadeler hâlâ kullanılmaktadır”(Özcan, 2007: 2). Osmanzade Ahmed Taib’in şiir dilinde kullandığı “kösteği kırmak- kaçmak” deyimine ilişkin aşağıdaki beyit örnek olarak verilebilir:

Bu takrile tasallufçu mukallidler kırıp köstek

Misâl-i tavlazâde kaldırırılar belki tabanı (Levend, 1984:465)

Devrinde yaşayan şairlerin nicelik bakımından sayılarının artmasına rağmen üstün sanat zevkini duyurabilen şairlerin azlığından, yetersizliklerinden ve cehaletlerinden söz eden Osmanzâde Ahmed Tâib; belki de hayatındaki iniş çıkışlardan, haklı veya haksız karşılaştığı olumsuzluklardan dolayı şiire bir dönem ara vermiş; bu sırada da nesir türünde eserler kaleme alarak şiir dilindeki hırpalayıcı ve yıkıcı eleştirel tutumun aksine yapıcı ve yol gösterici bir üslup benimsemiştir. Osmanzâde Ahmed Tâib’in şiir sahasının dışında üne kavuşması, hiç şüphesiz nesir türünde kaleme aldığı eserleriyle mümkün olmuştur. Osmanlı ilim geleneği içinde birbirinin açıklaması ya da hülasası sayabileceğimiz icmal ve telhis türündeki metinlerle ahlak ve hadis alanına yönelmiş ve Divan nesir geleneğinin içinde adından söz ettirmeyi başarmıştır.

2.3. Eserleri

Osmanzâde Ahmed Tâib XVIII. yüzyılın birinci sınıf şairlerinden olmasa da pek çok edebî türde eser vermiş bir isimdir. Bu eserler, aşağıda da görüleceği üzere telif ve daha çok telhis, tercüme yoluyla oluşturulmuş eserlerdir. Sanatçının başlıca eserleri şunlardır:

2.3.1.Divan

Ali Canib, Türkiyat Mecmuası'nda neşredilen Reis-i Şairan Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi başlıklı çalışmasında Tâib'e ait bir divanın bulunduğunu ancak bu eserin henüz ele geçmediğini ifade etmiştir.²⁶ (Ali Canib, 1928: 122) Ancak Ahmet Sevgi, Türk Edebiyatı dergisinde yayımlanan yazısında Tâib Divanı ile ilgili olarak kırk üç beyitten oluşan bir miraciye, 42, 224 ve 56 beyitlik terki-i bentler, 59 beyitlik bir temmuziye, sipahiler katibi Mehmet Efendi için yazılmış 52 beyitlik hazaniye kasidesi, Divan-ı Tâib Efendi başlığı altında 169 gazel, 2 tarih ve 8 kıta ve rubai olmak üzere toplam 1497 beyitten müteşekkil bir eser olduğu malumatını vermektedir.(Sevgi, 2004: 369)²⁷ Mustafa Yatman'ın söz konusu şiirleri derleyerek yayımladığı bir eseri mevcuttur. (Özcan, 2007: 2)

2.3.2.Hadikâtü'l-Mülûk

“Bunun bir ismi de İcmâl-i Tevârih-i Âl-i Osmân veya Hülâsatü't-tevârih'dir.” (Ali Canib, 1928: 122) “*Osman Gazi'den II. Mustafa'ya kadar olan Osmanlı padişahlarının hayatları ve hayratları ile ilgili olan eser Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. Hadikatü'l-Mülûk'un bir başka versiyonu olan İcmâl-i Tevârih-i Âl-i Osmân I. Mahmut, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'den de söz edilmektedir*” (Özcan, 2007: 2).

2.3.3. Hadîkatü'l-Vüzerâ

“*Osmanzâde Ahmed Tâib'in en tanınmış eseri olup Osmanlı sadrazamlarının biyografileri, ilk defa bu kitapta müstakil olarak ele alınmıştır.*” (Özcan, 2007: 4). “*İlk önemli örneklerini 18. yüzyılda gördüğümüz ve şairler dışında, sadrazamlar, hattatlar gibi belli bir mesleğe mensup kişileri anlatan tezkireler bu asırda da yazılmaya devam etmiştir. Osmanzâde Tâib'in Osmanlı sultanlarını içeren*

²⁶ Ali Canib, Osmanzâde Tâib'in Divanı hakkında şu malumatı vermektedir: Maktul Ali Kemal'in kütüphanesinde Tâib Divanı varmış. Sonra bir kitapçının eline geçmiş. Bugün kimde ve nerede olduğu meçhuldür. Dört beş aydır İstanbul kütüphanelerini aradım, aradım; bulamadım. Bir ümidim müze kütüphanesinde idi. Son günlerde aziz dostum Cevdet Bey'in delaletiyle orasını da aradım. Maalesef müspet bir netice elde edemedim. Ali Canib, s. 122

²⁷ Ahmet Sevgi, divanda hiç hiciv bulunmamasından hareketle onun çok önceden tertip edilmiş olabileceğini belirtmektedir. Ahmet Sevgi, 2004, Reis-i Şairan Osmanzâde Ahmed Tâib Divanı Üzerine, Türk Edebiyatı, C.32, s. 369., İstanbul.

Hadikatü'l-Mülük adlı eserine bu yüzyılda zeyil yazılmamış fakat Hadikatü'l-Vüzerâ'sına zeyil yazımı kesintisiz devam etmiştir”(Coşkun,2004a: 15). Esere farklı isimlerce zeyiller yapılmıştır. Osmanzâde Tâib, eserin mevzusunu mukaddime bölümünde yazdığı manzumede şu şekilde anlatmaktadır:

“Raviyân-ı meaşir-i eslâf
Nâkilân-ı menâkıb-ı vüzerâ

Cem' ü tertîb edüp mezâyâyı
Bir nesak üzere kılmamış inhâ

İntihâb eyleyüp bu 'abd-ı fakîr
İrtibât ile eyledim imlâ

Ëtmeyüp iltizâm-ı nazm-ı kelâm
İrtikâb-ı tekellûf-i inşâ

Bakmadım resm-i sec' ü kâfiyeye
Kılmadım kâsd-ı şâir-i icrâ

Mâ-hüve'l-vağ'î beyân etdim
Rûz-merre edâ ile ammâ

Bulunursa ne deñlü noğşanı
Tuta ma'zûr zümre-i küremâ

Bundan a'lâ olur mu sultânım
Sâde ta'bîr ile bu gûne edâ

İsmi bu gülistân-ı nev-ıtarhıñ

Vaz' olundu Hâdikâtü'l-Vüzerâ"²⁸ (Ali Canip,1928:122)

Manzumeden hareketle eserin içeriği, yazılma gerekçesi ve üslubu hakkında Tâib şöyle demektedir:

“Eskilerin iş ve yapıtlarını anlatıp vezirlerin hayat hikâyelerini aktaran kişiler, onların bütün üstün özelliklerini derlemiş ancak bunları bir düzene koymamışlardır. Ben onların özünü seçip bir düzen halinde yazdım. Bunu yazarken şiir yolunu seçmedim. Ancak düzyazının külfetli özelliklerine de önem vermeyip kaftıye ve sec' [cümle sonlarının benzerliği] için uğraşmadım. Amacım şairlik gösterisinde bulunmak değildi. Her şeyi olduğu gibi, ancak günlük konuşulan dil ile yazdım. Bu yapıtımda bulunan her türlü eksikliğin iyiliksever kimseler tarafından hoş görüleceğini umarım. Zaten yalın ve açık sözlerle, bundan daha güzeli hiç olur mu?” (Aşgın, 2003:150-151) Eserde ilk Osmanlı veziri Alâeddin Paşa ile Ramî Mehmed Paşa (ö.1706) arasında görev yapan doksan üç sadrazamın hayat hikâyeleri ele alınmıştır. (Aşgın, 2003:149)

2.3.5. Münşeat

Osmanzâde Tâib'in hırslı yapısını ve bunları ikame etmek için yaptıklarının birer göstergesi sayılabilecek farklı türlerde yazılmış yaklaşık elli yazıdan oluşan bu eser 1712'de toplanmış ve devrin hazinedar ağasına sunulmuştur.(Özcan,2007:3) *“Eserin birinci bölümünde alt makamların üst makam sahiplerine (a'lâya) yazdıkları “arızalar”, ikinci bölümde üst makamların alt makamlara (a'lâdan ednâya) yazdıkları mektuplar, üçüncü bölümde aynı seviyede olanların birbirlerine (ihvândan ihvâna) yazdıkları, dördüncü bölümde de tebrik, teşekkür, teselli gibi farklı konularda yazılmış mektuplar toplanmıştır”* (Coşkun,2004b:552-590). *“Büyük bir kısmının muhatabı belli olmamakla birlikte Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Kudüs Valisi Osman Paşa, Reisü'l-küttâb Efendi, Vezir Kethüdası, Cidde Valisi Osman*

²⁸ Ali Canib, manzumede geçen “Mezâyayı cem ve tertip ettim.” ifadesi ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Kitapta hiç de mezâyâyı tertip etmemiş, pekâlâ eğlenceli bir dedikodu mecmuası vücuda getirmiştir. Bir bakıma Tâib bunda mazurdur, mevki sahibi olunca kesesini doldurmaktan başka bir şey düşünmeyen Osmanlı vezirleri hakkında esas itibarıyla ne yazılabilir? Bütün o vezirlerin en kötü taraflarını teşhir ettikten sonra azabtan kurtulmalarını istemek, hele revân-ı pâklarına Fatiha ihda etmek de yine Tâibane bir azizlik sayılsa yeridir.” Ali Canip, age., s. 122.

Paşa, Raşid Efendi, Halep Naibi ve Halep Müftüsü, Gürânizade gibi isimlere yazılan bu yazılar, Divan edebiyatındaki sanatkarane ve sağlam nesir türünün örnekleri arasına girebilir”(Erdem,1999:16).

Dönem şiirinde tercih edilen mahallileşme anlayışının nesir diline de etki ettiğinin bir göstergesi olarak Osmanzâde Ahmed Tâib, Münşeat’ında şu ifadelere yer vermektedir:

“Kâtip, gelenekte kullanılan belâgatlı lâfızları seçmelidir. Çünkü sözün akıcı bir şekilde ve incelikle kullanılması inşayı güzelleştirir. Münşi, sağlam fikirli, doğru tabiatlı olup Arapçayı ve edebiyat ilmini yeterince bilmeli, belagat sahibi ediplerin terkiplerini ve fesahat sahibi şairlerin şiirlerini tetkik edip ezberlemeli, gerekli kullanımları devam ettirip, konuları usulüne uygun bir şekilde birbirine bağlamalıdır; ancak bu şekilde sözleri eleştiriye maruz kalmaz. Veyahut da kâtip, hoş giden ve günlük dilde kullanılan tabirleri seçerek meramını en güzel bir biçimde ifadeye muktedir olmalıdır. Bu tarzda yazılan yazılar günümüzde revaç bulmuştur. Nitekim günümüzde çok “münşiyâne” veya “âmiyâne” yazılan mektuplar okunmamaktadır” (Coşkun, 2004b: 4).

2.3.5. Ahlak-ı Ahmedi

Osmanzâde Ahmed Tâib’in haset edenlerin yalanları ile muradına erememesi, bu tip insanlardan yakasını kurtarmak için hicviyattan uzaklaşması ve evinde uzlete çekildiği bir dönemde ahlakiyata ağırlık vermek suretiyle kaleme aldığı bu eser, Hüseyin Vâiz Kaşifi’nin²⁹ Ahlak-ı Muhsinî adlı eserinin özetlenmiş bir tercümesidir. Sultan III. Ahmed’e sunulmuştur. Eserin sunuş bölümünde geçen aşağıdaki ifadeler ve manzumeden aldığımız beyitlerde Tâib, eseri hangi ruh hali içinde niçin ve nasıl kaleme aldığına değinmektedir:

²⁹ Hüseyin Vaiz Kaşifi’nin Ahlak-ı Muhsinî adlı eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Peker,(2010) Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlak-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme- Metin vr. 61a-165b), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya; Muhammet Dilek,(2014) Hocazâde Abdülaziz Efendi’nin Ahlak-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr. 3467, vr.166a-277b), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

“...Bu ‘abd-i nā-murād Tāib-i cerhü’l-fevāid ekāzib-i huşşād ü dest-i bîdād-ı ebnā-yı zamāna cevri-i i’tiyāddan taḥlīs-i girībān için ülfet ü mu‘āşeret-i ihvān ü hullāndan dāmen-i çin ü kūşe-i kāşane ve ḥāne-i virānede mütevārī ve ‘uzlet-güzin olup iktisāb-ı ḥişāl-i sūtūde ve iltizām-ı fe‘āl-pesendide dāyesiyle kütüb-i aḥlāka iştiğāl olunduḡda...” (Tāib,1256: 2)³⁰

...

“Ammā ḥulaşā-yı eser-i pāk-ı Kāşifî
Mecmu‘ā –yı ḥaḡāyıkıñ oldu ser-āmedî

Ol nüşā-yı meāl ü mezāyā-yı zübdesin
Tāib-i faḡir tercümeye himmet eyledi

İcāz ü ihtişārla derc etdi ser-be-ser
Evşāf-ı pāk-i ḡazret-i sultān Āhmedi

Ol pād-şāh ki zātını etmiş cenāb-ı Ḥaḡ
Pirāye-i şaḡāif-i ikbāl-i sermedi” (Tāib, 1256:4)

...

“Eser; ibadet, ihlās, dua, şükür, sabır, tevekkül, hayâ ve iffete dair bu çeviri bazı kısımları çıkarılarak 1256 yılında basılmıştır.” (Özcan, 2007:3)

2.3.6. Hülâsatü’l-Ahlak

“Kınalızade Ali’nin Türkçe yazılmış ilk ahlak felsefesi kitabı olma özelliği taşıyan Ahlak-ı Alâi³¹(Doğan, 2006: 31) adlı eserinin özetinin mensur biçimde kaleme alındığı bu eserde Telhisü’n- Nesāyih veya Ahlak-ı Ahmedî’de de görüleceği üzere manzum kısımlar da bulunmaktadır” (Erdem, 1999: 17).

³⁰ Osmanzâde Ahmed Tâib, Ahlak-ı Ahmedî, s.2.

<http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=ahlak%C4%B1%20ahmedi>
(25.12.2018)

³¹ Ahlak-ı Alâi hakkında yapılmış detaylı bir inceleme için bkz.Doğan, Enfel, (2006), Ahlak-ı Alâi- (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul

2.3.7. Telhis-i Mehāsinü'l-Edeb

Osmanzâde Ahmed Tâib'in özetleme şeklinde tertip ettiği eserlerden biri de budur. “*Gelibolulu Mustafa Âli Efendi'nin Arap âlimlerinden Câhız'ın Minhâcü's-Sülûk adlı eserinden Osmanzâde Tâib'in ifadesiyle “Bazı zamāim-i nāfiā”³² ile Türkiye yaptığı tercümenin telhisidir*”(Ali Canib, 1928:125.) Bu eserde; “*padişahlar için gerekli davranışlar, şehzadeler ve vezirlere karşı nasıl muamele edileceği, sır saklamaya ilişkin hikmetler, giyim kuşam ve saray hizmetçilerine dair öğütlere yer verilmiştir*”(Özcan, 2007: 3). On beş bölümden oluşan eser, Halep Kadılığından azledildikten sonra uzlete çekildiği Fenerbahçe'deki köşkünde 1130 yılında yazılmış ve Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. (Erdem, 1999: 17)

2.3.8. Simārü'l-Esmār

Sultan III. Ahmed'e sunulan bu muhtasar eser, 1251 yılında İstanbul'da basılmıştır. Kınalızade Ali Efendi'nin Kelile ve Dimne'nin geniş bir tercümesi şeklinde oluşturduğu Hümayunname adlı eserinin muhtasarı niteliğindedir. Toplam elli üç hikâyeden oluşan eserde hayvanlar âleminde ve hayvanlar arasındaki olaylardan ve bunlardan hareketle insan yaşamındaki karşılıklarından ve bunlardan ders alınması gerektiğinden söz edilmektedir. Mukaddime ile başlayan eser, Sultan III. Ahmed'e methiye ve bir şiirle devam eder. Asıl bölüme on dört nasihatle girilmiş ve bu on dört nasihat gene on dört bab halinde tanzim edilerek daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. Eser bugün de geçerliliğini koruyan ulema ve hükemanın nasihatlerini içeren hatime bölümü ile sonlandırılmıştır. (Erdem, 1999: 17) Bu eserle ilgili olarak Kenan Erdem bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

2.3.9. Sıhhat-âbād

“*Sultan III. Ahmed'in hastalanması üzerine 1708 yılında yalnız bir şekilde kaleme alınmış olan bu eserde hadisler önce nesir halinde açıklanmış, ardından birer kıta ile nazma çevrilmiştir*”(Özcan:2007:3).

³² Ali Canib, eserin üslubu ile ilgili olarak eserin sunuş bölümünden şu alıntıyı yapmaktadır: ... Bazı ebyât-ı bî-nizâm ve ta'birât-ı bî-encâmı tecrîd ve fuşûl-ı mezkûre hâvi olduğu kışas u ahbâr ve nevâdir ü aşârîñ mecmû'ı 'âlâ vetîretü'l-icâz rûz-merre ta'bir ile keşide-i silk-i tahrîr ettiğini kaydediyor. Ali Canib, age., s.125.

2.3.10.Ahmedü'l-Asar fi Tercemeti Meşariki'l-Envar

“Sultan III. Ahmed’in emriyle yazılan bu eser Radiyyüddin es-Sâgânî’nin³³ Meşariku'l-Envari'n-Nebeviyye adlı 2246 hadisten oluşan eserinin tercümesidir. Sade bir dille yazılan bu eser 1710’da tamamlanmıştır”(Özcan,2007:3).³⁴

2.3.11.Telhisü’n-Nesāyih

Çalışmamızın mihverini oluşturan bu eser, Osmanzâde Ahmed Tâib’in telhis türünde özetleme suretiyle ortaya koyduğu eserlerden biridir. Eser, Sultan III. Ahmed’e sunulmuştur. Eser esasında mesnevi şârihi Sarı Abdullah Efendi’nin telif ettiği Nasihatü'l-Mülük li Terğibü’n li Hüsni’s-Sülük’unun özeti mahiyetindedir. Umûr-ı Dünyâ ve Ahvâl-i Ukbâ olmak üzere iki babdan oluşan Telhisü’n-Nesāyih, 1283’te Rûz-nâme-i Cerîde-i Havâdis matbaasında basılmıştır. Eserin muhteva ve üslubu hakkında ayrıca değerlendirme yapılacaktır.

Osmanzâde Ahmed Tâib’e izafe edilen birkaç eser daha vardır. Bunlardan birisi Menâkıb-ı İmam-ı Azam / Tuhfe-i Numan’dır. Ancak bu eserin Ahmed Nâib’e ait olduğu düşünülmektedir. İzafe edilen diğer eser ise Münazaratü'd-devleteyn, Sual ve Cevab’dır. (Özcan,2007:3) Ali Canib, Osmanzâde Ahmed Tâib’in nesir türünde meydana getirdiği eserlerinin pek çoğunun ortak tarafının eserlerin mukaddime bölümlerinde kendisinin de itiraf ettiği üzere heccavlıktan zarar görerek çaresiz bir şekilde inzivaya çekildiğinde vakit geçirmek için yazması olduğunu, bununla beraber nesirlerinin her birinin insanlar arasında makbul ve itibara nail olduğunu belirtmiştir. (Ali Canib,1928:128)

³³ Radiyyüddin es-Sâgânî: Arap dili, fıkıh ve hadis alanında otorite sayılan bir bilgin. Radiyyüddin es-Sâgânî hakkında bkz. Mehmet Görmez, Sâgânî, Radiyyüddin Ebü'l-Fezâil Radiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî, DİA, yıl: 2008, cilt: 35, sayfa: 487-489.

³⁴ Abdülkadir Özcan, age., s. 3.

3. TELHİSÜ'N-NESÂYİH

Osmanzâde Tâib'in çalışmamıza temel oluşturan, özetleme yoluyla tertip ettiği bu eser, Sultan III. Ahmed'e sunulmuştur. Eserin aslı mesnevi şârihi Sarı Abdullah Efendi'nin Sultan IV. Mehmed'e takdim ettiği Nasihatü'l-Mülûk Terğibü'n li Hüsni's-Sülûk adlı eseridir Osmanzâde Tâib'in telhis ve muhtasar türündeki diğer eserlerinde olduğu gibi Telhisü'n-Nesayih de toplumdaki uzak kalmayı tercih ederek uzlete çekildiği Halep Kadılığından azlini takip eden zamanda, 1719 yılında yazılmıştır. (Erdem, 1999: 17) İstanbul Millet Kütüphanesinde yazması bulunan eser, 1283 yılında Ruzname-i Ceride-i Havadis Matbaasında basılmıştır. Çalışmamızda da bu basım esas alınmıştır.

3.1. Telhisü'n-Nesâyih'in Muhtevası

Eserin ilk bölümünde bir fihriste yer verilmiştir. Fihristin sonunda ise baskı hatasıyla yanlış yazılan on üç kelime ve bunların doğrusunun belirtildiği bir cetvel yer almaktadır. Yetmiş dört sayfadan oluşan eserin sonunda bir tarih beyti ve eserin basımı hakkında Said Efendi tarafından yazılmış bir manzum kısım bulunmaktadır.

Telhisü'n-Nesâyih Umûr-ı Dünyâ ve Ahvâl-i Ukba olmak üzere iki bab halinde oluşturulmuştur. Her iki bâb da dokuz fasıldan meydana gelmektedir. Bu bölümler ve fasıllar aşağıda sıralanmıştır:

- El-bâbü'l-evvel fî beyân-ı ahvâlü'd-dünyâ (TN: 4)
- Faşl-ı evvel der zıkr-i lüzüm halife-i Hudâ-yı te'âlâ (TN: 4)
- Kıssâ-yı fitne-i Süleymân 'aleyh-is-selâm (TN: 7)
- Faşl-ı şâni der zıkr-i ahvâl-i hulefâ-yı râşidîn rıdvanallahü te'âlâ 'aleyhi ecma'in (TN: 12)
- Der zıkr-i hilâfet Ebû-Bekr es-Şiddîk radiyallahü te'âlâ 'anh (TN: 13)
- Der zıkr-i hilâfet Emîrü'l-mü'minîn 'Ömer bin el-Hattâb radiyallahü 'anh (TN: 15)
- Der zıkr-i hilâfet Hazret-i 'Osman Zinnüreyn radiyallahü 'anh (TN: 17)

- Ba'd-ez-vukū'-ı vākı'a (TN: 21)
- Der zıkr-i hilāfet Hāzret-i 'Alī bin Ebū Talīb rađiyallahü 'anh (TN: 21)
- Faşl-ı sāliş der zıkr-i evlād-ı 'Alī ve eimme-i işnā 'aşer (TN: 30)
- Der zıkr-i İmām Hāsan bin Hāzret-i 'Alī rağiyallahü 'anhümā (TN: 31)
- Der zıkr-i İmām Hüseyn bin Hāzret-i 'Alī rağiyallahü 'anhümā (TN: 31)
- Der zıkr-i Zeyn-el 'Abīdin İmām 'Alī bin Hüseyn rağiyallahü 'anhümā (TN: 32)
- Der zıkr-i İmām Muḥammed Bākır bin Zeyn-el 'Abīdin bin 'Alī rağiyallahü 'anhüm (TN: 32)
- Der zıkr-i İmām Ca'fer-i Şādık bin Muḥammed Bākır rağiyallahü 'anhümā (TN: 32)
- Der zıkr-i İmām Müşā Kāzım bin Ca'fer-i Şādık rağiyallahü 'anhümā (TN: 33)
- Der zıkr- İmām 'Alī Rızā bin Müşā Kāzım rağiyallahü 'anhümā (TN: 33)
- Der zıkr-i İmām Muḥammed Taķī bin 'Alī Rızā rağiyallahü 'anhümā (TN: 33)
- Der zıkr-i İmām el Hādī bin Muḥammed Taķī rağiyallahü 'anhümā (TN: 34)
- Der zıkr-i İmām Hāsan 'Askerī bin 'Alī el Hādī rağiyallahü 'anhümā (TN: 34)
- Faşl-ı rabī' der icmāl ü aḥvāl firaķ-ı ḍalle ü nācie ve mezāhib-i erba'a ve 'itiķād-ı ehl-i sünnet ve cemā'at (TN: 35)
- Der zıkr-i İmām-ı 'Āzam Ebū Hānife Nu'man bin Şābit rađiyallahü 'anhümā (TN: 37)
- Der zıkr-i İmām Mālik bin Enes rağiyallahü 'anhümā (TN: 37)
- Der zıkr-i İmām Muḥammed Şāfi'ī rağiyallahü 'anhümā (TN: 38)
- Der zıkr-i İmām Aḥmed Hānbel rağiyallahü 'anh (TN: 38)
- Der zıkr-i 'aķā'id-i ehl-i sünnet ve cemā'at (TN: 40)
- Faşl-ı ḥamīs der zıkr-i ta'rīf ü tavşīf ṭabaķāt-ı evliyā-yı ḳuddise esrārühüm (TN: 41)
- Faşl-ı sādīs der zıkr-i lāzıme-i mülük 'adālet-i sülük (TN: 45)

- Der zıkr-i 'ulemā (TN: 47)
- Der zıkr-i belāgat-ı intisāb (TN: 47)
- Faşl-ı sābi' der zıkr-i emr-i bi'l-ma'rūf ve nehy-i 'ani'l-münker ve derecāt-ı ihtisāb (TN: 49)
- Faşl-ı şāmin der zıkr-i mezemmet-i dünyā (TN: 51)
- Faşl-ı tāsī' der zıkr-i aḥvāl-i cenīn der raḥm-i māder (TN: 53)
- Bāb-ı şānī der beyān-ı aḥvāl-i 'ukbā vema yete'alluḡ bihā (TN: 57)
- Faşl-ı evvel der zıkr-i mevt (TN: 57)
- Faşl-ı şānī der zıkr-i rūh-ı insānī ve rūh-ı ḥayvānī (TN: 57)
- Faşl-ı şālīs der zıkr-i 'Azrā'īl 'aleyhi's-selām ve keyfiyyet-i kabz-ı ervāh-rā (TN: 57)
- Faşl-ı rābi' der zıkr-i ḡabr u berzāḡ (TN: 59)
- Faşl-ı ḡamīs der zıkr-i ḡiyām-es-sā'ah ve nefḡ-i şūr (TN: 61)
- Faşl-ı sādīs der vaşf-ı cehennem (TN: 64)
- Faşl-ı sābi' der ḡavz-ı kevşer (TN: 66)
- Faşl-ı şāmin der zıkr-i 'afv u maḡfıret ve vūs'at-ı raḡmet ve duḡūl-ı cennet (TN: 66)
- Faşl-ı tāsī' fi zıkr-i ziyāret-i ehl-i cennet rabbihūm ru'yetihūmlehu (TN: 72)
- Ḥātıme (TN: 74)

Bu bölümlerin içeriği şu şekilde özetlenebilir:

Besmeleyle başlayan sunuş bölümünde eserin daha önce Sarı Abdullah Efendi tarafından Sultan IV. Mehmed'e takdim edildiği ve iki bâb üzerine bina edilen eserin ise Sultan III. Ahmed'e sunulduğu belirtilmektedir. Divan nesri geleneği içinde sultanların vasıflarının uzun uzun sıralandığı bu bölüm aşağıdaki iki Arapça beyitle tamamlanmıştır:

(جاءت سليمان يوم العرض نملته * بنصف رجل جراد كان في فيها)

تَزَمَّتْ بِفَصِيحِ الْقَوْلِ وَاعْتَذَرَتْ * انْ هَدَايَا عَلِيٍّ مَقْدَارُ مَهْدِيهَا 35

Hiz. Âdem, Hiz. Şit, Hiz. Mûsâ, Hiz. Yusuf, Hiz. Davut ve Hiz. Süleyman'ın bazı kıssalarından alınarak oluşturulan birinci faslın sonunda bir hikmete yer verilmiştir. Bu peygamberlerin hayatlarına bakıldığında peygamberliğin ve saltanatın kendi şahıslarında cem olduğu görülür. Siretlerinde görüldüğü üzere pek çok olumsuzlukla karşılaşan bu peygamberler için dünya nimetlerinin varlığı ile yokluğunun bir olduğu, varlıklarıyla memnun ve yokluklarıyla da mahzun olmadıklarından bahisle esas tavrın kadere rıza, Allah'a kalben güvenip dayanma ve tereddütsüz inanmanın olduğu üzerinde durulmuştur. Bu nasihatın somutlaştırılması için Fitne-i Süleyman bölümünde cin ve ifritler üzerinde tahakkümü olan Hiz. Süleyman'ın taç ile tahtın ve güç ile iktidarın timsali mührünün bir cin tarafından çalınmasının ardından gösterdiği rıza ve iman, Yusuf peygamberin kölelikten saltanata doğru değişen sabır ve sebat dolu hayatı, İsmail peygamberin teslimiyeti, Davud peygamberin ümmetinin kendilerine isabet edecek olan illetleri “İşittik ve itaat ettik.” diyerek kabullenişleri örnek olarak verilmiştir.

Hikmetin ardından verilen mevize bölümünde “Sen mülkü dilediğine verirsin.”³⁶, ayet-i kerimesinden hareketle iktidar ve saltanata ancak Allah'ın buyruğuyla erişilebileceği, bunun en güzel örneklerinin de peygamberlerin ve deruni velayet ile zahiri hilafeti cem eden hulefâ-yı râşidîn olduğu belirtilmiştir. “And olsun ki, peygamberlerin kıssalarında, akli olanlar için ibretler vardır.”³⁷ ayetiyle de peygamber kıssalarının önemine vurgu yapılmıştır. Onların örnek ve ibret dolu yaşamları göz önünde bulundurularak hareket edilmesi gerektiği, aksi halde heva ve heves ile yapılacakların bütün âlemi fesada boğacağı, bunun hüsrân ve pişmanlık olacağını belirtmektedir. “O halde insanlar arasında adaletle hükmet.”³⁸ ayetiyle de böyle bir netice ile karşılaşmamak için adaletin önemine işaret edilmiştir. Hazret-i Süleyman'ın Allah'tan saltanat mülkünü talep ederken önce mağfîret dilemesi ve sonra “Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümranlık)

³⁵ Süleyman'a arz günü onun bir karıncası, ağzında bir çekirge bacağıyla geldi.

Özür diledi ve en güzel bir ifadeyle “Hediyeler hediye edenin (edilenin) mertebesine göre olur.

³⁶ Ali İmran-26

³⁷ Yusuf Suresi-111

³⁸ Sad Suresi-26

bahşet.”³⁹ diyerek duada bulunmasından bahisle öncelikle bağışlanmanın dilenmesi ve velayet rütbesinin kadrinin, saltanat fitnesinin hatrının bilinmesinin gerektiği üzerinde durulmuştur. Bunun da ancak şeriat ve sünnet istikametinde hükümet edilirse huzur ve sükûn ile sonunda cennete ulaşılacağı ancak hevâ ve heves hastalığı içinde kalınırsa sonunun sıkıntı, bela, zillet ve hüsrarla neticeleneceği ihtarında bulunmaktadır. Hükümdarın adaletli, şeriat ve ehl-i sünnet ve cemaatin müdavimi olmasının yanı sıra Allah’ın kullarına karşı yufka yürekli, merhametli, şefkatli olması gerekir. Mülkün bekası din ile, dinin bekası ise adaletli yöneticiyle mümkündür. Ancak hükümdarın sadece adil olması yetmez aynı zamanda sultan, adaletine iyiliği de katmalıdır. Burada Hz. Muhammet’in bir hadisinden hareketle adil ve iyilik sahibi bir melikin Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olduğu ifade edilmiş, adalet ve ihsanın ancak akılla kemale erebileceği üzerinde durulmuştur.

Mevize bölümünün sonunda yazar tarafından bir manzume kaleme alınmış, yukarıda bir sultanda bulunması gereken vasıflara ilişkin sıralanan hususiyetlerin eserin takdim edildiği III. Ahmed Han’da da bulunduğu vurgulanarak onun gücünün ve yüceliğinin devam etmesine dair duada bulunulmuştur.

İkinci fasıl olan Der Zikrû’l-Ahval Hulefâ-yı Râşidîn Rıdvanallahü Te’âlâ Aleyhi Ecma’in’de Hz. Peygamberin Mekke’nin fethinden sonra Doğu ve Batı’daki beldeler ile Acem ve Rum diyarlarının fethi için Allah’a dua ettiği, bu duasının kabul olduğu, fetihlerle ashabını müjdelediği ve Hz. Muhammet’ten sonra hilâfet makamına gelen raşit halifeler döneminde söz konusu fetihlerin gerçekleştiği anlatılmaktadır. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin vasıfları ile dönemlerinde yaşanan kimi kıssalar üzerinde durulmuş, bazı nasihatler verilmiş ve bunlar ayetlerle tespit edilmiştir. Hz. Ebu Bekir zamanında zekât ödemekten imtina eden bir gruba nasıl muamele edileceğine ilişkin sahabelerle istişare eden halifenin hem istişare etmesi hem de Kuran ve sünnetin ikamesi yolundaki cehdi vurgulanmıştır. Sahabenin düşmanın kesretini öne sürerek müdahalenin tehir edilmesi gerektiğini söylemeleri üzerine onun imanı, teslimiyeti ve rızası “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır.”⁴⁰ “Ve sana

³⁹ Sad Suresi-35

⁴⁰ Bakara Suresi-249

Allah, şanlı bir zaferle yardım eder.”⁴¹ “Bizim ordumuz şüphesiz üstün gelecektir.”⁴² ayetleriyle örneklendirilmiştir. Hz. Ömer’in hilafetinin anlatıldığı bölümde ise “Benden sonra nebi olsa idi kesinlikle Ömer olurdu.” hadisi verilerek onun üstün vasıfları belirtilmiş, zamanında gerçekleşen Antakya, Lazkiye, Hama, Halep, Mare, Harran gibi şehirlerin ve Beytü’l-Makdis’in fethi anlatılmıştır. Hicretin on dördüncü senesinden yirmi ikinci senesine kadar Suriye coğrafyası dışında Irak, İran, Azerbaycan ve Mısır dolaylarındaki pek çok şehir ve beldenin Hz. Ömer devrinde fethedilmesi üzerinde durularak onun adaletli yönetiminde İslam diyarında kuvvet ve metanetin hasıl olduğu ifade edilmiştir.

Hazret-i Osman ile ilgili tertip edilmiş bölümde ise Hazret-i Ömer’in vefatının ardından yerine herhangi bir kimseyi tayin etmediği için sahabeden Ali, Talha, Abdurrahman b. Avf, Sa’d b. Ebu Vakkas’ın meşveretiyle istişare sonunda Hicri 24 yılında Hz. Osman’ın halife seçilmesi ve diğer isimlerin ona biat etmeleri üzerinde durulmuştur. Hz. Ömer zamanında ele geçirilen beldelerde yaşayanların antlaşmaları bozmaları üzerine Amr b. As’ı ordunun başında komutan olarak göndermesi ve sonra Kuzey Afrika’da fethedilen Tunus, Sudan, Şubatala şehri; Kıbrıs, Malta, Irak ve İran fetihlerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Hazret-i Osman’ın devrinde ortaya çıkan fitne ve kargaşadan bahsedilen bu bölümün sonunda ayrıca bir hikmete yer verilmiştir. Hazreti İbrahim kıssası ile ilgili olarak onun mancınık ile ateşe atılacağı sırada gelen Cebrail’in (a.s.) “Bir ihtiyacın var mı?” diye sorması üzerine Hz. İbrahim’in “Hayır, yok.” yanıtını vererek Allah’tan başkasına ihtiyaç duymaması ve sığınmaması üzerinde durulmuş, her ikisinin de başlarına gelene rıza göstererek Hz. İbrahim’in Nemrud’un ateşinden, Hz. Osman’ın da kavga ateşinden halas bulduğu, Al-i İmrān Suresi’nde geçen “Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, ‘İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun.’ dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!’ dediler.” ayetini okurken şehit edildiği anlatılmaktadır. Şehadetinin ardından ortaya çıkıp bir başka kaosun gerekçesi ve İslam tarihinde pek çok mücadeleye ve ölüme sebep olan hizipleşmeye değinilmiş, Hz. Osman’ın şehadetinden Hz. Ali ve taraftarlarının sorumlu tutulduğu ancak tüm bunların birer suizan olduğu bunun da caiz olmadığı

⁴¹ Fetih Suresi-3

⁴² Saffat Suresi-173

vurgulanmıştır. Bu kısmın sonunda yer alan kıtada “Osman’ın utanma ve ahlakına bir göz at. Utanma duygusu ile katil düşmanın yüzüne bile bakamadı. Hakkın has kulları her zaman çile çekmişler. Onların ecri de bol olmuş, musibetleri de.” denilerek onun sahip olduğu hilm ve hayâ değerlerine ve zorluklar karşısında gösterdiği sabır ve sebat ile ulaştığı neticeye işaret edilmiştir.

Hz. Ali’nin anlatıldığı bölümde ise onun vasıflarından ve künyesinden söz edilerek Hz. Muhammet’in (sav.) “Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.” hadisine yer verilmiş; Hz. Osman’ın şehadetinden sonra kendisine atılan iftiraya karşın Hak ile (birlikte olup) oturduğu, batılla (birlik olup) ayağa kalkmadığı ifade edilmiştir. Onun Hz. Muhammet’in (sav.) her toplantısında yer aldığı ve her muharebede mücadele ettiği belirtilerek kahramanlıklarına ve ahlakına ilişkin olaylar anlatılmıştır. Örnek olarak savaş meydanında düşmanına galip gelen Hz. Ali’nin düşmanın kendi yüzüne tükürmesi üzerine onu bağışlaması, düşmanın bu davranışın sebebini sorduğunda ise sahip olduğu değerlerden birinin somut bir hali olarak kendi nefesine karşı yaptığı bu hakaretin Allah rızası için giriştiği mücadeleye şahsi kinini dâhil edeceğinden onu bağışladığını söylemiştir. Burada “Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmayın.”(Kehf Suresi:110) ayeti verilerek kullukta ve amelde halis niyet ve şirkten kaçınmanın önemi vurgulanmıştır. Kahramanlık, keramet ve cömertlikle dolu hayatı anlatıldığında ayrıntılı bir eserin ortaya çıkacağı dile getirilmiştir. Hz. Ali’nin halifeliği döneminde Cemel Olayı ve Sıffin Savaşı gibi pek çok badirenin yaşandığı belirtilmiş, nihayetinde de Haricilerden İbni Mülcem tarafından şehit edilmesi anlatılmıştır. Bu olayın ayrıntılarıyla verildiği bölümde Hz. Ali’nin söz konusu hadisenin henüz gerçekleşmeden önce vuku bulacağını İbni Mülcem’e bildirdiği, sonrasında ise “Senin hükmettiğini geri çevirecek (hiçbir varlık) yoktur.” mefhumunca hareket ederek takdire rıza gösterdiği vurgulanmıştır. Onun kabrinin yeri hakkında ihtilaf bulunduğu, Halife Harun Reşid döneminde Necef’teki defin mahallinin ortaya çıkarıldığı ve halifenin orayı her sene ziyaret ederek gerekli saygıyı göstermeye gayret ettiği ve Büveyhoğulları’ndan Adudüdevle zamanında bir türbe yapılarak ziyaretgâh haline getirildiği ifade edilmiştir. Bölümün sonunda yer alan mevize kısmında Hz. Ali’nin halifeliğe talebinin ne suretle olduğuna değinilerek “Ali bin Ebî Talip için (hakkında): İki kişi senin hakkında helak olur: Aşırı seven, yalancı müfteri (iftira atan)” hadisine yer

verilmiş, Hz. Ali sevgisine halis bir kalple devam etmek gerektiği, bununla beraber muhabbetin sadece Hz. Ali'ye gösterilip çehar-ı yar-ı güzünün diğer isimlerine kin ve düşmanlık beslemenin yanlışlığı üzerinde durulmuştur.

Hz. Ali'nin evladı ve on iki İmam adlı fasılda Kevser suresine değinilerek surede geçen kevserden murad edilen şeyin Hz. Peygamber'in (sav.) kızı Hz. Fatıma olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in erkek çocuklarının vefat etmesi üzerine ona ebter diyenlerin olması üzerine "Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik. Öyleyse Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Asıl sonu kesik olan, senin düşmanın (sana buğzeden)dir."⁴³ ayetlerinin indiği belirtilmiş, onun soyunun Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın soyundan devam ettiği dile getirilmiştir. Hz. Ali'nin on sekiz kız ve on sekiz erkek çocuğu bulunduğu ancak hayatta kalan erkek çocuklarının altısının Kerbela'da şehit edildiği anlatılmıştır.

Bu bölümün devamında sırasıyla on iki imamın diğer isimleri ayrı başlıklar halinde zikredilmiş; künyeleri, lakapları, doğum ve vefat tarihleri, soyundan gelenler anlatılmıştır. On iki imamla ilgili bilgilerden sonra bir öğüde yer verilmiştir. İmam-ı Azam ve İmam Şafî'nin o iki imamlardan İmam Ca'fer-i Sadık ve İmam Musa Kazım ile dostlukları ve sohbetinde bulunmalarına ve onlardan istifade etmelerine değinilmiştir. Bu fasıl tüm inananların sapmışların yolundan korunması ve ehl-i beyt sevgisinin sürdürülmesi şeklindeki dua ile tamamlanmıştır.

Dördüncü fasıl sapkın gruplar ve kurtuluşa eren zümre ile dört mezhep ve ehl-i sünnet ve cemâat anlayışından söz etmektedir. Bu bölümde Hz. Peygamber'in (sav.) vefatından sonra Müslümanların hal ve harekette birlik olamadıkları ve bu hususun hadislerle bildirildiğine değinilmektedir. Müslümanların fırkalara ayrılmasından, itikatta özellikle kaza ve kader inancında birbirinden ayrışmasından bahsedilmektedir. Bunların belli başlı olanlarından sekiz tanesi Naciye, Şia, Mutezile, Havaric, Merciyye, Neccariyye, Müşebbihe ve Cebriyye'nin isimleri zikredilerek "Nâciyeden başkası helak olmuştur." hadisine yer verilmiştir. Bununla anlatılmak istenenin ise ehl-i sünnet ve cemâ'at ve itikâta şeyhleri Ebu Mansur Maturidî ve Ebu'l Hasan Eş'arî, amelde uyulan hak mezhebin ise dört olduğu belirtilmiştir. Bu açıklamadan sonra da dört ehli-sünnet imamının kısaca biyografileri

⁴³ Kevser Suresi,1-3

verilmiş, bu bilgiler de ayrı birer başlık altında düzenlenmiştir. Ehlisünnet itikadına bağlı dört mezhep dışında Süfyan-ı Sevrî ve Davud-ı İsfahanî'nin de bu grup içinde yer aldığı fakat kendilerini takip eden kalmadığı için ehli-sünnet mezheplerinin sayısının dört olduğu ve sahabe-i güzîn, selef-i salihin ve muhaddislerin bu yol üzere oldukları belirtilmiştir. İbn Esîr Şerhi, Kitâbü'n-Nübüvvet'de ve Câmî-ul-Usûl'den naklettiği hak mezhebe İmamiyye'nin de dâhil olduğu yönündeki görüşün kabul görmediği; İmamiyye mezhebinin mensuplarının din usulünde Mutezile'ye tabi olup Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imametini inkâr ederek ehli-sünnetten uzaklaştıkları dile getirilmiştir. Bu bölüm "Hak teâlâ, ümmet-i Muhammedi ehl-i sünnet ve cemâ'atden ayırmaya." duasıyla tamamlanmıştır.

Ehlisünnet imamlarının anlatıldığı kısımlardan sonra ehli-sünnet akaidinin temel hususları anlatılmıştır. Burada Allah'ın Hakîm, Alîm, Mâcid, Rahîm, Mürîd, Semî, Başîr, Mütakellim, Hayy, Kayyûm, Bâkî, Samed, Ezel, Ebed, Kâdir ve Mürîd isimlerine yer verilmiş ve onun sıfatların ilişkin bilgiler açıklanmıştır. Zatının sıfatının aynısı ve gayrısı olmadığı, yarattıklarından hiçbir şeyin ona benzemediği, hayal veya akıl ile tasvir olunamayacağı, zaman ve mekândan münezzehe olduğu, vasıflarında fazlalık yahut eksiklik veya sınır ve nihayet bulunamayacağı, yaratıkların hepsinin ve bütün eşyanın onun mülkü olduğu, lütuf ve ihsanıyla mağfiret ettiği, adalet ve hikmetiyle cezalandırdığı, hükmünde asla zulüm ihtimalinin olmadığı, kabir azabı ve rahatının, bütün resul ve nebilerin ve onlara gönderilen kitap ve sahifelerin, asilere şefaet edilmesinin, Hz. Muhammet'in miracının hak olduğu belirtilmiştir. Ashab-ı Bedir ile Hz. Peygambere biat edenlerin cennet ehli olduğu, Hz. Peygamberden sonra insanların en faziletliilerinin Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olduğu, tabiin ve tebei tabiinden hiç kimsenin ashaba denk olmadığı ifade edilerek bütün itikadın bir külliyyat olduğu ve bunların tamamının dile getirilmesinin bu eserde mümkün olmadığı, hepsinin ayrıntılarıyla kelam kitaplarında bulunduğu belirtilmiştir. Bazı âlimlerin din usulü ile ilgili konularda ihtilafa düşmüş olabileceklerini ancak bunu sapkınlıkla ilgisinin olmadığı, bundan dolayı da tariz ve suizandan uzak olmak gerektiği ifade edilmiştir. Dinde aşırıya kaçan Rafizîlerden olmayıp dinin rükünlerinden herhangi birini inkâr veya dinde olmayan bir şeyi rükün olarak görmeyen, ehl-i sünnet ve cemaati kabul eden bir kişiye kâfir denilemeyeceği, ehli kibleye kâfir denilmesinin tiksiniyecek bir iş olduğu, Simnanî'nin Kitâbü'l Urve

adlı eserine göre fırkaların tümünün cennete gireceği ancak burada Allah'a ve resulüne sorgusuz sualsiz iman edenlerin kastedildiği, böyle olanların da günah ve isyanlarına göre cezadan sonra mağfiret olunacakları dile getirilmiştir.

Beşinci fasılda velayet makamı ve dereceleri hakkında malumat verilmiştir. Buna göre her bir makamda bulunanlara büdela adı verildiği ve bunların kutub, imamân, evtad, nüceba, nukaba, zehâirullâh, danâinullâh, recebiyyün, ümenâullâh olarak adlandırıldıklarına değinilerek bu makamlarda bulunanların sayıları ve vazifeleri açıklanmıştır. Bunlardan başka her kim ki beşerî özelliklerini muhabbet ateşi ile yok edip kötülüklerini iyiliğe çevirirse ona da büdela denilebileceğine değinilerek Mevlana'nın "Ebdal kimdir? Değişmiş olandır. Onun şarabı Allah'ın müdahalesi ile olgunluğa ulaşmıştır." beytiyle bu husus örneklendirilmiştir. Bu faslın sonunda Sultan III. Ahmed'in övüldüğü bir manzumeye yer verilmiştir.

Altıncı fasılda ise sultanlara lazım olan adalet yolunun mahiyeti ve önemi üzerinde durulmuştur. Sultanların her ne kadar akıl, sezgi ve zekâ gibi üstün vasıflara sahip olsa da âlemin rahat bulabilmesi için kendisine doğruluk ve sadakat ile hizmet edecek yüksek rütbeli bir vezire ihtiyaç duyacağı ifade edilerek bu hususla ilgili olarak "İş konusunda onlarla müşavere et."⁴⁴ "Bana ailemden birini yardımcı yap, Kardeşim Harun'u. Onunla gücümü artır. Onu işime ortak et."⁴⁵ ayetleri ile "Benim semada iki tane, yerde iki tane vezirim var. Semadaki vezirlerim Cebrail ve Mikail'dir. Yerdeki vezirlerim ise Ebū Bekir ve Ömer'dir." hadisine yer verilmiştir. Böylelikle istişare etmenin önemi ve sultanın sırrını paylaşmak ve düşüncesini onunla yönlendirmek için salih ve akıllı bir vezire muhtaç olduğu vurgulanmıştır. Bu vezirin sahip olması gereken özellikler ve görevleri sıralandıktan sonra bu vasıflara sahip bir vezir bulununca neler yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bunlar: Beşer olmak dolayısıyla bir ayak sürçmesi yaşanırca hemen bir değişikliğin düşünülmemesi, malına tamah olunmaması, din ve kanuna uygun ricalarının kabul buyrulması, her ne zaman karşılıklı konuşma murat edilirse geri çevrilmemesi, fesat ve garaz sahiplerinin vezir hakkındaki sözlerinin dikkate alınmaması ve saltanat işlerine ilişkin gizli bilgilerin kendisinden saklanmamasıdır. Veziriazamın da kin ve

⁴⁴ Al-i İmrân Suresi-159

⁴⁵ Tâhâ Suresi- 29, 30, 31, 32

tarafgirlikten uzak bir şekilde sabır ve tahammül içinde, adım adım, acele etmeden, ihtiyatlı bir biçimde, ağırbaşlı, güler yüzlü ve tatlı dille hareket etmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Vezirin her yönden din ve sünnete bağlanıp dayanarak, bidat ve sapkınlık ehli ile günah ve kötülük sahiplerini saltanat dairesinden uzak tutarak kişisel talih ve servete aldanmaması gerektiği, din, devlet, saltanat ve memleketin düzenine ilişkin padişahın doğru yolda gitmeyen bir fiiline şahit olursa yardımını esirgememesi, “Allah, size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor.”⁴⁶ ayet-i kerimesi gereğince zeamet ve tımarları hak edene vermesi, barış ve rahatlık içinde halledilebilecek işler için barış yolunu terk ederek padişahı savaş yönünde hırslandırmaması, savaşla hazinenin yok edilmesine, beldelerin tahrip ve kulların kırılmasına neden olmaması gerektiği ifade edilmiştir. Âlimlere ve salihlere düşkün olması ve onların hayır dualarını alması, işlerinin beğenilmesi ve övülmesi için de şu hususlara dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır: Daima uyanık olmalı ve bir işe girişince önce düşünmeli ve akabinde o fiilin ortaya çıkması bir esenliğe sebep olacaksa düşünceden eyleme dönüştürmeli, bir kötülüğe veya karmaşaya neden olacaksa terk etmeli; din ve devlet için lazım gelen bilgiyi tahsil etmeli, yürekli ve yiğit olmalı, halkın bütünüyle itimat etmesi için sadakat sahibi olmalı, her durumda edebe uygun davranmalı, padişahın sırlarını ömrünün sonuna kadar saklayarak emin bir kişi olmalıdır. Sadrazamın niteliklerinin belirtildiği bu bölümün sonunda dönemin hayrat sahibi, zeki, vakur, açık sözlü veziri Çorlulu Ali Paşa'nın methedildiği bir methiye yer almaktadır.⁴⁷

İlim adamları ile ilgili kısımda Allah'ın dünyayı ahiret mutluluğunu temin için yarattığı, bu saadetin adalet ile tesis edilebileceği, bunun için de emr-i bi'l-marûf ve nehy-i an-il-münkerin esas olduğu, emirlerin ve nehiyelerin kitapta açıklandığı, ilim ve kitabın ise din âlimlerine aşikâr olduğu, dinin daha iyi ve daha doğru anlaşılmasının da ilmiyle amel eden âlimlerle mümkün olduğu, bir ayet-i kerimede “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz.”⁴⁸ buyrulduğu, her yönüyle ayetlere ve hadislere uygun hareket etmek

⁴⁶ Nisa Suresi-58

⁴⁷ Çorlulu Ali Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aktepe M., Çorlulu Ali Paşa, DİA, C.8, s.370-371, <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/8/C08003138.pdf>.(09.01.2019)

⁴⁸ Al-i İmran Suresi-110

gerektiği, bundan dolayı haksızlığa uğramış, kimsesiz müderrislerin durumlarını iyileştirmek için gönül alıcı bir bakış, menfaatlerinin telafisi ve ödüllendirilmelerinin murada ermek ve cennete girmek için bir vesile olacağına değinilmiştir. Burada da bir manzumeye yer verilmiş, Sultan III. Ahmed'in ulemaya olan ihsanları dile getirilerek padişah övülmüş ve manzume dua ile sonlandırılmıştır.

Der zıkr-i kitap bölümünde yazarların ve hesap ehline gereken değerlerin verilmesi hususu üzerinde durulmuştur. “Kılıç ve kalem her şeyde hâkimdir. Eğer kılıç ve kalem olmasaydı dünya kaim olmazdı.” denilerek bu kimselerin ehemmiyetine değinilmiştir. Burada yazarın sahip olması zorunlu olan özellikler sıralanmış, bir yazarın erdemli, dinî ilimlere, edebiyata ve anlam ilmine özellikle kafiyelere, secilere, tarihlere, açıklama sanatına, şiire vakıf; özgün olmayı ve şiiri bilen birisi olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu özelliklere sahip bir yazarın da padişah tarafından himaye ve taltif edilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Devamında yine bir manzumeye yer verilmiş Sultan III. Ahmed'in yukarıda zikredildiği gibi yazarları koruyarak onların değerlerini daima bildiğini, herkesin onun iyilik ve ihsanının gölgesinde yol alıp meramlarına eriştiğini ancak Tâib'in üzüntü çölünde avare, sersem ve hayretler içinde kaldığını, padişahın bir adım atarak kendisinin durumunu sormasıyla Tâib'in de amacına ulaşacağını vurgulayarak sultana istekler iletilmiş ve bir dua ile bu kısım tamamlanmıştır.

Altıncı babda emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'an-il-münker ile bu mesuliyetin dereceleri üzerinde durulmuştur. Buna göre iyiliği emrederek kötülükten men etmenin tüm bilginlerin üzerine vacip olduğu ancak bunun için de adaletin şart olduğu, bazı âlimlere göre ancak emreden ve men edenin herhangi bir kötülüğe bulaşmamış, haramlardan kaçınan kişiler olabileceği çünkü kendi nefsinin ıslah etmeyen başka birisinin davranışlarını düzeltmeyeceği anlayışının var olduğu fakat âlimlerin çoğunluğuna göre böyle bir şartın olamayacağı dile getirilmiştir. Aksi halde emir ve nehyin mümkün olmayacağı çünkü peygamberlerden başkasının ismet sıfatına haiz olmadığı vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra emir ve nehyin yönteminin nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Buna göre kötü davranışın herhangi bir araştırmaya gerek duyulmaksızın ortaya çıkmış olması gerektiği ancak böyle bir durumda gören müminin uyarmasının vacip olduğu belirtilmiştir. Din bilginlerinin

söz konusu mesuliyet hakkında bazı dereceler oluşturdukları ifade edilerek bu dereceler şu şekilde sıralanmıştır: 1. Kötü davranışı yumuşaklıkla bildirme 2. Kötü davranışların terki hususunda öğüt verme 3. Sert bir dille kınama ve azarlama 4. Gelecekte olacakları haber vererek korkutma 5. Korkutulan şeyin gerçekleşmesi ve dinen gereken cezanın verilmesi 6. Cezanın uygulanması. Son aşamanın sadece sultanlar marifetiyle uygulanabileceği, aksi halde herkesin buna cüret etmesi durumunda bir karmaşanın ortaya çıkacağına işaret edilmiştir. Emri ve nehyi gerçekleştiren için ismet şart olmasa da bu kişilerin öncelikli olarak kendi nefsinin ıslah edilmesi gerektiği “Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?”⁴⁹ ayeti ile, herkesin nefsinin ıslaha gücü yetmeyeceğinden Allah’ın emirlerinin uygulanması, nefsinin isteklerine tabi olan ve dinin hükümlerine itaat etmeyen, hak yoldan sapmışların cezalandırılması için buna gücü yeten bir sultanın varlığı ile sapmışların ıslah edilebileceği, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olan sultanların gerçek amir ve nahîler olduğu, bundan dolayı onlara itaat etmenin vacip olduğu ifade edilmiştir. Bu bölümün sonunda da bir methiyeye yer verilmiş, âleme güzelce nizam veren sultanın devlet ve ikbalinin devamlı olması şeklindeki dua ile tamamlanmıştır.

Eserin asıl amacının “Dünya ahiretin tarlasıdır.” hadisi çerçevesinde dünyanın hallerinden ibret alarak dünyamızın inşası olduğu ancak sözün sözü açmasıyla asıl maksada yönelik iddianın söylenmediği belirtilmiş, buraya kadar zikredilen hayır sahibi, dürüst ve iyi insanların övgüye layık tutum, davranış ve halleri ile güzel özelliklerinin göz önünde bulundurulması, onların ahlaklarıyla ahlaklanıp sıfatlarıyla vasıflanılması gerektiği, “Hesaba çekilmezden önce kendinizi hesaba çekiniz.” sözündeki hikmete göre davranarak nefsin tuzaklarından asla gafil olmamak ve dünya nimetlerine aldanmamak lazım geldiği ifade edilmiştir. Kalbin daima şükürle meşgul olup, Allah dışındaki her türlü şeyden uzak tutulması, nefsin kötülüklerinden korunmak için her vakit tövbe ve istiğfarda bulunulması, “Size ne iyilik gelirse Allah’tandır. Size ne kötülük gelirse kendinizdendir.”⁵⁰ ayetinde bildirildiği üzere her türlü iyiliğin Allah’tan geldiği ve her türlü kötülüğün de kendi işlerimizin neticesi olduğunu bilmek gerektiğine işaret edilmiştir. Buna örnek olarak adaleti ve namazı terk etmek, zekâtı vermemek, faiz yemek, kan dökmek gibi fenalıkların hep nefsin

⁴⁹ Bakara Suresi-44

⁵⁰ Nisa Suresi-79

yaptıklarının bir sonucu olduğuna değinilmiştir. O halde insan olmanın değeri bilinmelidir aksi halde o özleyiş gününde pişmanlık içinde “Allah’a karşı aşırı gitmemden ötürü bana yazıklar olsun.”⁵¹ denileceği ancak bu durumda kimseden fayda gelmeyeceği, “Dünyada; ana yurdundan uzakta, diyar-ı gurbette olan gariban bir kimseymişsin gibi yaşa. Kendini bir yolcuymuş gibi düşün yahut ha öldün ha öleceksin gibi kabir ahalisinden say.” hikmetiyle hareket etmek gerektiği vurgulanmıştır. Bu kısmın sonunda bir rubai ve ayrıca bir nazma yer verilmiştir.

Dünyanın kınanması ile ilgili oluşturulan sekizinci fasılda yok olacak bu dünyadan başka ebedî olan ve insanın sonunda ulaşacağı bir cihan olduğu, buranın vasıtalarının fani dünyada tahsil edildiği çünkü insanın bu dünyaya ilim tahsil etmek ve iyilik kazanmak için gönderildiği, bu hususun da “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁵² ayetiyle bildirildiğinden söz edilmiştir. Fani dünyada elest meclisinde ittifakla verilen söze vefa mı gösterilecek ya da insanın bu yemini unutarak azgınlık ve taşkınlık yolunda kayıp mı olacağına imtihanının olduğu, Allah’ın indirdiği kitaplar ve gönderdiği peygamberlerin amacının da tüm insanları dünyanın bu halinden korkutmak ve ahiret yurdunun saadetine rağbet göstermek olduğu vurgulanmıştır. Telhisü’n-Nesâyih’in kaynağını teşkil eden Sarı Abdullah Efendi’nin Nasihatü’l-Mülük fi Terğîbü’n li Hüsnü’s-Sülûk adlı eserine de işte bu bağlamda isim vermiş ve eserin “...*adl u ihsâna terğib ve zulm u tuğyandan terhib için tasnif olunduğuna binâ’en Nasîhatü’l-Mülûk Terğîbün Li-Hüsnî’s-Sülûk tesmiyesiyle tavşif kılındı*” (Öztürk, 2018: 28). demiştir. Bu kısım Feridüddin Attar’dan alınan bir rubai ile tamamlanmıştır.

Dokuzuncu bölümde anne karnındaki ceninin halleri anlatılmıştır. İmam Gazalî, Beyzavî ve Fahreddin Razî’den yapılan alıntılarla ana rahmine düşen nutfenin bu süreçte geçtiği aşamalar üzerinde durulmuş, “Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu “alaka” hâline getirdik. Alakayı da “mudga” yaptık. Bu “mudga”yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık.

⁵¹ Zümer Suresi-56

⁵² Zariyat Suresi-56:

Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!"⁵³ ayetinin tefsiri sayabileceğimiz değerlendirmeler yapılmıştır. Cenine ana rahmindeyken baba ve annesinden bazı ahlaki vasıfların geçtiği, güzel ahlaka sahip ebeveynden olan çocukların dünyaya gelmesiyle bir saadetin vücuda geleceği ve bu çocuğun hayatında iyilik ve güzel işlere rağbet ederek ümmetin dinin kurallarına uyan salihlerinden olacağı belirtilmiştir. Fakat anne veya babada bozuk fikirler, kin, doğru yolda olanları inkâr düşüncesi hâsıl olursa bu emsal davranışın çocuğun mizacına etki ederek onun itaatsiz, günahkâr, haydut, eşkıya tabiatlı yapacağı, anne babanın birinde iyilikler diğesinde fenalıklar ortaya çıkarsa itaatsizlik veya Allah'ın rızasına erişmesi hususunda çocuğun arada kalacağı, iyi bir eğitim⁵⁴ alırsa günah karanlıklarından çıkıp Allah rızasını gözeten bir kul olmayı başarabileceğine değinilmiştir. "Said (cennetlik kişi), annesinin karnında said (yazılmış)dir. Şaki (cehennemlik) de annesinin karnında şakidir. Bazen şaki kimse said olabilir." hadisinden hareketle insani vasıfların büluğ çağında tamamlandığı, o zaman gelince Allah yardım ederse insani vasıflarının kemale ermesi için din âlimlerinin eğitimiyle dinin hükümleriyle donanmış bir halde davranış ve tutumlarının peygamberin yoluna uygun hale geleceği, dosdoğru yolda temeli sağlam ve kuvvetli bir duruma erişeceği dile getirilmiştir. Allah'ın yardımı olmazsa ruhun bedenden ayrıldıktan sonra neler olacağını ancak Allah'ın bilebileceğine değinilmiştir. Bu bölüm "Meded Allah meded avn u inâyet sende" mısrası ve Onlardan, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" diyenler de vardır."⁵⁵ "Rabbimiz! Biz, 'Rabbimize iman edin' diye imana çağırın bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyilerle beraber al."⁵⁶ ayetleriyle sona ermiştir. Bu anlamda "Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık."⁵⁷ ayetinde gösterilen hile yoluna gidenler gibi değil ayetin manasını fahmederek tövbe ile din yoluna itaat etmenin lüzumuna işaret edilmiş, fırsat elden gittikten ve ahiretin halleri görünür olduktan sonra duyulacak pişmanlık

⁵³ Mu'minun Suresi- 12, 13, 14

⁵⁴ Çocukların ailede alacağı din eğitimi için bkz. Abdulkadir Abdulkadiroğlu, Maveviyat Dünyamız Üzerine Düşünceler, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. C.8, S.24, s.707-716.

⁵⁵ Bakara Suresi-201

⁵⁶ Al-i İmran Suresi-193

⁵⁷ En'âm Suresi-148

ile bundan sonraki iman ve amelin fayda vermeyeceği, bu aşamada canıyla meşgul olan kimsenin endişesinin malı, mülkü, evladı, fakirliği veya zenginliği değil canın bedenden ayrıldıktan sonra yerinin iç açıklığı, rahatlığı, hoşluğu mu yoksa ateşin sıcaklığı mı olacağı endişesi olduğu ifade edilmiştir.

Birinci bab bir beyit ve mensur yakarışın ardından “Emr-i dünyâyı édüp şerh ü beyân / Bâb-ı evvel buldı hayr ile hitâm” mısralarıyla tamamlanmıştır.

İkinci babda ahiretin halleri konu olarak işlenmiştir. Birinci fasılda ölüm mevzusu ile ilgili olarak yalanlayanların en belirgin özelliğinin ölümden kaçmaları; yürekten bağlı olanların en belirgin iz ve nişanının ise Allah’ın yüzünü görebilmek arzusu ile ölümü istemesi olduğu belirtilmiştir. Ancak ölümü istemenin hiçbir halde aranılacak bir şey olmadığı çünkü fakirlik, musibet ve belalara sabredemeyerek ölüm istemenin yasaklanan bir şey olduğu, hem aralıksız gelen belalara acizlik göstermemek hem de dünyaya aşırı sevgi beslememek gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda dine ilişkin bir kargaşanın ortaya çıkmasıyla fitne ve belaya tutulmamak için ölümü istemenin uygun olabileceği, Hz. Muhammet’ten rivayet yoluyla aktarılan “Allah’ım, Senden hayırları yapmayı, kötülükleri terk etmeyi, fakirleri sevmeyi ve tövbemi kabul etmeni istiyorum. Bir kuluna fitne olacaksam fitne olmadan benim ruhumu al.” duasıyla vurgulanmıştır. Buna karşın ölümü anmakta ise pek çok faydanın olduğu, bunlardan birkaçının ise dinden saptırarak azgınlaştıran şeylerden uzaklaştırması, tükenmez dünya isteklerinden vazgeçme ve Allah’a kavuşmayı arzulama olduğuna değinilmiştir. Bu kısım “Peygamberlerin efendisi hürmetine, Allah’tan beni iman ile öldürmesini ve cennetlerinin tam ortasına koymasını istiyorum.” duasıyla sona ermektedir.

İkinci fasılda insan ruhu ve canlıların ruhundan söz edilmiştir. İnsan vücudunun karışımının gözün gördüğü ve idrakin kavradığı kalıp unsuru olan beden ile gözle görülmeyen ancak kalp gözüyle sezilebilen ruhtan meydana geldiği, ruhun dille anlaşılmasını sağlamanın güç olduğu, Kur’an-ı Kerim’de bunun “Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.”⁵⁸ ayetiyle bildirildiği vurgulanarak ruhun özellikleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Bölümün sonunda ise sıralanan tüm özelliklerine ek olarak ruhun ne

⁵⁸ İsra Suresi-85

uzayda yer dolduran bir varlık ne de kendi kendine vücut bulmayıp başka bir cevherle meydana gelen bir hal veya keyfiyet olduğu, eksikliklerden uzak mükemmel sıfatlar sahibi olan Allah'ın emri ve nefesiyle olan soyut ve parlak bir ışık olduğu ve mahiyetinin dille ifadesinin imkân dairesinde olmadığı belirtilmiş ve bu kısım “De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir.”⁵⁹ ayetiyle tamamlanmıştır.

Dört büyük melekten biri olan Azrâ'il'in (a.s.) insan ruhunu almasından söz eden üçüncü fasılda Azrâ'il'in (a.s.) her cinsin durumuna uygun bir suret ile görüldüğü, takva ehline peygamberlerin veya velilerin güzel yüzüyle; günah ve nefsin isteklerine uyanlara ise çeşitli korkunç suretlerde görüldüğü, iyi insanların rahatlık ve mutluluk içinde en üst mertebelere yükseleceği, kötülerin ise sıkıntılarla can vereceği, bundan sonra ise berzah âleminde ya izzet ve şeref sahibi ya da azap içinde olunacağı anlatılmıştır.

Kabir ve berzaktan söz edilen sonraki bölümde kabirde sual ve azabın muhakkak gerçekleşeceği “Allah, iman edenleri sabit bir sözle sağlamlaştırır.”⁶⁰ ayetinin buna işaret ettiği, “ (Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde...”⁶¹ ayetinin ise kabir azabı ve berzaktan haber verdiği ifade edilmiştir. Kabir azabının dünyaya sevgi beslemek, yalan söylemek, emanete ihanet etmek, dedikodu yapmak, söz taşımak, vücuda idrar bulaştırmak gibi pek çok sebebinin olduğu belirtilerek bu azaptan kurtulmanın yolunun namaza devam etmek, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, Kur'an-ı Kerim okumak, Allah'ı en yüce tutarak onu anmak olduğu vurgulanmıştır. Bunlardan her birinin kabri geniş ve aydın kılacağı “Kim Ayet-el-kürsî'yi bir defa okursa Allah ondan en küçüğü fakirlik olan dünya sıkıntılarında bin tanesini ve en küçüğü kabir azabı olan ahiret kötülüklerinden de bin tanesini kaldırır.” hadisi delil olarak gösterilmiştir. Berzapta Allah'ın kullarının bazılarını hikmetiyle bazılarını da kudretiyle muamele edeceği dile getirilmiştir.

Kıyamet saati ve surun üflenmesiyle ilgili bölümde üç çeşit kıyamet olduğu bunlardan birincisinin “Ölen kişinin kıyameti kopmuştur.” hadisinde işaret edildiği

⁵⁹ İsrâ Suresi-85

⁶⁰ İbrahim Suresi-27

⁶¹ Mü'min Suresi-46

üzere insanın ölümüyle meydana geldiği, ikincisinin sura birinci kez üfürülmesi ile bütün insanların ve varlıkların yok olması üçüncüsünün ise “Sûra üfürülür. Bir de bakarsın, kabirlerden çıkmış, Rablerine doğru akın akın gitmektedirler.”⁶² ayetiyle bildirilen büyük kıyamet olduğu ifade edilmiştir. Büyük kıyamet, “Şöyle derler: “Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı?”, “Bu, Rahman’ın vaat ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler.”⁶³, “Bir grup cennette, bir grup ise cehennemdedir.”⁶⁴, “Kendisinde şüphe olmayan bir gün”,⁶⁵ “Gözlerin dehşetle bakılacağı bir gün”⁶⁶ “Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir gün”⁶⁷ “Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla!”⁶⁸ ayet-i kerimeleriyle tasvir edilmiş, bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiye Ravzâtü’l ‘Ulemâ ve İhyâ-ul-‘Ulûm ve Mişkâtü’l-Envâr ve Bürürü’s-Sâfire gibi farklı kaynaklardan ulaşılabileceğine değinilmiştir. Bu bölümün sonunda yer alan nasihatte sadece kıyametle ilgili bilgilere vakıf olmanın insanı cezadan kurtarmayacağı, kelime-i şehadet, namaz, oruç, zekat, hac ve zikir gibi kurtuluş sebeplerine halis bir kalple sarılıp Allah’a yakarmak gerektiği vurgulanmış; Mevlana’nın “Kıyamet gününde şahidim olsun diye ben yüzünü yerlere sürüyorum (secde ediyorum) .” ifadesi ve “Ya rabbi! Rahmetin ile insanların kalbine can bahşet. Herkesin derdine karşı sabır ihsan eyle. Ben neyi isteyeceğimi bilmem. Bana en iyi neyse onu bana ver!” yakarışıyla bölüm tamamlanmıştır.

Altıncı fasıl cehennemnin özelliklerinin sıralandığı bir bölümdür. Yezid-i Rakkaşî’den rivayetle Cebrail’in (a.s.) Hz. Muhammet’e cehennemden ve tövbe etmeden ölen ümmetinin cehenneme gireceğinden haber vermesi, Hz. Muhammet’in üzüntüyle namaz haricinde dışarı çıkmaması ve kimseyle konuşmaması, bunun üzerine Hz. Fatıma’nın bu durumun sebebini kendisine sorduğunda “Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir.”⁶⁹, “Sıcaklığı şiddetli, dibi derin, süsü (ziyneti) demir, içeceği

⁶² Yasin Suresi-51

⁶³ Yasin Suresi-52

⁶⁴ Şura Suresi-7

⁶⁵ Al-i İmran Suresi-9

⁶⁶ İbrahim Suresi-42

⁶⁷ Nur Suresi-37

⁶⁸ Tarık Suresi-9

⁶⁹ Meryem Suresi-71

irin, sözü de ‘Daha var mı’ olan? (cehennem)’⁷⁰ ayetlerinin hüzünlenmesine neden olduğunu anlattığına değinilmiştir. Bunları işiten Hz. Fatıma’nın hassas kalbinin dayanamayıp kendinden geçerek düştüğü, uyandığında “Keşke doğmamış olsaydım.” dediği; Hz. Ebu-Bekir’in “Keşke bir koyun olsaydım da beni kesip yeselerdi.” Hz. Ömer’in “Keşke bir ağaç olsaydım da kesseydiniz beni.” Hz. Osman’ın “Keşke yaratılmamış olsaydım.” ve Hz. Ali’nin “Keşke annem beni doğurmamış olsaydı.” dedikleri aktarılmıştır. Ardından cehennem meleklerinin özellikleri, onlara neden zebani dendiği, reislerinin sayılarının dünya meleklerinde olduğu gibi on dokuz olduğu, kim besmele-i şerife devam ederse Allah’ın (cc) izniyle onlardan emin olacağı çünkü besmeledeki her bir harfin elemelerin sıkıntısından koruduğu “Kim, kıyamet günü on dokuz zebaniden kurtulmak istiyorsa Bismillahirrahmanirrahim’i okusun.” hadisiyle ifade edilmiştir. Bu bölümün sonunda Veysi’nin münacâtına yer verilmiştir.

Yedinci kısımda Kevser havuzundan bahsedilmiştir. Buna göre kevser kelimesinin Arapçada çokluk bildirdiği, bol iyilik ve hayır anlamına geldiği, iyiliği ve yardımı çok olana Araplar arasında kevser denildiği dile getirilmiştir. İbn-i Atiyye Tefsiri’nde kevserin Kur’an ve peygamberlik olarak izah edildiği, bazı tefsircilerin ise kevserden murad edilen şeyin Hz. Fatıma olduğundan söz edilmiştir. Kevserin herkesin bildiği kavram karşılığının cennetteki bir ırmak olduğu, ondan içenlerin sonsuza dek susuzluk çekmeyeceği, kevserden ne zaman içileceği hakkında farklı yorumlar bulunduğu, bazılarının sıratından geçmeden önce olduğu, Kadı İyaz’ın bu hususta sıratından geçtikten sonra kevserden içileceği yorumunda bulunduğu belirtilmiştir. Ehl-i sünnet ve cemaate aykırı davrananlar ile haksızlık etmeyi, zulmü davranış haline getirenler, gerçekleri gizleyerek yalan söyleyenler, büyük günahları yayanlar, aile ve akrabasına hakaret ederek onları aşağılayanlar, şerefli dinin dışında hareket edenler ile tövbe etmeden ölenlerin kevserden mahrum olacakları vurgulanmıştır. Bu kısım “Allah’ım bizi sapmaktan ve dalaletten koru.” duasıyla tamamlanmıştır.

⁷⁰ Kaf Suresi-30

Sekizinci kısımda bağışlanma, Allah'ın rahmeti ve inananların cennete girmesi anlatılmaktadır. Bu kısmın başında verilen “De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁷¹ ayetinin tefsiri üzerinde durulmuş, bu ayetin Hz. Muhammet'e ve ümmetin asilerine Allah'ın merhametinden ümitlerini kesmemeleri hususunda bir müjde olduğu, gerçekten Allah'ın suçlu kulların tüm günahlarını affedeceği çünkü Gafur (çok bağışlayıcı) ve Rahim (çokça merhamet eden) olduğu ve ayetin Hz. Hamza'yı şehit eden ve sonrasında Müslüman olan Vahşi hakkında nazil olduğu ifade edilmiştir. Enes bin Malik'in rivayetine göre Allah'ın hesap gününde mahşerdekileri hesaba çektikten sonra cehennemlikleri günahlarına göre en aşağı derecelere, cennetlikleri ise sevaplarının derecelerine göre kırk tane sancağın gölgesinde toplayarak bunların cennete yürüyecekleri; ilk önce insanların atası Hz. Âdem ve Hz. Nuh'un sancağı altında hac ve umre yapanlar ile günahlarına tövbe edenlerin, Hz. İbrahim'in sancağı altında fakirleri doyuran cömertlerin, Hz. İsmail'in sancağı altında doğru sözlü, temiz kalpli ve Allah'ın yazdığına razı olanların, Hz. Yakup'un sancağı altında ağlayan ve inleyenlerin, Hz. Yusuf'un sancağı altında nefsin isteklerini terk edenlerin, Hz. Şuayp'ın sancağı altında İslam'ın içindeki ak sakallı ihtiyarların, Hz. Musa'nın sancağı altında ihlas sahibi, Allah rızasını esas tutan, riyasız, samimi kişilerin, Hz. Harun'un sancağı altında hayır ve iyilik sahiplerinin, Hz. Eyüp'ün sancağı altında dertlere ve sıkıntılara sabredenlerin, Hz. Davut'un sancağı altında doğrulukla hükmeden erkânın, Hz. Süleyman'ın sancağı altında adil hükümdarların, Hz. Zekeriya'nın sancağı altında Hak aşığı olanların, Hz. Yahya'nın sancağı altında inanmış zahidlerin, Hz. İsa'nın sancağı altında ise nefsinin isteklerine boyun eğmeden yaşayan, açlıkla nefsi terbiye edenlerin toplanacağı anlatılmıştır. Bundan sonra Hz. Muhammet'in Livaü'l-hamd adlı sancağının özellikleri sıralanmış uzunluğunun bin yıl, genişliğinin beş yüz yıl olduğu; başı kırmızı yakut, direkleri yemyeşil zümrüt, kabzasının altından olduğu; nurdan üç tarafının bulunduğu, birinin doğuda birinin batıda birinin de dünya semalarında Mekke-i Mükerrerme'nin üstünde yer aldığı, bunların üzerinde “Bismillāhirrahīrahmānirrahīm” ve birinde

⁷¹ Zümer Suresi-53

“Elhamdülilâhi rabbi’l-‘âlemîn” ve birinde “Lâ ilâhe illallah Muhammed resûlullâh” kelimelerinin yazılı olduğu ve orada bulunan önceki ümmetlerin hayranlıkla bu sancağa bakacaklarına değinilmiştir. Hz. Muhammet’in sancağı altında Allah’ı birleyen inananların toplanacağı, ardından takva sahipleri Hz. Ebu Bekir’in, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayanlar Hz. Ömer’in, yumuşak huylu ve merhametli olanlar Hz. Osmân’ın, din uğruna çabalayıp düşmana karşı mücadele edenler Hz. Ali’nin, zulme uğrayarak öldürülenler Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in, din bilginleri Muaz bin Cebel’in, Kur’an okuyanlar Abdullah bin Mesud’un, şehidler Hz. Hamza’nın, fakirler Ebu Zer-i Gıfarî’nin, müezzinler Bilal-i Habeşî’nin, Allah rızası için evini terk edenler Ebu Derda’nın, “İlkler, öncüler (İslam’a ilk önce kabul eden ensâr ve muhacir) nerededir.”⁷² hitabıyla ensâr ve muhacirlerin, “Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.”⁷³ hitabına muhatap olanların, “Mallarını Allah yolunda sarf edip sonra sarf ettikleri şeyin ardından başa kakmayan ve eza etmeyen...”⁷⁴ müminlerin, “Ancak tövbe edenler ve dinlerini Allah’a has kılanlar...”⁷⁵“O kimseler ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir.”⁷⁶ “Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler.”⁷⁷“Onlar ki, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir.”⁷⁸ “Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız.”⁷⁹ “Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar.”⁸⁰“O kullar, adaklarını yerine getirirler.”⁸¹“Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.”⁸² ayetlerinde bildirilen vasıflarla ahlaklanmış olanların her birinin ayrı birer sancağın altında ve ashab-ı kiramın bir başka sancağın altında toplanacağı zikredilmiştir. Livau’l-hamd sancağının altında Hz. Muhammet’in ümmetinin, resul ve nebilerin, iyi ameller işleyenler ile takva sahiplerinin toplanacağı, bu sancağın bayraktarının Hz. Ali, diğer

⁷² Tevbe Suresi-100

⁷³ Yunus Suresi-62

⁷⁴ Bakara Suresi-262

⁷⁵ Nisa Suresi-146

⁷⁶ Enfâl Suresi-2-Hac Suresi-35

⁷⁷ Mü’minun Suresi-2

⁷⁸ Furkan Suresi-63

⁷⁹ Kasas Suresi-83

⁸⁰ Secde Suresi:16

⁸¹ İnsan Suresi-7

⁸² Naziat Suresi-40

sancakların bayraktarların büyük melekler olacağı, sevinç içindeki diğer cennet ehliyle mahşer meydanına yürüyecekleri, bunların dışındaki Allah'ın birliğine inanan ancak günahkâr olanların kederli ve kaygılı bir halde “Eyvah, kurtulanların kervanı geçti gitti. Biz ise onların arkasında takatsiz kaldık.” diyerek ağlayıp “İşte bu yüzden bizim şefaathçilerimiz yok.” “Candan bir dostumuz da yok.”⁸³ pişmanlığıyla feryat edecekleri, merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ın (cc) “İzzetim ve celalime yemin olsun ki ben dostu olmayanın dostuyum, yardımcısı olmayanın yardımcısıyım. Ben büyüklenenlere karşı zorlayıcı, yalnızların yoldaşım.” diyerek günahkâr Müslümanları bağışlayacağına ve onların da Allah'ın (cc.) rahmetinin sancağı altında mahşer meydanında bulunacaklarına ve cennete gireceklerine değinilmiştir. Hz. Ali'nin rivayetinden hareketle rahmet meleklerinin bölük bölük gelerek inananları cennete sevk edip onlara yol gösterecekleri, öncelikle Hz. Muhammet'in onlara teveccüh buyuracağı, ardından cennetteki bir ağacın altında akan bir çeşmeden asel denilen cennet suyu içecekleri sonra meleklerin saygıyla onları selamlayıp “...Cennet bekçileri onlara şöyle der: “Size selâm olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedî kalmak üzere buraya girin.”⁸⁴ diyecekleri, öncelikle Hz. Muhammet ve diğer peygamberlerin, Hz. Muhammet'in yolundan gidenlerin cennete gireceği belirtilmiştir. Cennete giren kulların özellikleri ve fakirlerin, sabredenlerin, her vakit namazda abdest alanların, her an Allah'a (c.c.) hamededenlerin daha önce cennete girecekleri, Hz. Muhammet'in şefaatiyle cehennemde kâfirler, müşrik ve münafıklardan başka hiçbir kimsenin kalmayacağı dile getirilmiştir.

Eserin son bölümü olan ikinci babın dokuzuncu kısmında cennet ehlinin Hz. Âdem, Hz. Nuh Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. İsa ve Hz. Muhammet'in ziyafetlerine davet edilip Cuma günü Allah'ın nurdan cemalini görmek için davet olunacakları, dört büyük meleğin kürsüler, minberler, yastıklar, döşekler getirerek resullerin minberlere, nebilerin kürsülere, evliyanın ve inananların yastıklar ve minderlere oturduktan sonra Hz. İbrahim'in kendine indirilen sahifeleri, Hz. Musa'nın Tevrat'ı, Hz. Davut'un Zebur'u, Hz. İsa'nın İncil'i kıraat edecekleri, ardından Hz.

⁸³ Şuara Suresi-100-101

⁸⁴ Zümer Suresi-73

Muhammet'in Kur'an-ı Kerim'i okuyacağı ve cennet ehlinin Allah'ın cemalini seyredecekleri ancak bu nimetin vasfı ve tabirinin akıl ve idrakle mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bu kısım da bir beyit ve ardından eserin sona ermesiyle ilgili hamt ve dua ile tamamlanmıştır.

Eserin hatime bölümünde on iki beyitten oluşan bir nazma yer verilmiştir. Allah'a hamt ile başlayan hatimede kitabın içeriğine ilişkin bilgi verilmiş ve eserin ilim ve hikmetlerin sırları, ehl-i sünnet ve cemaat itikadının bir derlemesi, önceki hayır sahiplerinin davranışları, şeref sahibi ashaptan verilen haberlerin özeti, cihan sultanlarının öne çıkan özelliklerinin gayet veciz bir hülasası olduğu vurgulanmıştır. Eserin adı ve hangi amaçla yazıldığı zikredilmiş, makbul olması dileği ile tamamlanmıştır. Eserin 1283 yılında Ruzname-i Ceride-i Havadis Matbaasında basılıp Sultan Abdülaziz'e takdim edilmesine ilişkin olarak Sait Efendi tarafından yazılan bir nazma ve bir tarih beytine yer verilmiştir.

3.2. Telhisü'n-Nesâyah'te Değerler

Osmanlı Devleti'nin pek çok yönden kemal derecesini bulduğu dönem, sonraki zamanlarda da ideal devlet düzeninin somut bir örneği olarak değerlendirilen Kanunî Sultan Süleyman devri olmuştur. 16. yüzyılın başlarında çok geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti, devlet yönetiminde ve toplum ahlakında⁸⁵ takip ettiği temel ahlaki değerler sonucunda bu seviyeyi yakalayabilmiştir. Olgunluk ve yükselme devrinde bozulmaya ilişkin ilk izler gözlemlenmeye başlamışsa da 17. yüzyıldan sonra devlet idaresinde meydana gelen çalkantılar, elde edilen başarıların nisbî olarak daha az yaşanmaya başlaması, zaferler ve bunların bir sonucu olan gelirlerin azalması, siyasi ve ekonomik sahanın dışında devrin zihniyetinin diğer belirleyici alanlarında örneğin eğitimde ve günlük hayatta moral değerlerin adım adım yok olmaya başlamasına neden olmuştur.

⁸⁵ 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ahlaki faziletler, hayır işleri, doğruluk, hayâ, toplumun görevleri, iyilik, iffet, temizlik, kötülükten kaçma ve faziletli olma gibi değerler hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. M. D'Ohsson bty. 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler, Tercüman 1001 Temel Eser, byy: Kervan Kitapçılık A.Ş.

Devlet ve toplumu çöküşe götüren değişiklikleri nüfusun artması, mali buhran, askerî sistemdeki değişme, Celalî fetreti başlıklarında toplayan Yaşar Yücel ortaya çıkan sorunları şöyle açıklamaktadır:

“Nüfusun artması, mali buhran, işsiz kalan levendanın serkeşlikleri, kapıkulu-yeniçeri düzeninin prensiplerinin terk edilerek⁸⁶ her halükarda kazan kaldırmaya teşebbüs eden seyfiye grubu olumsuzlukların temelini teşkil etmekteydi. Malî imkânsızlıklar nedeniyle seferlere katılmayanların tımarlarına el konulunca bunların tereddüt göstermeden eşkıyalar ve asiler safına katılması, güven ortamını ortadan kaldırmış, bütün eyaletlerdeki memurlar halkı soymaya başlamışlardı. Rüşvet yaygın bir hal almış, ahlak düşmüş, yüksek dirlik sahipleri reayadan yüksek vergi almaya başlamış, halk adeta arkalarına devlet otoritesinin desteğini alan resmî kişilerin hizmetkârı durumuna düşmüştü. Bu ortamda kurulan düzenin içinde yer bulamayan Anadolu köylüsü yerleşik nizamı temelinden sarsacak olayların çıkmasına sebep olmuşlardı” (Yücel, 1988: 10).

Mazinin görkemine ve halin olumsuzluklarına vâkıf olan düşünürlerin ahlaki, didaktik eserlere yoğunlaşmaları da bu döneme rastlamaktadır. İslam medeniyeti çerçevesi içinde ele aldığımızda 11. yüzyıldan itibaren siyasetname, nasihatname, pendname çizgisinde eserlere daima rastlanmaktaysa da 17. yüzyıldan itibaren yazılan eserlerin nicelik olarak arttığı ve bireylerin olgunlaşması amacının yanında doğrudan sosyal ve siyasi mevzular üzerinde de durulduğu görülmektedir.⁸⁷ Bu eserlerde 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti’nde yeni bir sistem inşa etmekten çok eskinin ihtişamlı, kudretli, adaletli düzeninin özlemi hüküm sürmüştür. Var olan sorunları tespit edip ve bunlara çözüm önerileri sıralayarak padişaha, devlet erkânına veya yönetilenlere yol göstermeye çalışan nasihatname ve siyasetname yazarları da bu çerçevede yeninin inşasını değil kadim sistemin ihyasını hedeflemişlerdir. Bunun gerekçesi hakkında Osman Turan şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

⁸⁶ 16. yüzyılın sonlarında yeniçerilerin sayıları 40.000’i bulunca Yeniçeri Ocağından şikâyetler artmaya başlamış, ocağın bozulmasıyla gittikçe miktarları artan Yeniçeriler I. Ahmed, IV. Murad, III. Ahmed, III. Mustafa ve III. Selim zamanlarında sıra ile 12000, 48000, 37000, 44000, 81000, 110000 ve 140000’e erişmişti. Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, s. 408-409.

⁸⁷ Ahlak muhtevalı eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bursalı Mehmet Tahir b. Rif’at, Sadeleştiren Özdemir Sadettin, Ahlak Kitaplarımız, Süleyman Demirel İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009/1, S.22.

“Osmanlı mütefekkirleri imparatorluğun maddî ve manevî kudret kaynaklarına o derece inanmışlardı ki 17. asırda başlayan gerilemeyi geçici sayıyorlar, birtakım ıslahat tedbirleri sayesinde Kanunî devrini tekrar diriltebileceklerine inanıyorlardı. Hatta 18. ve 19. asırda Avrupa karşısında uğranan ağır mağlubiyetlere rağmen Türkler yine de millî ve İslamî değerler hakkında hiçbir şüpheye düşmüyor ve asla manevî mağlubiyeti kabul etmiyorlardı. Gerçekten devletin hayatiyeti ve kutsiyeti Türklerin şuurunda o derece yerleşmişti ki İbn-i Haldun’un devletlerin doğuş, yükseliş ve sukut nazariyesine bağlı kalan Osmanlı tarihçileri imparatorluğun “devlet-i ebed-müddet” bulunduğuna ve bu sebeple de bu nazariyeden müstesna olduğuna inanıyorlardı” (Turan, 2003: 26).

III. Murad döneminden itibaren devlet yönetiminde ve teşkilatında ortaya çıkan bozukluklar, adaletsizlikler ve sosyal yaşamda birtakım olumsuz değişikliklerin görülmesiyle Gelibolulu Mustafa Ali’nin Kühü’l-Ahbâr, Koçi Bey’in Telhisât-ı Der Ahvâl-i Âlem-i Sultan Murad Han (Koçi Bey Risalesi), Aynî Ali Efendi’nin Kavanîn-i Osmaniyye Havâkîn-i Sultaniyye, Kâtip Çelebi’nin Düsturu’l-Amel li Islahi’l-Halel ve Mizanü’l-Hağ gibi eserlere daha çok önem verilmeye başlandığını ifade eden Yaşar Yücel, 17. yüzyıl başlarında devletin zaafını, hükümdar ve yönetici kadronun yetersizliğini, kanun düzenini işlemeyişini görenlerin sayılarının daha da arttığına, bunların bir yandan siyaset kitapları telif ve tercüme ederken öte yandan da su yüzüne çıkmış gerçeklerin nedenleri üzerinde durarak kötü gidişe son vermenin çarelerini seleflerinden daha etkili bir biçimde aramaya başladıklarını vurgulamaktadır. (Yücel, 1988: 22)

Siyasetnamelerin tanımı ve maksadı hakkında Agâh Sırrı Levend, siyasetnamelerin esas konu olarak devlet yönetimini esas alan, bütün erk ve yetki de hükümdarda bulunduğu hükümdarlar için kaleme alınan eserler olduğunu; siyasetnamelerde hükümdarlarda bulunması gereken vasıfların belirtildiğini, saltanatın esasları ve şartları sıralanarak zamanın anlayışına ve inanışına göre uygun örgütün nasıl olması gerektiğini, bu amaca hangi yollardan ulaşılabileceğinin gösterildiğini ve halkın durumu, toplumun hali anlatılarak hükümdara öğütler verildiğini ifade etmiştir. (Levend, 1963: 168)

Agâh Sırrı Levend örnek bir siyasetnamede başlıca şu bahislerin bulunduğunu belirtmektedir:

1. *“Hükümdarlar Tanrı'nın lütfunu kazanmış sevgili ve mutlu kullarıdır.*
2. *Halk Tanrı'nın emaneti (vediatullah)tır.*
3. *Saltanatın temeli adalettir. Şecaat ve cömertlik de saltanata kuvvetlendiren iki dayanaktır.*
4. *Hükümdarlar bu nimetin şükürünü tebaa ve reayaya karşı göstereceği adaletle ödemelidir.*
5. *Hükümdarlık şartları ve hükümdara yakışacak huylar*
6. *Hükümdarda bulunması gereken başlıca erdemler*
7. *Dinin ve ahlakın emrettiği maddeler. (rahmet, şefkat, müriyyet, hakkı yerine getirmek, acele emir vermemek, çabuk öfkelenmemek)*
8. *Kaçınılması gereken haller (zulüm, hasislik, kibir, gurur)*
9. *Danışmanın faydaları*
10. *Hükümdarın nedimleri, musahipleri ve yakınları*
11. *Devlet işlerinin ehil adamlara verilmesi*
12. *Derecelerin gözetilmesi*
13. *Maliye ve hazine hakkında öğütler*
14. *Tebaa ve reayanın hali*
15. *Timar ve zeamet erbabının halleri*
16. *Hükümdarın vezirlere, kadılara ve bilginlere karşı tutumu*
17. *Hükümdarın halkla münasebeti*
18. *Hükümdarın askerlere karşı davranışı ve ulufenin zamanında verilmesi*
19. *İş başındakilerin halka zulmü*
20. *Halkın sitem ahının mülkü temelinden yıkabileceği*
21. *Memurların görev şartları*
22. *Şeriatın gerektirdiği cezalar*
23. *Başka memleketlerle olan münasebetler*
24. *Düşmana yapılacak işlem*
25. *Cenk, yasa ve töreye uyma*
26. *Yönetim işleri*
27. *Sarayın durumu*
28. *Hizmet sahipleri*
29. *Memleket yönetiminin dayandığı esaslar*

30. *Bir devletin çökmesinin nedenleri*” (Levend, 1963: 169).

Bu amaçlar doğrultusunda hareket edilerek oluşturulan eserlerden biri de 17. yüzyıl münevverlerinden biri “*Sarı Abdullah Efendi'nin (Ö.1660) yazdığı Tedbîrî'n-Neşeteyn ve İslâhü'n-Nüşateyn (Sultanlara öğütler-15 Bölüm) ile Nasihatü'l-Mülûk Terğîbü'n li Hüsnî's-Sülûk'tur. Genel ahlak ile ilgili öğütler olmakla birlikte içinde padişahlara da öğütler vardır. Yazar, adl u ihsana terğîb ve zulm ü tuğyandan terhib olunduğuna binaen bu adı verdiğini söyler*” (Levend, 1963: 186). Çalışmamıza esas teşkil eden Telhisü'n-Nesâyih de bu bağlamda birbirinin devamı ve tamamlayıcısı sayılan siyasetname, nasihatname çizgisinde bir eserdir. Eserin dil ve anlatımıyla ilgili bölümde de vurgulanacağı üzere esas metnin daha iyi anlaşılması iddiasıyla ve Lale Devri sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın teşvikleriyle oluşturulan Telhisü'n-Nesâyih öz itibariyle yukarıda sıralanan siyasetname içeriğine benzer bir yapıda oluşturulmuştur. Ancak eser sadece bir siyasetname şeklinde yöneticilere yönelik mesajlar içermemekte, aynı zamanda sultandan en sade birey dâhil olmak üzere hem yaşanan dünyanın manevi anlamda imarını hem de öte âlemin inşasını amaçlamaktadır. Bu yönüyle verilen mesajlar doğrudan doğruya hem hükümdar ve vezirlere hem de yönetilenleredir. Bu çerçevede eserin iki ana bölüm etrafında oluşturulduğu görülmektedir. Birinci bab Ahvâl-i Dünyâ, ikinci bab ise bölüm Ahvâl-i Ukbâ adını taşımaktadır. Bu adlandırma eserin iki dünyanın da mamur olabilmesi için gerekli tutum ve davranışların öğretilmesi amacıyla olduğunu göstermektedir.

Telhisü'n-Nesâyih'te benimsetilmeye çalışılan değerler hakkında şu başlıklar tespit edilmiştir:

3.2.1. Dünya Nimetlerinin Geçiciliği

“...enbiyâ ve aşfiyâ katında ni‘met-i dünyânîñ vücûdu ile ‘ademi müsâvî olmağla ne huşûli ile memnûn ne zevâli ile maħzûn olurlar...” (TN: 10)

3.2.2. Saltanat Sahibi Olmanın Mahiyeti

“...rütbe’-i velāyetiñ kıadri fitne’-i salıtanatın haıırı bilinmek lāzımdır. Zırā tariķ-i hıkümetde istikāmet-i şer’ ü sünnete muvāfaıat ederse bir sa’ādete müşādefe eder ki ğāyet-i cinān ammā mütāba’at-ı hevā ile saıāmet ederse bir şeıāvete mübtelā olur ki māverāası hısrāndır.” (TN: 11)

3.2.3. Adaletli, Merhametli ve Doğru Sözlü Olmak

“rüz-ı cezāda ind-Allah-ü te’ālā mertebe cihetinden nā-fazl-ı ‘ibādallaha kıalbı rakıķ halka ra’uf ve şefıķ olan sultān-ı ‘ādildir ki kıavli şadıķ ve hıkmü şer’a muvāfıķ ola.” (TN: 11)

3.2.4. Hükümdara İtaat Etmek

Hıuşā Hāķ celle ve ‘alā imām-ı ‘ādile itā’ati kendünüñ ve resulünüñ itā’ını silkine-i mazamm kılup (Allah’a itaat edin. Peyġambere itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de Nisa Suresi-59) fermānıyla sultānın itā’atını halk-ı cihānıñ üzerine vācib kılmışdır.” (TN: 11)

3.2.5. Adaletin Yanı Sıra İyilik Sahibi Olmak

Hükümdarın adaletine iyiliĝi de katması gerekir. “...’adl kifāyet ede idi Hāķ te’ālā ‘adlle ihsān maıkrün kılup (Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı emreder. Nahl Suresi-90) buyurmazdı.” (TN: 12)

3.2.6. Adalet ve İyiliĝin Yanında İrade, İlim ve Anlayış Sahibi Olmak

“‘adl ü ihsāna daĝı ‘aıķl lāzımdır. Zırā ‘adl ü ihsān ‘aıķlın kemāl-i kıuvvetindedir. Kemāl-i ‘aıķl ise eşyāyı kemā-hiye ĝörmek haıāyıķ-ı bevātın-ı umūri idrāk ile zāhirine ĝurre ve firıfte olmamaıķdır.” (TN: 12)

3.2.7. Ahdinde Sabit ve Doğru Sözlü Olmak

“Hāzret-i muıāddes-i nebevı takvıt-i dın-i mübını cümlemizin rakabe’-i mu’āvenetine der-‘uhde edüp biz daĝı ‘ahd-i kıabül etmekle te’kıd için (Verdiĝiniz

sözü de yerine getirin. Çünkü söz veren sözünden sorumludur. İsrâ Suresi-34) kavli-i kerimi nüzül ettiği ma'lûmuñuzdur.” (TN: 13)

3.2.8. Din ve Devlet İçin Gerekli Her Türlü Kahramanlığı Göstermek

“selâṭīn-i ‘adâlet-i istimâle ḥiṣṣe-i ‘ibret-mâl budur ki bir nesne ki sebeb-i ihtilâl-i erkân-ı şer’ ü sünnet ve bâ’iṣ-i i’tilâl-i bünyân-ı dīn ü devlet ola şecâ’at ve şehâmet ile izâlesine şarf-ı himmet ve terk-i tekâsül ve ğaflet edüp cenâb-ı Hâḳ’dan temşīt ü terâvet-i dīn ü devlet için müstemedd-i ‘avn u ‘inâyet olalar.” (TN: 14)

3.2.9. Kader ve Kazaya Rıza Göstermek

“Hâzret-i ‘Oṣmân’ın nezd-i vürüd beliyede olan teslīm ü kazâyâ rızâları imâret-i dürece ḥalet êtdüğünde şekk ü imtarâ’ yokdur.” (TN: 20)

3.2.10. Ehl-i Sünnet ve Cemaat İtikadından Ayrılmamak

“Hâṣâ katl-i ‘Oṣmân’da Hâzret-i ‘Alī’ye ve ba’zı aḫyâra töhmet ve sū-i zânn ve Hâzret-i ‘Oṣmân’a teṣnī’ câiz degildir. Bu maḳûle hezeyândan ḥıfz-ı lisân edüp i’tikâd-ı ehl-i sünnet ve cemâ’ate iḳtifâ olunmaḳ gerek.” (TN: 21)

3.2.11. Her Halükarda Doğruluk ve İyi Niyetle Hareket Etmek

“Her kâre şıdk u ‘azîmet ve ḥulûṣ-ı niyet ile mübâşeret ederim. Señ ki benim rüyuma ḥadd u endâz olduñ. Nefs-i beşeriyetime ḥareket ve mizâcıma teğayyür ü hiddet gelüp tehevür ü tabī’at ḥulûṣ-ı niyetim ğâretine mübâderet etmekle eyitdi kim ğazânıñ nişfi ḥâḳ ve nişfi hevâ-yı nefsim için oldu. Bir feḫvâ (Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın. Kehf Suresi-110) ‘ibâdet-i Hâḳ’da şirket-i uḫrâ sezâ görmeyüp nefs-i emmâre-i mekkâreye irġâm-ı tîġi der-niyâm ve seni ‘afv ile maḳzī-ül-merâm eyledim.” (TN: 23)

3.2.12. Masumiyet Karinesi

“İbn Mülcem eyitdi: “Ey imām-ı hümām-ı müfīzü’n nūr” Bu fi’l-i kabīh benden şudūr edecek ise ricā ederim ki hüsni ihtiyārım ile beni katl ü i’dām edesin.” İmām-ı ‘adālet-i ihtisās eyitdi: “Henüz senden müceb-i iktisās bir şey zāhir olmadı ben saña nice kışāşa kâdir olurum. Ancak bu huşuşuñ cilve-perdâz-ı menāşsa-yı zuhūr olması merāyâ-yı zamīrimde nümâyandır.” (TN: 24)

3.2.13. Dört Halifeye Bağlılık

“İmdi rahne-ger-i tertīb olan ehl-i bid’at gibi ehad tarafına harf-endâz olmayup hulûş-ı kalb ile muhabbetlerinde sâbit kadem ve rāsih dem olmak gerek. Zîrâ çehâr-ı yâr-ı güzîn rağiyallahü te’ālâ ‘aleyhim ecma’in hazerâtınıñ mecmû’-ı ef’âl ve ekvâl ve ahvâlleri rızâ-yı bâriye muvâfık ve ‘al-et-tertīb ve hilâfete kâdr u mekânet ve şeref u fazîletlerine ‘amme-yi ehl-i sünnet ve cemā’at müttefikdir.” (TN: 30)

3.2.14. Ehl-i Beyt ve İmamlara Olan Sevgi

“İrç-ı pāk Hazret-i fahr-i kâinat-ı cihândan olan eimme-i zamānıñ her biri rüşen-i çerâğ-ı dîn-i mübîn ve qarūr-ı ‘uyün-ı mü’minin olup menākıb-ı ‘aleyhleri birün-ı güncāyiş-i tahrîr ve tebyindir. Cümlesine muhabbet-i muktezâ-yı diyânet ve mübteğâ-yı ehl-i sünnet olmağın tebrikâ-ı esâmi-i sâmilere bi’l-münâsebe pirâye-yi şahâif-i kitâb kılındı.”“...sirâc-ı ümmet muqtedâ-yı ehl-i sünnet İmām-ı a’zâm rağiyallahü te’ālâ ‘anh İmām Ca’fer-i Şâdık ile ülfet ve sohbet ve İmām Şâfi’ rağiyallahü te’ālâ ‘anh İmām Mūsâ Kâzım’dan iktibâs-ı envâr-ı velâyet etmişdir. Haq celle ve ‘alâ mü’minin ve etkıyâ-yı tarîk dâlâletden hıfz edüp ehl-i beyt-i resüle muhabbette sâbit kadem ve rāsih-i dem eyleye.” (TN: 35)

3.2.15. Kin Beslememek

Mervîdir ki “Muqtedâ-yı ümmet size eziyet eden bî-şefkatlar hakkında ne buyurursuz dediler. Ne desem gerek kendüleri haq, bizi bâtıl zannı ile haq ile darb etdik zu’m etdiler. Rûz-ı cezâda baña olan eziyet için onlara huşümet eylemem.” buyurdu. (TN: 39)

3.2.16. İstişarenin Önemi, Vezirlere Nasıl Davranılması Gerektiği

Al-i İmrân Suresi-159: İş konusunda onlarla müşavere et. “Selâtin-i ma‘delet-nişânın zât-ı sütüde şifâtlarında her ne kadar ‘aql u ferâset ve zekâ u fetâret olsa lâ-cerem bir vezir-i müşire muhtâcdır ki şıdkla hizmet édüp cihâniyâna sebep-i rahât ola... Hâkka ki bir vezir-i müşterî tedbir ü destür Aristo-nazîr ki ‘âdil ü kâfi ve ‘âkîl ü vâfî ola. Pâd-şâhîñ kadri ekmel ü ecl ve zikri ahsen ü ecmel olur zirâ şadr-ı a‘zâm-ı ta‘zim-i emr ü tekrîm kâdrde cümleden efhâm ve ekremdir. Zamân-ı hâl ve ‘ağd u kabûl u redd ve emr ü nehy ve esbât u nefy ve kabz u bast ve hedm ü binâ ve men‘ ü ‘itânîñ kabza-yı vekâlet-ı mutlakâsına vedî‘at olunmuşdur. Kelâm u hitâb ve istimâ‘-yı cevâb verâ-yı bâ-şavâb vaq‘-ı a‘dâ ve umûr-ı ‘asker ü re‘âyâ aña mütefevvizdir. ‘İmâret-i vilâyet ve şiyânet-i memleket ve terâvet-i saltanat ihtimâm-ı ‘aliyyelerine vâ-bestedir. Evşâf-ı kemâlâtla muttasîf vezir-i aşaf-nazîre müşâdif olduğda altı şey’le mu‘amele buyrulmak gerek. (Evvel) İktizâ-yı beşeriyet ile bir zele şadır olsa ‘ukûbetine tebâdür olunmaya. (Sâniyen) Malına tama‘ olunmaya (Sâlisen) Şer‘ u kanûna muvâfık ricâları bi’l-cümle hayr-ı kabûlde vâki‘ ola. (Râbi‘ân) Her çend ki mülâkât murâd ide men‘ olunmaya. (Hamîsen) Hâkında aşhâb-ı iğrâz-ı fâside sözlere işgâ olunmaya (Sâdisen) Umûr-ı saltanata müte‘allık esrâr kendüden ketm olunmaya” (TN: 45)

3.2.17. Vezirlerin Sahip Olması Gereken Özellikler

“Vezir-i a‘zâm daği garaż ve ta‘aşşubdan pâk u mücerred olup şabûr u mütehammil ü mütemehhil ve şahib-i temkin ü vaqâr ve beşûş u şîrîn güftâr olmak gerek. Min külli vücûh şer‘ ü sünnete inkıyâd ve ittikâ eyleyüp ehl-i bid‘at ü dâlâlet ve erbâb-ı fışk u şenâ‘ati daireden dür édüp iqbâl-i devlet ve şervete firîfte ve mağrûr olmaya. Dîn ü devlet ve nâmûs-ı saltanat ü ra‘iyyet ü memlekete hâl viren if‘âl u ahvalden pâd-şâhda bir vaz‘ gayr-ı reşid müşâhede êderse i‘âde-i ‘âdet-i hamîde için bezl-i himmet eyleye. Şadâkat u istikâmet ve ra‘y u tedbirde işâbeti evcât-ı kemâlde daği olursa ta‘dâd-ı hasenâtdan ihtiyât ve tahmîl-i cemileden ihtirâz eyleye. ‘Avâtîf-ı ‘aleyh-i hüsrevânî olan ze‘âmet ü timâr ve menâşıb u şîgâr u kibârı bir fehvâ Nisa Suresi-58: Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor. Erbâb-ı

istihkâka i'tâ eyleye. Sulh u şalâh ile huşûli mümkün olan emrde cânib-i şulhı koyup pād-şāhi cenk u harbe tahriş ile itlâf-ı hazîne ve tahrib-i bilād ve izā'at-ı nüfus-ı 'ibād etmeye. 'Ulemā u şulehāya rağbet ü ri'ayet eyleyüp isticlāb-ı du'ā-yı hayr eyleye. Altı şey'e daği muhtācdır ki her vechle memdūhū'l fi'āl ve maḥmūdū'l ḥiṣāl ola.(Evvelā) Müteyakḳız olup bir 'amele niyet êdikde ḳable'l mübāşere-i veche muḥarricen mülāhaza eyleye. Ol ḳārīñ huşûli selāmet ile müteyakḳin ise ḳuvveden fi'le götüre. 'Aḳıbeti bir fesāde-i bādī ve iḥtilāl-i dīn ü devlete mü'eddī olursa terkini ūlā göre. (Sāniyen) 'İlm ki lāzıme-i dīn ü devlet olan umūri iḥāṭadan 'ibāretdir taḥsīl eyleye tā ki ḥafāyā-yı eşyā-yı mir'at-ı zamirinde hüveydā ola. (Sālisen) Şecī' ü pür-dīl olup umūr-ı ḡayr-ı muḥavvifeden hirāsan olmaya (Rābi'an) Şāhib-i şadāḳat ola tā ki ḥalkā 'itimād-ı külli gele. (Ḥamisen) Bir feḥvā Her ḥalde edebe ri'ayet eyleye. (Sādisen) Emin-i esrār ola. Huşūşā esrār-ı pād-şāhi her vechle iḥfā oluna ki aḡir-i 'ömre dek mestūr ve mektūm ḳıla.” (TN: 46)

3.2.18. Liyakatin Önemi

“Avātıf-ı 'aleyh-i ḥüsrevānī olan ze'āmet ü timār ve menāşib u şigār u kibārı bir feḥvā Nisa Suresi-58: Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor. Erbāb-ı istihkâka i'tâ eyleye.” (TN: 46)

3.2.19. Âlimlere Değer Verilmesi ve Yazarların Sahip Olması Gereken Özellikler

“Aşḫāb-ı ḳalem ve erbāb-ı ḥisāb-ı varaḳa ri'ayet ve ehl ü müstaḳīm olanlara rağbet olunmalıdır...” Yazarın fadıl (faziletli) ve şer'i ilimleri edebiyatı ve meanī özellikle kafiyeleri, secileri tarihleri, beyanı bediī ve şiiri bilen birisi olması gerekir. (TN: 48)

3.2.20. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i 'an-il-Münker ve İsmet Sifatının Önemi

“Emr ü nehy 'ulemāya vācibdir. Zīrā dīn-i İslām'a 'avn u nuşretidir. Fe-emmā-'ind-el-ba'z āmir ü nāhi olana 'adālet şartdır. Zīrā nefsini işlāḥa ḳādir olmayan ḡayrı işlāḥa şālih olmaz demişler... Egerçi 'işmet şart degildir velākin muḥtesib evvelā

kendü nefsini ıslâh etmek şartdır. Zîrâ nehy êtdigi münkeri kendü dağı mürtekib olsa Bakara Suresi-44: Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? kavlı keriminde olan tevbihe dâhil olur.” (TN: 49)

3.2.21. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırmada Takip Edilecek Yöntem

“rızá-yı ma’siyet ma’siyetdir. Velâkin ‘ulemâ-yı dîn nehy ü ihtisâbda derecât ta’yîn êtmışlerdir. (Derece-i evvelî) Münkeri rıfık ile i’lâmdır. (Derece-i sâniye) Va’z u naşihat ile men’ etmekdir. (Derece-i sâlis) Gılzet u huşunet ile takrîc ve tevbihtir. (Derece-i râbi’a) Mevâid-i vâ’id ile tahvîf ve tehdiddir. (Derece-i hamise) Tahkîk-i va’iddir ki icrâ-yı hadd-i şer’-i meciddir. (Derece-i sâdise) Siyâset ve ‘ukûbetdir ki selâtime müfevvezdir zîrâ herkes aña cür’et êtse bâ’is-i fitnedir.” (TN: 50)

3.2.22. İyilerin Ahlakıyla Ahlaklanma

“Hulâşa-yı kelâm akşa-yı merâm budur ki zıkr olunan ebrâr u ahyârın ahlâk-ı hamîde ve evşâf-ı cemîleleri ile tahalluk u ittişâfa sa’ ve ehl-i sünnet ve cemâ’atın eşerine iktifâ olunup “Hesaba çekilmezden önce kendinizi hesaba çekiniz.” emri ‘âlîsine imtişâla her-bâr nefsinı muhâsebeye çeküp hiçbir nefes mekr-i nefsdan gâfil ve ni’am-ı dünyevîyeye firîfte ve mâil olmamak gerek.” (TN: 51)

3.2.23. Nimetlere Şükür ve Nefsin Kötülüklerinden Kurtuluş İçin Allah’tan Af Dileme

“Pes imdi dâimâ şükr-i ni’am-ı perverd-gâra der-kâr ve seyyiât-ı nefsdan halâş için istiğfar ile evkât güzâr olmak gerek. Bir mışdağ Nisa Suresi-79: Size ne iyilik gelirse Allah’tandır. Size ne kötülük gelirse kendindedir. her ne hasenât vâkı’ olursa Hakkıñ fazl u ‘inâyeti ve her ne seyyiât şudür eylese nefsin şeâmeti bilmek gerek.” (TN: 51)

3.2.24. Ölmeden Önce Allah'ın İhsanı Olan İnsan Olmanın Değerini Bilmek

“Fî'l ḥaḳīkâ eger dünyâda çekilen cevr ü mihnet ve eger 'uḳbâda işâbet eden âlâm ve 'uḳûbet nefsin şeâmeti meşelâ dünyâda cinâyetine göre hadd urulmak ve bunun emsâli nekbet ü meşakkate mübtelâ olmak ve ḥuḳûk ve terk-i şalāvât ve men' i zekât ve ekl-i ribâ ve sefk-i demâ ve bu mişüllü seyyiât ile müstaḥikḳ-i 'uḳûbet-i 'uḳbâ olmak nefsin müktesebâtıdır. İmdi fırsat elde iken teyaḳkuz ve intibâh üzere olup Ḥaḳ te'âlânın ihsânı olan ḥil'at-ı insâniyenin ḳadr u ḳıymeti bilinmelidir. Yoḥsa şol rûz-ı ḥasret ü nedâmetde ki Zümer Suresi-56: Allah'a karşı aşırı gitmemden ötürü bana yazıklar olsun. nedâmeti zâhir olduğda kimseden fâide olmaz. (TN: 51)

3.2.25. İnsanın Dünyaya Geliş Gayesi

“Bu cihân-ı fâniden özge bir cihân-ı cāvidānî vardır ki insânın 'âkıbet rec'ânı ol cihândır. Râhî merk ü menzil-i evveli ḳabrdır. Esbâb-ı zinde-gânisi a'mâl-i şâliḥadır ki bu cihânda tedârik olunmağa muḥtacdır. Zîrâ efrâd-ı insân bu cihâna taḥşîl-i 'ilm ü irfân ve kesb-i ber ihsân için gönderilmiştir. Kemâ ḳâl-allâh-ü te'âlâ Zariyat Suresi-56: Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (TN: 52)

3.2.26. Bireyin Ahlakında Ebeveynlerinin Etkisi

“Ḥikmet-i ilahiyedendir ki erḥâm-ı ümmeḥâtda olan nuḫfe-i insâniyeye peder ü mâderinden ba'zı ḥâlet işra eder. Meşelâ ḥîn-i viḳâ' ve evân-ı ictimâ'da eşnâ-yı nüzül-ı nuḫfede peder ü mâderden ba'zı şifât ve niyât ḥasene veyâḥûd akvâl u ef'âl-i müstaḥsene vücuda gelse ol ḥayrın eşeri nuḫfeye sirâyet edüp rahimde anuñla perverîş bulur ve ḥîn-i tevellüdde sa'âdet ile vücûda gelüp veled-i sa'âdet-mend ḥasenâta raḡbet ile şuleḥâ-yı ümmetden olur. Fâ-mâ-zamân mübâşeretde ve âvân-ı nüzül-ı nuḫfede peder ü mâderden efkâr-ı fâside ve âşâr-ı kâside veyâḥûd ehl-i ḥaḳḳı inkâr ve 'adâvet ve bunun emsâli tuḡyân ve ḡavâyet tebâdür eylese kezalik nuḫfeye sirâyet edüp mütevellid olan veled ma'siyet ve şeḳâvet ile muttaşif olur.” (TN: 55)

3.2.27. Ölümü İstemenin Yanlılığı

“İmdi ne tetābu‘-ı beliyyātdan ‘aciz u şikāyet ile temennā-yı mevt etmek gerek ve ne müzāhrefāt-ı dünyaya farṭ-ı muḥabbet ile ḥariṣ-i ḥayāt u şihḥat ve maḡlūb-ı hevā-yı şehvet olmak gerek. (TN: 57)

3.2.28. Kabir Azabının Mahiyeti ve Sebepleri

“Azāb-ı kabriñ esbābı bīsyardır. Ā‘zam-ı esbābı dünyāya muḥabbet eylemek ve yalan söylemek ve emānete ḥıyānet ve nemīme ü ḡıybet ve bedene bevl bulaşdırmaktır.” (TN: 60)

3.2.29. Kabir Azabından Kurtulmanın Yolları

“azāb-ı kabirden ḥalāş dört şey’e mülāzemet ile olur. Birisi şalāte müdāvemmet ve birisi i‘ṭā-yı şadaḡa ve birisi tilāvet-i Kur‘ān ve birisi daḡi zikr ü tesbīhe mülāzemetdir.” (TN: 60)

3.2.30. Cehennem Ateşinden Kurtulmanın Yolları

“Yalnız kıyāmetiñ vuḡū‘ı ikrār-ı kifāyet etmez ve duḡūl-ı nārdan necāt vèrmez. Eşnāf-ı kıyāmetde taḡşīl-i ma‘rifetden soñra her bir kıyāmetiñ ‘uḡūbetinden sebeb-i necāt olan ṭā‘āti ḥulūş-ı niyet ile ‘amele getürüp tazarrū u niyāza iştiḡāl etmek gerek. Ṭā‘āt-ı nāfi‘ā kelime-i şehādet ve şavm u şalāvāt ve ḡacc u zekāt ve sāir ezkār-ı lisāniye ve ‘ibādāt ve mücāhedāt...” (TN: 63)

3.2.31. Allah’ın Rahmetinden Ümit Kesmemek

“Ḥaḡ subḡāne ve te‘ālā buyurur ki Habībim ‘uṣāt-ı ümmeti fazl-ı maḡfīretime da‘vet ve sāt-i raḡmetim ile beşāret kılp ḡaber-i meserret vèr ki şunlar ki isrāf-ı ‘ale’n-nefs ètdiler. Raḡmet-i ilahīden me’yūs olmayalar.” (TN: 66)

3.2.32. İyiliği Başa Kakmamak

Bakara Suresi-262: Mallarını Allah yolunda sarf edip sonra sarf ettikleri şeyin ardından başa kakmayan ve eza etmeyenler... (TN: 69)

3.2.33. Tövbe Etmek ve Şirk Koşmamak

Nisa Suresi-146: Ancak tövbe edenler ve dinlerini Allah'a has kılanlar... (TN: 69)

3.2.34. İhlas ve Samimiyet

Enfal Suresi-2-Hac Suresi-35: O kimseler ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Mü'minun Suresi-2: Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. (TN: 69)

3.2.35. Vakar ve Tevazu Sahibi Olmak

Furkan Suresi-63: Onlar ki, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Kasas Suresi-83: Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. (TN: 69)

3.2.36. Korku ve Ümit

Secde Suresi:16: Onlar, (korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için) yataklarından kalkarlar. Naziat Suresi-40: Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır. (TN: 69)

3.2.37. Doğruluk ve Sadakat

O kullar, adaklarını yerine getirirler. (TN: 69)

3.2.38. Sabır ve Şükür

Üç bölük t̄ā'ife s̄air ehl-i cennetden muḳaddem gire. Biri şeh̄idler ve biri şol memlūk olan ḳullar ki hem efendisi kendüden r̄azı ola hem 'ibādet-i Ḥaḳ' da tekāsül etmemiş ola ve biri keṣ̄irü'l-'ıyāl olan fuḳarā ve bir rivāyetde evḳāt-ı ḥamse içün tecdīd-i vuzū edenler ve serrāda ve ḍarrāda Ḥaḳḳ'a ḥamd edenler ola. (TN: 71)

4.TELHİSÜ'N-NESÂYİH'İN DİL VE ANLATIM ÖZELLİKLERİ

Osmanzâde Ahmed Tâib, 18. yüzyılın önde gelen hiciv şairlerinden birisidir. Şiirlerinde bu yüzyılda önemli bir ivme kazanmış olan Mahallileşme cereyanının da etkilerinin görülür. Özellikle sosyal meselelerin ele alındığı şiirlerinde bu akım kendini göstermektedir. Divan edebiyatında hâkim olan kapalı ve süslü nesir üslubunu nisbî olarak bazı eserlerde terk ettiğini gördüğümüz Osmanzâde Ahmed Tâib, nesir dilinin sadeleşmesiyle ilgili olarak Münşeât'ında şu değerlendirmeyi yapar:

“Kâtip, gelenekte kullanılan belâgatlı lâfızları seçmelidir. Çünkü sözün akıcı bir şekilde ve incelikle kullanılması inşayı güzelleştirir. Münşi, sağlam fikirli, doğru tabiatlı olup Arapçayı ve edebiyat ilmini yeterince bilmeli, belagat sahibi ediplerin terkiplerini ve fesahat sahibi şairlerin şiirlerini tetkik edip ezberlemeli, gerekli kullanımları devam ettirip, konuları usulüne uygun bir şekilde birbirine bağlamalıdır; ancak bu şekilde sözleri eleştiriye maruz kalmaz. Veyahut da kâtip, hoşya giden ve günlük dilde kullanılan tabirleri seçerek meramını en güzel bir biçimde ifadeye muktedir olmalıdır. Bu tarzda yazılan yazılar günümüzde revaç bulmuştur. Nitekim günümüzde çok “münşiyâne” veya “âmiyâne” yazılan mektuplar okunmamaktadır”(Coşkun,2004b: 4).

Tâib, her ne kadar böyle bir değerlendirmede bulunmuşsa da tüm eserlerinde bu çizgiyi devam ettirmemiş, yer yer oldukça uzun birleşik yapıları cümleler ve secili anlatımlarla estetik nesir geleneğinin devamı sayılabilecek bir üslup takip etmiştir. İşte bu eserlerden birisi de çalışmamıza konu olan Telhisü'n-Nesâyih adlı eseridir. Eserde geçen “Yazarın fadıl (faziletli) ve şer'i ilimleri, edebiyatı ve meanî özellikle kafiyeleri, secileri tarihleri, beyanı, bedîf ve şiiri bilen birisi olması gerekir” (TN:

48). ifadesinden hareketle Tâib'in bir yazarda bulunması gerekenlere ilişkin sıraladığı özelliklerin bir estetik nesirde aranılan niteliklere işaret ettiği söylenebilir.

Bir öğretici metnin en temel dil özelliklerinden biri, üslubunun eserin amacına ve hitap ettiği okuyucu kitlesine göre şekil almasıdır. Bu bağlamda öğretmek, açıklamak, haber vermek, ikna etmek, yönlendirmek gibi amaçlara yönelik olarak yazılan bir metnin dilinin de açık, akıcı, yalın, özlü, duru ve tutarlı olması beklenir. Divan edebiyatı nesir geleneğinde yukarıda zikrettiğimiz amaç ve üslup ilişkisinde bazı sapmalar söz konusu olmuş, bundan dolayı bu sahanın nesir geleneğinde süslü (sanatlı, estetik) nesir, orta nesir ve sade nesir gibi birbirinden sözü edilen amaç-dil-anlatım ilişkisine göre farklılaşan düzyazı türleri⁸⁸ meydana gelmiştir. Mustafa UZUN Divan edebiyatındaki nesir türlerinin özellikleri ile ilgili olarak şu tespitleri yapmaktadır:

a) Sade nesir. Halk dilindeki bazı kelime, deyim ve kalıplaşmış ifadeleri barındırır. Daha çok tefsir, hadis, akait, ilmihal gibi dinî ilimler, halk hikâyeleri, menkıbeler ve ahlaki eserlerde tercih edilir. Devrik yapıli cümleler kullanılır. Yabancı kökenli tamlamalara daha az yer verilir.

b) Süslü nesir. Anlatımda Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar çokça kullanılır. Fiilimsilerle uzatılan cümlelere yer verilir. Eş anlamlı ve yakın anlamlı kelimeler fazlaca tercih edilir. Secili kelimelerle ahenk oluşturmaya özen gösterilir. Şiirdeki söyleyiş güzelliğine ait kurallar geçerlidir.

c) Orta nesir. En çok kabul gören nesir türüdür. Bu tarzda hüner sergilemek için söz sanatları ve seciler kullanılır. Asıl amaç okura bilgi vermek olduğundan süslü nesre göre daha anlaşılır bir üsluba sahiptir. Tarih, seyahatname, siyasetname gibi türler genellikle bu nesir üslubuyla kaleme alınmıştır. (Uzun,2007:9-11)

Eserin dil ve anlatım özelliklerine ilişkin özellikler şöyle sıralanabilir:

4.1. Arapça ve Farsça Kelime ve Tamlamalar

⁸⁸ Divan edebiyatındaki nesir türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir İz (1996). Eski Türk Edebiyatında Nesir, I, İstanbul, Akçağ Yayınları, s. v-xvi.

Hayati Develi, Osmanlı'nın Dili adlı çalışmasında 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesinde isim ve sıfat tamlamalarının yanı sıra Farsça tamlamaların da çoğalmaya başladığını ve sürecin devamında dildeki Türkçe kökenli kelimeler ve tamlamaların yerini Arapça ve Farsça unsurlara terk ederek yazı dilinde Türkçe kelimelerin kullanılmasının eski döneme ait bir kullanım tarzı olarak kabul gördüğünü belirtmektedir. (Develi, 2006: 56) Hayati Develi, aynı eserinde yazı dilinin söz konusu değişiminde Osmanlı aydınının varlığın hakikatinin okura aktarılmasında dili sadece bir araç olarak gördüğünü; bundan dolayı da kullanılan dilin hangi dil olduğundan çok o dilin eserin muhatabı tarafından anlaşılmasını önemseydiğini vurgular. (Develi, 2006: 59) Bu çerçevede Telhisü'n-Nesâyih'te pek çok Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaya yer verilmiştir. Aşağıda, öğretici metnin sade nesre göre daha külfetli olmasına neden olan bu tamlamalara Telhisü'n-Nesâyih'ten birkaç örnek verilmiştir.

- āyāt-ı beyyināt (TN: 62)
- aḥvāl-i mütebāyine (TN: 63)
- aḥvāl-i 'ukbā (TN: 2)
- 'ārif-i ma'nevī (TN: 1)
- derekāt-ı 'uḳāb (TN: 62)
- ḡaffārü'z-zünüb (TN: 36)
- ḥurşid-i cihān-tāb (TN: 2)
- ḥidmet-i beyt-i yezdān (TN: 2)
- İmāmü'l Ḥarameyn (TN: 39)
- rızā-yı rabbi'l erbāb (TN: 2)
- şāriḥ-i mesnevi (TN: 1)
- teşriḥ-i liḥye (TN: 37)
- 'uṣāt-ı ümmet (TN: 64)

Musa Duman, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış metinlerin özellikleri ile ilgili çalışmasında Farsça kurallı tamlamaların Arapça kurallılara göre daha fazla kullanıldığını, Arapça kurallı tamlamaların çoğunlukla kitap ve şahıs isimleri, kalıp

sözler, ayet ve hadislerden parçalar şeklinde metinlerde yer aldığını belirtmektedir. (Duman, 2008:111). Burada tamlamalarla ilgili yapılan tespitlere uygun olarak Telhisü'n-Nesâyih'ten şu örnekler verilebilir:

- 'ale-l-ihtilafati'l-rivāyāt (TN: 5)
- 'aleyhü'l-efḍāl-ı taḥiyye (TN:21)
- 'Alīyyü'l Murtaẓā (TN:31)
- beyne'l müslimīn (TN:39)
- Cāmi-ul-Uşul (TN:39)
- dürrētü't tācü'n nisā (TN:21)
- emīrū'l-mü'minīn (TN:15)
- Fāḫimātü'z Zehrā (TN:30)
- ğafūru'z-zenb (TN:6)
- Ḥadīcetü'l Kübrā (TN:30)
- ḫayrū'l verā (TN:21)
- İhyā-ül 'Ulūm (TN:63)
- Kitābü'n Nübüvvet (TN:39)
- Kitābü'l 'Urve (TN:41)
- ḫurretü'l 'ayn (TN:32)
- mezkūrū'l-ism (TN:17)
- Mişkātü'l Envār (TN:63)
- Naḫīhat-ül Mülūk Tergībü'n li Ḥüsni's-Sülūk (TN:3)
- Ravzatü'ş Şühedā (TN:32)
- Ravzätü'l 'Ulemā (TN:63)
- resül-üs-şekaleyn (TN:32)

Musa Duman, zincirleme isim tamlamaları ile ilgili olarak bu yapıdaki kelime gruplarının belağat kitaplarında bir kusur olarak görülmesine rağmen eski metinlerde sık sık kullanıldığını, benzetme unsurlarından yararlanarak anlatımı süslemek maksadıyla ağdalı bir dille yazılan metinlerde çok kelimeli tamlamalara sıkça yer verildiğini belirtmektedir. (Duman, 2008: 110) Telhisü'n-Nesâyih'in nesir özelliğini

ortaya koyan üç veya daha fazla kelimededen oluşan tamlamalara aşağıdaki örnekler verilebilir:

- ahkām-ı saltanat-ı enbiyā (TN: 11)
- āyīne-i sīne-i cilve-nümā-yı velāyet (TN:43)
- defīne-i esrār-ı ḥaḳīḳat (TN:43)
- evşāf-ı ḳudsiyye-i cemīle (TN:44)
- gūzīde-i meşāyih-ı ‘ālem (TN:35)
- ḥavaşş-ı evliyā-yı kiram (TN:43)
- ḥazāin-i esrār-ı nā-mütenāhiye (TN:44)
- ḥazīne-i envār-ı muḥabbet (TN:43)
- ifrāt-ı ḥab-ı Ḥudā (TN:5)
- iḳtibās-ı envār-ı velāyet (TN:35)
- i‘māl-i evlād-ı ādem (TN:4)
- işğāl-i ehl-i ‘ālemde (TN:4)
- ḳarūr-ı ‘uyūn-ı mü‘minīn (TN:35)
- kelimāt-ı enīse-i celīle (TN:44)
- kemāl-i nūr-ı enbiyā (TN:42)
- maḳām-ı ḳuṭbiyyet-i kübrādır (TN:42)
- menba‘-ı meḥāsīn-i ḥişāl (TN:4)
- muḥabbet-i muḳteżā-yı diyānet (TN:35)
- mübteğā-yı ehl-i sünnet (TN:35)
- nişān-ı nüşābe-i ifḳ u melāmet (TN:43)
- rüşen-i çerāğ-ı dīn-i mübīn (TN:35)
- üslüb-ı ḥikmet-i ḥulefā (TN: 11)

“Tamlamalar cümle içinde söz dizimi bakımından tek bir kelime gibi muamele gördüklerinden son kelimenin bağlı olduğu hâl ekleri veya edatlar tamlamanın bütününe ait olur” (Duman, 2008: 113). Telhisü’n-Nesâiyih’ten alınan aşağıdaki örnekler incelendiğinde tamlamanın sonundaki hâl ekleri, ilgi eki, iyelik

eki, çoğul eki gibi isim çekim eklerinin kelime grubunun bütünüyle ilgili olduğu görülmektedir.

- berā-yı ücretine (TN:10)
- cenāb-ı kibriyāniñ (TN:9)
- fā'il-i muhtārın mahz-ı kudretinden (TN:10)
- hikmet-i hafisi (TN:10)
- ni'met-i dünyāniñ vücudu (TN:10)
- vücūd-ı behbūdlarında (TN:11)

“Arapça ve Farsça tamlamalar Türkçe cümle içinde gerekli ekleri almak suretiyle çekimli fiil olmak dışında hemen her unsur olarak kullanılabilir. Bu bakımdan Türkçe cümle unsurlarıyla herhangi bir farklılığın olmadığı söylenebilir” (Duman. 2008:122). Agâh Sırrı Levend de bu hususla ilgili olarak bir cümlenin ne kadar fazla yabancı dillerin kurallarına göre oluşturulmuş unsurlarla yüklü olsa da fiili, nesnesi ve bağlacı Türkçe oldukça o cümlenin Türkçe sayılabileceğini vurgulamıştır. (Levend, 2010: 12) Bu bağlamda Telhisü'n-Nesâyih'te fiiller ve fiilimsilerin Türkçe fiil kök ve gövdelerinden oluşturulduğu, yabancı kurallara göre yapılandırılmış kelime gruplarının Türkçe söz dizimindeki gerekli ekleri alarak cümlenin kuruluşuna yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf tümleci göreviyle katıldıkları görülmektedir.

- Kuvvet ve kudret Cenāb-ı Vāhibü'l-amālūndür.(TN:14) Yüklem
- Bu maķūle hezeyāndan hıfz-ı lisān edüp i'tikād-ı ehl-i sūnnet ve cemā'ate iktifā olunmak gerek. (TN:21) Özne
- birgün şahn-ı peykār ve hengām-ı kār-zārda bir pehlevānı zīruzānūye alup katl için sel-i seyf eddikde pehlevān bīm-i cānla rüy-ı āf-tāb lem'alarına tükürdü. (TN:23) Yer Tamlayıcısı - Zarf Tümleci
- İmām Mūsā Kāzım'dan iktibās-ı envār-ı velāyet etmişdir. (TN:35) Nesne
- Cedd-i mācidleri Şāfi' evān-ı tufūliyyetde resūl-ı ekrem 'aleyh-is-selāmı görmüşdür. (TN:38) Özne – Nesne

4.2. Bağlama Grupları

Metnin diğer bir üslup özelliği Arapça ve Farsça kelimelerle ve Farsça vav (و) bağlama edatıyla kurulan bağlama gruplarının sıklıkla kullanılmasıdır.

- aqvāl ü ef'āl (TN: 63)
- ahyār u ebrâr (TN: 67)
- behcet ü sa'âdet (TN: 69)
- fevz ü felâh (TN: 70)
- hacc u zekât (TN: 64)
- ihsân u 'itâ(TN: 66)
- küfr ü tuğyân (TN: 66)
- muharrer ü merkûm (TN: 63)
- müstağfirân u tâibân (TN: 67)
- redd ü def (TN: 65)
- recfe vü zelzele (TN: 63)
- şulehâ vü etkıyâ (TN: 70)
- taḥkîr ü tezlîl (TN: 66)
- tebcîl ü ihtirâm (TN: 68)
- vâlih ü hayrân (TN: 68)

4.3. Kalıp Haline Gelmiş Zarf, Sıfat ve Edatlar

Eserde kalıp haline gelmiş zarf, sıfat ve edatlara⁸⁹ çokça yer verilmiştir. Bu kelimeler çoğunlukla Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdir. Eserde kullanılan kalıplaşmış Arapça ve Farsça kelimelerden bazıları aşağıda örneklendirilmiştir.

- 'ale-l-ıtlâk (TN: 70)
- 'ale-l-icmâl (TN: 8)

⁸⁹ Osmanlı Türkçesinde kullanılan kalıplaşmış kelimelerle ilgili olarak bkz. Eliaçık Muhittin, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kalıplaşmış Zarf, Sıfat, Edat vd. İfadeler, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, p. 1123-1158, Ankara.

- ‘ale-l-iḥtilafāti’l-rivāyāt (TN: 5)
- ‘ale’t tafṣīl (TN: 41)
- ba’d-ez-īn (TN: 68)
- ba’d-ez-ān (TN: 19-27-30)
- ba’d-ez-zamān (TN: 29)
- ber-vech (TN: 13)
- ber-devām (TN: 12)
- ber-vefḵ-i merām (TN: 14)
- ba’d-es-su’āl (TN: 26)
- ba’d-ez-vuḵū’ (TN: 27)
- ba’d-e’l ḥisāb (TN: 63)
- ba’d-ez-zuhur (TN: 21)
- bi’l-cümle (TN: 17-18-22-45-48-71)
- bi’l-ittifāḵ (TN: 19)
- bi-ḥasebü’l-merātib (TN: 72)
- bināen ‘alā-zālik (TN: 50)
- bi-t-ṭarīḵ-ül münāvebe (TN: 27)
- ez-cümle (TN: 18-75)
- fevka’l-ḥadd (TN: 17)
- fi’l-hazā (TN: 50-57-60)
- husûsâ (TN: 11)
- kemā fi-l evvel (TN: 10)
- kemā-kān (TN: 10-18)
- keyfe mā yeṣā (TN: 40)
- lā-cerem (TN: 19)
- mebnî (TN: 3-41)
- min ba’d (TN: 6)
- min-ḥaysü’l-verāsetü’l-kemāliye (TN: 12)
- min ḥaysü’l zāhir(TN: 37)
- min-ḥaysü’l münāsebe(TN: 44)
- min ḥaysü’l ‘acz (TN: 57)

- min ḥayṣū'l i'tibār (TN: 58)
- min külli vücūh (TN: 46-47)
- min ḥayṣū'l ma'ni (TN: 44)

4.4. –ıp (-ip,-up,-üp) Zarf Fiil Ekli Cümleler

Telhisü'n-Nesâyih'te -ıp (-ip,-up,-üp) zarf fiil eki basit, türemiş fiillerle cümlemsiler oluşturacak şekilde sıklıkla kullanılmıştır. *“Birkaç cümleye ayrılabilir olan bu cümlelerin tek bir cümle halinde toplanması, cümleciklerin “kılup, gidüp, edüp” gibi bağlarla yanlış olarak bağlanması, kimi edatların da ortadan kaldırılması sözün anlaşılmasını güçleştirmiştir” (Levendoğlu, 2010: 30).*

- götürüp (TN: 5)
- bilmeyüp (TN: 9)
- bilüp (TN: 6-9-26-52)
- çeküp (TN: 23-51)
- çöküp (TN: 53)
- dëyüp (TN: 6-20-25-28-35-36-39-62-64)
- düşüp (TN: 65)
- düzdürüp (TN: 8)
- ërüşüp (TN: 9)
- gelüp (TN: 8-10-23-27)
- getirüp (TN: 63-70)
- gidüp (TN: 27)
- girüp (TN: 20)
- gönderüp (TN: 5-21)
- görmeyüp (TN: 23)
- götürmeyüp (TN: 9)
- vërüp (TN: 20-28)
- vërilüp (TN: 68)
- yëyüp (TN: 7)

Osmanlı Türkçesiyle yazılmış metinlerde fiiler çoğunlukla birleşik fiil yapısındadır. Bu yapıdaki fiilerde isim unsuru daha çok Arapça ve Farsça kökenli kelime veya bağlama grubundan, fiil unsuru da Türkçe et-, ol- gibi yardımcı fiilerden oluşur. (Kartallıoğlu, 2017: 37) Bu fiilerde et-, eyle-, ol- yardımcı fiilleriyle kurulan birleşik fiillere getirilmiş -ıp (-ip, -up, -üp) zarf-fiil ekinin kullanımını da yaygındır.

- āgāz eyleyüp (TN: 64)
- ahd édüp (TN: 4)
- āşikār édüp (TN: 9)
- cem' édüp (TN: 6)
- cülüs édüp (TN: 7)
- der-dehān eyleyüp (TN: 73)
- der-engüşt édüp (TN: 9)
- der-'uhde édüp (TN: 13)
- emanet édüp (TN: 9)
- ferāgat édüp (TN: 6)
- feth édüp (TN: 16)
- firār édüp (TN: 10)
- i'cāb édüp (TN: 6)
- ihtimam édüp (TN: 4)
- inhā édüp (TN: 8)
- inkıyād édüp (TN: 7)
- habs édüp (TN: 10)
- hal' étmeyüp (TN: 56)
- hıfzeyleyüp (TN: 49)
- hılt étmeyüp (TN: 61)
- hulāsa édüp (TN: 1)
- inkār étmeyüp (TN: 39)
- istihlāf étmeyüp (TN: 17)
- i'tizār édüp (TN: 14)
- ittihāz étmeyüp (TN: 41)

- ittikā eyleyüp (TN: 46)
- i'tilā édüp (TN: 21)
- kabūl étmeyüp (TN: 23)
- kabz édüp (TN: 8)
- muvāfakat étmeyüp (TN: 22)
- nüzül édüp (TN: 8)
- ri'ayet eyleyüp (TN: 46)
- şiyānet édüp (TN: 4)
- süvār édüp (TN: 7)
- ta'accüb édüp (TN: 5)
- taḥammül edemeyüp (TN: 64)
- taḫdīm eyleyüp (TN: 1)
- tecvīz étmeyüp (TN: 50)
- tefvīz édüp (TN: 19)
- tekāsül ve ğaflet édüp (TN: 14)
- tevbe ve istiġfār édüp (TN: 9)
- va'd édüp (TN: 6)
- vedi'āt édüp (TN: 9)
- zuhūr édüp (TN: 10)

“Osmanlı yazı dili cümlesi sürekli fiilimsilerle uzatılan (Kullanılan fiilimsiler de büyük oranda zarf-fiildir.) yargı için ipuçları verilen ama yargının satırlarca ertelendiği bir yapı görünümündedir” (Kartallıoğlu,2017: 38). Yukarıda da belirttiğimiz üzere Telhisü'n-Nesâiyih'te de aynı yapı özelliği kendisini göstermiş, özellikle yardımcı fiillere getirilen zarf-fiillerle cümlemsiler oluşturulmuş ve bu cümlemsilerle oldukça uzun cümleler kurulmuştur. Metinden aldığımız aşağıdaki örnek cümle incelendiğinde; iken, āšnā olup, mülakḫab kırup, mefkūd olup zarf-fiil grupları; nıḫlet ettiği, ihtifā olduğu, zuhūr edecek, mevūd olan şifāt-fiil grupları ile 'uḫalā olmağla isim-fiil grubuyla uzun yapı bir cümle oluşturulduğu görülmektedir.

“Pederleri rihlet  tdiği t rihde  c yaşında iken s lik-i mes lik-i fen  ve t rik-ı big ne ve  şn  olup l kin ne keyf yyet ile medh s-ı şarab-ı mey-kede-i haf  ve  f-t b-ı cem l-i b -hemt sı ne hiniyyet ile r -p ş-ı seh b-ı iştif  olduğı n -ma’l m d n  ve bin    haķ kat m cer ları hayret-fez -yı feh m-ı ‘uķal  olmağla ş ife-i im miyye K im ve Mehd  ve Muntazır ve ş hib ’z-zam n ile m laķķab kılup ‘ak delerin üzerine ma’ķ d  tdiler ki Muşammed Mehd  h l  kayd-ı hay t-ı memd d ile m nend-i Hızır neb  mevc d ve bir g r-ı ma’h dda  şm-i cih niyandan mest r ve mefķ d olup  hir-i zam nda zuh r  decek Mehd -i mev’ d bi’aynihi şulb-ı ‘Asker ’den mev’ d olan Muşammed Mehd  mefķ ddur.” (TN:34-35)

4.5. Ki’li Birleşik C mler

Türkçeye Hint-Avrupa dillerinden geçen ki’li birleşik c mlerle ilgili olarak Mertol Tulum, bu yapının İran dillerinden  vrilen metinlerde görülmekle beraber Anadolu sahasında Farsçadan  vrilmiş eserlerde bol bol kullanıldığını, Farsça ki’nin yerine Türkçe kim soru zamirinin kullanılmasının dışında Farsça c mlerden farkı bulunmayan bu tip c mlerin Osmanlı Türkçesi ile yazılan telif eserlerde yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu ve zamanla değişik işlevler kazansa da bütün anlam ve kullanım zenginliğini Farsçadan aldığını belirtmiştir. (Tulum, 1978: 1-11)

Mertol Tulum; Sinan Paşa, Maarifn me (Metin ve ki’li Birleşik C mler  zerinde Bir İnceleme) adlı eserinde ki’nin anlam bakımından herhangi bir ilgi oluşturmaksızın sadece bağlama görevinde kullanıldığı birleşik c mlerde yardımcı cümlenin ana cümlenin öznesi, nesnesi veya yer tamlayıcısı olabileceğini; bunun yanında ki ile bağlanan c mler arasında sebep, amaç, sonuç, zaman ve kuvvetlendirme işlevine sahip olabileceğini kimi zaman da özellikle “dedi” fiili ile denilmiş olanı birbirine bağladığını ifade etmektedir. (Tulum, 1978:14) Muharrem Ergin’e göre de tipik bir bağlama ve kuvvetlendirme edatı olan ki sonuna geldiği unsuru kendisinden sonra gelen unsura bağlar; kendisinden sonra gelen unsur, kendisinden sonra gelen unsurun açıklaması ve sonucu olur. (Ergin, 1993: 340)

Telhisü'n-Nesâyih'te birden fazla yargı arasında anlam ilgileri kuran, temel cümle ile yardımcı cümle arasında bir bağ oluşturarak yargıdaki bağlantının niteliğini belli eden ki sözcüğü ile kurulmuş birleşik yapıları cümleler sık sık kullanılmıştır. Aşağıda bu yapıyla kurulmuş cümlelere örnekler verilmiştir:

4.5.1. Yardımcı Cümlenin Ana Cümlenin Öznesi Olduğu Ki'li Birleşik Cümle

- Tasalluṭ-u 'adū-yı kāvīde ḥod simātat-ı 'azīme muḳarrer benim ḥatırında cilve-ger olan budur ki 'illet-i ṭā'ün cümleden ehven ola." (TN:6)
- Biri budur ki üç yıla dek bir ḳaḥt-ı 'azīm-i müstevlī ola ve biri budur ki üç ay bir 'adū-yı bī-rahm musallaṭ ola (TN:6)
- 'Ādet-i şerīfleri böyle idi ki āvān-ı naḳz-ı vuzū'da ve aḥyān-ı tegarrüb-ı nisvānda ḥātem-i Süleymānī ümm-i veledlerinden Āmīne nām ḥatuna vedi'āt edüp merāsım-i ādāb-ı ḥıfz-ı ḥatm-i şiyānet etmekle ondan ḡayra i'timād etmezdi.(TN:9)
- Cā'iz ki āteş-i fitneleri bā'ış-i envā'-yı raḥne ola dediler. (TN:13)

4.5.2. Yardımcı Cümlenin Ana Cümlenin Nesnesi Olduğu Ki'li Birleşik Cümle

- Nefs-i beşeriyetime ḥareket ve mizācıma tegayyür ü hiddet gelüp tehevür ü tabī'at ḥulūş-ı niyetim ḡāretine mübāderet etmekle eyitdi kim ḡazānıñ nişfi ḥaḳ ve nişfi hevā-yı nefsim için oldu. (TN:23)
- Bu fi'l-i ḳabīḥ benden şudūr edecek ise ricā ederim ki ḥüsn-i iḥtiyārım ile beni ḳatlı ü i'dām edesin."(TN:24)
- Dēdiler ki Yā Emīrū'l-mü'minīn ābā ve ecdādımızdan iştımāl etmişizdir ki ḳabr-i Ḥazret-i 'Alī ol püşte içinde mestürdur.(TN:29)
- Cenāb-ı nübüvvet-penāh buyurdılar ki: "Belā-yı ḳaḥt-ı müstelzem zehāb-ı merāḥım müstevcib-i kat'-ı erḥāmdır. (TN:6)
- İbn Esīr Şerḥ-i Kitābü'l Nübüvvet'de ve Cāmī-ül-Uşül'den naḳl eder ki beyne'l müslimīn eḳtār-ı 'arzda medār-ı ehl-i tevḥīd olan mezāhib-i meşhūre Mezheb-i Ebū Ḥanīfe ve Mālik ve Şāfi'ī ve Ḥanbelī ve İmāmiyye'dir. (TN:39)

4.5.3.Yardımcı Cümlelerin Ana Cümlelerin Amacını Belirttiği Ki'li Birleşik Cümle

○ Şabrediniz kim dānā-yı āşikār ve nihān olan Rabb-i müste'ān 'ayān eyleye." buyurdılar. (TN:28)

4.5.4. Yardımcı Cümlelerin Ana Cümlelerin Sebebini Belirttiği Ki'li Birleşik Cümle

○ Ol 'azīmet-i şādıkası muvāfik rızā-yı şerifim olmağın bend-i hayy-ı ikşār nesline va'd edüp rüy-ı zemīn seniñ ahfādınla bir mertebe müzeyyin ola ki hiçkes ta'dāda kādır olmaya dēmiş idim. (TN:6)

○ Zāmā'ir-i erbāb bāşā'ire nühüfte olmaya ki gāh vuķū'-ı miñnet bir sebebden olur ve gāh esbābdan biriyle olmayup fā'il-i muhtārın mahz-ı kudretinden vuķū'a gelüp nice hikmet-i hafīsi āşikār olur. (TN:10)

○ Şükr ü senā Cenāb-ı halıķu'l-arz ve-l semāya ki tā'ife-i tāgiyyeniñ keşret-i sevādından zerre kadar tezelsül ve kederim yoķdur. (TN:14)

○ Beni hālisle Cenāb-ı Hāķķ'a vedāi'at kılup ferāgat-nişin-i hāne-i sa'adet olasız ki bu leyle-i beşāret hilye-i vuşlatda nūr-ı cism-i hāb-ālūd-ı āf-tāb-ı cemāl-i nūr-ı tāb-ı hatm-i risālet ile mes'ūd olup fā'iz-i izz ü şehādet olacağım tebşir ētdiler. (TN:20)

○ "Ben senden ol şemşiri nice kabül edeyim ki sen benden murādıña anıñla nā'il olacağsın. (TN:24)

○ Biz saña fazl u ihsānımız ile rahm-i Fātimā ve şulb-i 'Alī'den şol kadar evlād-ı mütেকāşire i'tā edelim ki nesl-i pākiñ ilā yevmü'l kıyām munķatı' olmayup şark u garbe münteşir olsun. (TN:30)

4.5.5. Yardımcı Cümlelerin Ana Cümlelerin Zamanını Belirttiği Ki'li Birleşik Cümle

○ Dāvud ol zamān ki Hālil İbrahim 'aleyhi's-selām daħi zebħ-i İsmā'il'e mübāşeret kılmışdı. (TN:6)

4.5.6. Yardımcı Cümlelerin Ana Cümlelerin Açıklayıcısı Veya Sonucu Olan Ki'li Birleşik Cümle

- Ğāzī Sultān Meḥmed Ḥan bin sultān İbrahim Ḥan ‘aleyhimā er-raḥmet ve’l gufrān ḥazretlerine Naṣīḥat-ül Mülūk Terġibü’n li Ḥüsni’s-Sülūk ismiyle ma’nūn ve mersūm cem’ ve te’līf ettikleri kitāb-ı laṭīf ki iki bāb üzre mübtenīdir. (TN:3)
- Birisi ‘ākır-ı nākā-yı Şālīḥ olan Kuzār bin Sālīf’dir ki eşkıyā-yı eşkıyā-yı evvelīndir.(TN:25)
- Ol şakī-i ḍalālet-nihād imām-ı ‘ibād cebin-sāy-ı secde iken bir şemşīr-nīz urdu ki secdeden baş ḳaldırmayup cān-ı şīrini teslīm-i cān ‘aferīn etti.(TN:26)

4.6. Diğer Bağlama Edatlarıyla Kurulan Bağlı Cümleler

“Bu cümleler ‘ve, veya, da, fakat, ama, lakin, halbuki, meğer vb.’ edatlarla birbirine bağlanmış cümleler topluluğudur” (Karahan,1997:65). Buna göre Telhisü’n Nesâyih’teki bağlı cümlelere aşağıdaki ifadeler örnek olarak verilebilir:

- Ya Dāvud sa’iñiz meşkūr ve şükrüñüz maḳbūldur. (TN:6)
- Ferzende-i zevī’l-iḥtirāmı Süleymān ‘aleyhi’s-selām verāset-i kemāliye ile serber-i ḥilāfete cülūs edüp sultān-ı ins ü cān oldu ve “Süleyman, Dāvūd’a varis oldu.” ḳavl-i kerīmi vefḳınca verāset-i tāmme ile bilā-noḳşān ḥalel-i vāriş-i ekmele olduğundan mā’ada Ḥaḳ celle ve ‘ālā mevāhib-i lā-yetenahi senden ol ḳadr ü iḥsān ü ‘iṭā ettiği ketā’ib-i kevākib şümārımı menākib-i rīh-i rehāya süvār edüp bir gün bir gècede ṭayy-i mesāfe-i dü-māhe ile cevvi-i hevādan aḳṭār-ı zemīni keşt ü güzār ederler idi ve fehm-i güftār mürġān-ı iḥsān ve nuṭḳ-ı hevāmm zemīn-i ta’līm ü beyān etmekle her ne tekellüm ederlerse bilürdi ve tevā’if-i ‘afārīt ve cinniyāne Ḥudā-yı te’ālā ile her ne fermān ederse iṭā’at ve inḳıyād edüp emrin yerine götürürler idi. (TN:6)
- ...ḥibāle-i nikāhına ḳayd etti ve ḥüsn-ü cemālede nādire-i dehrden olmaġla cümleden ziyāde anınla ülfet ve müvāneset eyledi. (TN:8)

- Onlar vuzu'ya meşgûl iken şahr cini şekl-i Süleymāni'ye temsil ile kendüyi Āmine'ye āşikār edüp hātemi talebkār olduğda bilā-tereddüd teslīm itmekle fi'l-hāl der-engüşt eyledi ve serīr-i Süleymāni'ye cülus edüp hükūmete başladı. (TN:9)
- ...himmət-ābād-ı rıdvāna hırāmān olup ravzā-yı muṭahharada cenb-i resül 'aleyh-is-selāmda defnolundılar ve emr-i hilāfeti hīn-i intikāllerinde 'Ömer bin Ḥattāb'a vaşiyet buyurdılar. (TN:15)
- Ben senden ol şemşiri nice kabûl edeyim ki sen benden murādına anıñla nā'il olacağsın ve bu riş-i sefid-i anıñla hūn-ālūd-ı şehādet edeceksin. (TN:24)
- Ol bed-baht-ı bī-hayā daḥi nakl-i mācerā etmegin hase fermān buyurup bu zaḥm-ı mağz-bāşdan vefāt edersem merāsım-i kısasa ri'āyet eyleyesiz *ammā* şikence ü 'azāb ve mişl-i 'iķāb ve emīr-ül- mü'minīn katl olundu dēyü sefk-i demā müslimīne havz u şitāb etmeyüp faķat kātıl-i mübīne beni zarb ettiği şemşir ile cezāsın vērüp emr-i Ḥaķķı yerine getüresüz dēyü vaşiyet eyledi. (TN:28)
- Şeyh 'Alā-üd-devle 'Urve'de taḥķik eder ki ḥazret-i faḥr-i kāināt 'aleyhi's-selāmıñ zamān-ı sa'adetlerinde Hilāl rağiyallahü te'ālā 'anh büdelā-yı seb'adan idi *ammā* büdelā-yı mezbüreyi her zamānda bir kimesneden ğayrısı bilmez. (TN:43)
- Cümle söz söylendi *ammā* müdde'ā söylenmedi.(TN:51)
- Ba'de tevḥid-i ef'āl u şıfāta irşād eyleyen terbiye-i ebrār u aḥyār ile taḥsīl-i aḥlaķ-ı ḥamīde edüp eṭvār u ef'āl ve a'māl u aḥvālī muṭābıķ-ı ṭarīķat-ı Muḥammediyye olup rāh-ı mustaķīm-i yakīnde şābit-ķadem ve rāsiḥ-dem olur *ammā* 'iyāzen-billāh-ü te'ālā mazhar-ı 'ināyet olmazsa rūh bedenden ḥurūc etdikde Ḥaķ te'ālā bilür ki ne ḥāle giriftār olur. (TN:56)
- Emr ü nehy 'ulemāya vācibdir *zırā* dīn-i İslām'a 'avn u nuşretidir. (TN:49)
- Fe-emmā-'ind-el-ba'ż āmir ü nāhi olana 'adālet şartdır *zırā* nefsin-i işlāḥa ķādir olmayan ğayrı işlāḥa şāliḥ olmaz dēmişler (TN:49)
- Ammā cumhur-ı 'ulemā ihtisāba şart-ı 'ismet icmā'-yı ümmete muḥālefetdir *zırā* 'ismet şart olsa emr ü nehy bābı münsedd olurdu. (TN:49)
- Ammā bilā-tecessüs zāhir olsa gören mü'mine nehyi vācibdir. Nehy etmese eşm olur *zırā* rızā-yı ma'siyyet ma'siyyetdir. (TN:50)

○ Egerçi 'işmet şart degildir *velākin* muhtesib evvelā kendü nefsinı ıslāh etmek şartdır *zırā* nehy ettiği münkeri kendü daħi mürtekib olsa “Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? “ kavlı-i keriminde olan tevbihe dāħil olur. (TN:50)

○ Ki herkes sâhâ-yı luftında menzil buldı kām aldı

Fakat ser-geşte kaldı tih-i gamda Tâib-i nâ-kām (TN:49)

○ Hādīs-i şerīfde yedi nefer olmak üzere zıkr olunmuşdur *ancaķ* muħaķķıķın-i hem seb'a ricāl-i kavli ifāde haşr eylemez. (TN:41)

○ Ol sâlik-i mehâlik-i şekâvet bir gün güçhâ-yı Kufe'yi dervāze ederken nisvân-ı havâricden Kātame nām bir zen-i dercām müşādefe etmekle fi'l-hāl şifte-i melâhat ve şabâhati olup hibāle-i engâhına rām olmak ümniyyesiyle bi'l-müşāfe 'arz-ı merām eyledi *meğer* ol kaħbe-i rüz-gārın peder ü amm ü şevheri tığ-ı zafer-girdâr-ı haydar-ı kerrâr ile güm-geşte-i çāh-ı dâr-ül-bevâr olmuşlar idi. (TN:26)

○ Belī, ol niyet ile geldiñ *lākin* 'an-ķarīb-i maķām hubb u vefadan bâdiye-i buğz u şikāka gideceksin *ve* lâ-cerem puñâr-ı nâ-hem-vâr seniñ eliñden be-dīdâr olacaķdır.(TN:24)

○ Hengām-ı darbde bend-i izārı küşāde olup eyd-i mübārekesi muķayyed iken iki dest-i mükteseb-i kerāmet-i neseb zāhir olup bend-i izārın beste ettiği 'uyün ehl-i bid'ate āşikâr olmağın darb-ı zilletden ferāğat söylediler *velākin* cerāhat-ı darb sebeb-i mevti olup 'āzim-i nüzhet-serâ-yı beķā oldılar. (TN:38)

○ Bu veche üzere mezāhib-i haķķa altıdır *lākin* Sevri ile Dāvud İşfahānī aşhābı kalmayup 'akīm olmağla mevcūde olan mezāhib-i haķķa mezāhib-i erba'a-ı mezkūredir ki şahābe-i güzīn ve selef-i şālihın ve eimme-i muħaddisīn işbu millet-i hanīfe ve sūnnet-i nebeviyye üzerine idiler. (TN:39)

○ ...Muħammed Ğazālī ve İmām Begüvī buyururlar ki her kim Ebū-Bekr Şiddīķ ve 'Ömer-ül-Fārūķ rađiyallahü te'ālā 'anhümā imāmetini münkir olsa *veyāhūd* sebb-i şahābe ve hāşā Hazret-i 'Aişe rađiyallahü te'ālā 'anhaya każfeylese katlı vācib ve muţlakā ķāfirdir *lākin* münkiri imāmet-i şeyhayn olmayup erkân-ı dīnden ve kitāb-ı rabbü'l-ālemīnden bir hükmi inkār etmeyüp sebb-i şahābe-i

kiramdan kalb ve lisānı pāk olsa *ancaḳ* tafḏīl-i ‘Alī etmekle şehādeti mesmū’ olmaḳdan men’ olunmaz. (TN:39)

○ Evvelā münker bilā-tecessūs zāhir olmaḳ gerekdir *yoḥsa* hāne-i derbestesinde setr-i ma’siyyet eden mübtelā-yı zellāti tecessūs ve ‘uyüb-ı nāsı taḥassūs-i münhiyāndandır. (TN:50)

○ İmdi fırsat elde iken teyakḳuz ve intibāh üzre olup Haḳ te‘ālānıñ ihsānı olan ḥil’at-ı insāniyenıñ ḳadr u ḳıymeti bilinmelidir *yoḥsa* şol rüz-ı ḥasret ü nedāmetde ki “Allah’a karşı aşırı gitmemden ötürü bana yazıklar olsun.” nedāmeti zāhir olduḳda kimseden fāide olmaz. (TN:52)

○ İmdi *ne* tettebbu’-ı beliyyātdan ‘aciz u şikāyet ile temennā-yı mevt etmek gerek ve *ne* müzāḥrefāt-ı dünyaya farḫ-ı muḥabbet ile ḥariş-i ḥayāt u şıḥhat ve maḡlūb-ı hevā-yı şehvet olmaḳ gerek. (TN:57)

○ Bu taḳḏirce *ne* ḳadīm olur *ne* ‘araz. (TN:58)

○ Ammā kalb ile ta’bīr ettikleri rūḥdan ḥayevānāta bahre olmayup maḥall-i nūr-ı imān ve münhebit-i esrār-ı ‘irfān olan rūḥdur ki *ne* cismdir ve *ne* ‘araz *belki* emr-i rabbānī ve nefḫ-i subḥānī olan bir nūr-ı mücerred-i şa’şa’ānīdir ki anıñ māhiyeti zebān ile beyān dāḥil-i dāire-i imkān olmayup çeşm-i ser ānı idrāke ḳādir degildir. (TN:59)

○ Ḥuşūşa enbiyā ve aşfiyā ḳatında ni’met-i dünyānıñ vücūdu ile ‘ademi müsāvī olmaḳla *ne* ḥuşūli ile memnūn *ne* zevāli ile maḥzūn olurlar. (TN:10)

○ Şifāti zātınıñ *ne* ‘aynıdır *ne* ḡayrıdır. (TN:40)

○ İslāmdan zekātı ta’ṭīl eden fırḳāya aḥḳāme-i aḥḳām-ı dīn için rā’y u tedbīriniz *ne ise* tebeyyün ḳılıñız. (TN:14)

○ Biri şehīdler ve biri şol memlūk olan ḳullar ki *hem* efendisi kendüden rāzı ola *hem* ‘ibādet-i Haḳ’da tekāsül etmemiş ola. (TN:71)

4.7. Anlatımda Akıcılık

Bir öğretici metnin önemli anlatım hususiyetlerinden biri de anlatımda akıcılıktır. “*Süslü, münşiyāne, müzeyyen, musanna, mutantan, mustalah, ağır,*

sanatkârane, bedî, tekellüflü, sanatlı, tumturaklı, özentili gibi sıfatlarla tarif edilen edebî nesir üslûbunda anlatım, zincirleme tamlamaların yanı sıra, söz sanatlarıyla, edebî ve dinî metinlerden yapılan alıntılarla sunî bir şekilde uzatılır” (Coşkun,2004b:2). Türkçenin yapı bilgisi alanındaki doğal değişmelerin yüzyılları birbirinden bütünüyle farklılaştıracak ölçüde olmadığına değinen Hayati Develi, bu süreçte söz diziminde de büyük bir değişimin olmadığını fakat özel bir tarz kazanarak 14. yüzyılın kısa cümlelerinin 17 ve 18. yüzyıllarda bitmek bilmeyen uzun cümlelere dönüştüğünü belirtmektedir. (Develi, 2006: 56) Bu bağlamda Telhisü'n-Nesâyih'in bazı bölümlerinde ifadenin akıcılığını engelleyen uzun cümlelere şu örnekler verilebilir:

“Mazmûn-ı sa'adet meşhûnı hâvi fehvâ-yı tefâsir ve ehadis ve âsar ve mezâyâ-yı 'ibret-nümûnı müstemil mevâ'iz-i nesâih ve ahbâr olup hulaşâ-yı mâ fi'l bâb akşâ-yı merâm-ı enâm olan vesâ'il-i neyl-i sa'adet esbâb-ı duhûl-ı cenneti mes'ar ve mebni olmağın fera'id-i fevâ'idi vetîretü'l icmâl silk-i tahrire keşide kılınup müstenid ve sâde'-i hilâfet mütteki'-i erike-i sa'adet mihr-i sipihr-i salţanat ve sipihr-i mihr-i mekremet hıdîv-i hüdâvendân-ı cihân ve güzide'-i havâkin-ı devrân mefhâr-ı dü-demân-ı 'Osmânî ve mazhar-ı 'avâtıf-ı rabbanî şahenshâh-ı şahib-i vakâr pād-shâh-ı gerdün-ı iktidâr medâr-ı emn ü emân-ı 'ibâd ve bāsıf-ı mevâ'id-i 'adl ü dâd serîreşinâs mehâmm-ı umûr-ı enâm ve dağikâdan hafâyâ-yı havâşş u 'avâm sezâvâr-ı dîhîm-i cihândârı ve revnağ-ı fezâ-yı evreniñ şehriyârı el-mübtehic bi-hidmetü'l-harameynü'l-şerîfeyn ve'l müeyyid-i bi-te'bîd dîn-i nebi-i es-sekâleyn es-sultân ibn-i es-sultân ibn-i es-sultân Aḥmed Ḥan ibn-i es-sultân Meḥmed Ḥan ebedullah-ı te'âlâ eyyâm-ı devlete ve eyd-i bünyân-ı salţanata hazretleriniñ rikâb-ı hümâyun-ı şevket-makrûnlarına 'arz ve ihdâya cesâret ve bu iki beyt ile temhîd-i muḳaddemât ma'zeret olundu.” (TN: 3)

“Müstefihân-ı esrâr-ı bedâyi-i fıtrat olan aşhâb-ı fıtratıñ 'ilm-i şerîflerine püşide degildir ki meşiyet-i rabbâniyye ve kudret-i subhâniye ile ḥak-ı âdem olmağla evlâdı daḥi ḳadd ü ḳâmet ve levn ü şüret ve şekl ü hey'etde birbirine

muğayyir olup ber-fehvā-yı kerīme “Ve leqad ḥalaḳakūm eṭvārā” tecelliyāt-ı cemāliye ve celāliye de mütefavitü’l derecāt oldukları cihetinden meḳāşid u meṭālibde bi-ḥasebü’l-merātib-i muḥtelife ve ef’āl u akvāl u ‘aḳā’id ü aḥvālde tebāyün ile kimi mazhar-ı cemāl ve menba’-ı meḥāsin-i ḥiṣāl ve kimi maşdar-ı celāl ve ma’den-i ḳabāih-i i’ māl olup ve ḥilḳatde medenī bi’t-tab’ olmağla eṣḥās-ı insandan her birinin intizām-ı aḥvālī şahs-ı aḥiriñ vücūdına muḥtāc olduğu min-ḥaysü’l-meşārib her biri bir kār-ı ihtiyār ile meşāgil-i dünyevīden herkesin meşālihiniñ itmām ü ikmālī müyesser ola.” (TN: 4)

4.8. Seciler

Seci, düzyazıda cümleler ile cümlemsilerin sonunu kulakta aynı sesi duyuracak biçimde kafiyelendirmeye denir. Cümlede bulunduğu yere göre sec’i mukayyed, sec’i mutlak ve sec’i mefrūk olarak çeşitleri bulunan seci; ses ve ölçüsüne göre de sec’i mütevâzī, sec’i mutarraf ve sec’i murassa’ olmak üzere üçe ayrılır. (Pala, 2003:402) Süslü nesir türünün başat özelliklerinden biri olan seciler, süslü nesirde ustalık göstermek için bir araç olarak görülür. Kimi zaman da cümle içinde virgül görevi görerek ifadeleri birbirine bağlar. (Levend, 2010: 29) “*Süslü üslûpta yazar, kelime hazinesinin zenginliğini ve dili kullanma yeteneğini sergilemeye çalışır.*” (Coşkun,2004b:2) Bu çerçevede secilere de sık sık yer verilir. Telhisü’n-Nesāyih’teki bazı seci örnekleri aşağıdaki gibidir:

- “...ḥıfz -ı ḥudūd-ı şugūr u bilād ve def’-i mevādd-ı zulm ü fesād ve ref’i livā-yı ḡazā vü cihād vaḳ’-ı binā’ en küfr ü ‘inād...” (TN: 2)
- “ḥidmet-i beyt-i yezdān ve ḥimāyet-i medine-i faḥr-i cihān” (TN: 2)
- “devām-ı devlet ve kıyām-ı ‘izz ü şevketleri” (TN: 3)
- “‘ārif-i ma’nevi şāriḥ-i meşnevī gürūh-ı ehl-i ḥaḳḳın dil-pesendi vahīdū’l-dehr ‘Abdullah Efendi” (TN: 3)

- “cennet-mekān firdevs āşiyān merhūm ve mağfūrla Gāzī Sultān Meḥmed Ḥan bin sultān İbrahim Ḥan ‘aleyhimā er-raḥmet ve’l gufrān” (TN: 3)
- “sipihr-i mihr-i mekremet ḥıdīv-i ḥudāvendān-ı cihān ve güzide’-i ḥavākīn-ı devrān mefhār-ı dü-demān-ı ‘Osmānī ve mazhar-ı ‘avāṭıf-ı rabbanī” (TN: 3)
- “A‘del-i ecille-i aşḥāb ekmel-i edille-i ṭarīḳ-ı şāvab ziynet-efzā-yı minber-i mihrāb emīrū’l-mü’minīn ‘Ömer bin Ḥaṭṭāb” (TN: 15)
- “envār-ı beyzā-yı imān mir’āt-ı eşfā-yı şadıkda dıraḥşan olduḡdan soñra erike-nişin-i teslīm ü rızā ‘ābid-terin-i aşḥāb-ı şafā sālīs-i şeyḥeyn aḡdem-i ḥateneyn genc-i envār-ı ḥayā ü imān müretteb-sāz-ı āyāt-ı Ḳur’ān- emīrū’l-mü’minīn ‘Osmān bin ‘Affān” (TN: 17)
- “pīşvā-yı aşfiyā muḡtedā-ı evliyā rafī‘-i rāyāt resūl-ı müctebā” (TN: 22)
- “Nūr-ı dīde-i Murtażā ciğer-kūşe-i Fāṭimātu’z Zehrā İmām Ḥasan bin Ḥazret-i ‘Alī raḡiyallahü te‘ālā ‘anhümā” (TN: 31)
- “Nūr-ı ḥadıḳā-yı aşfiyā nūr-ı ḥadıḳā-yı evliyā ḳatīl-i deşt-i Kerbelā İmām Ḥüseyn bin ‘Alīyü’l Murtażā raḡiyallahü te‘ālā ‘anhümā” (TN: 31)
- “Vāriş-i ḥaḳīḳat-ı Aḥmedī çerāḡ-ı çeşm-i ümmet-i Muḥammedī Zeyn-el-‘Ābidīn ‘Alī bin İmām Ḥüseyn raḡiyallahü te‘ālā ‘anhümā” (TN: 32)
- “Cem’-i şem‘-ül-‘ibād şem‘-i cem‘-ül-evtād” (TN: 32)
- “Şem‘-i dāniş ü bīniş rüşen-i çerāḡ-ı āferīniş” (TN: 33)
- “Gül-i büstān-ı kerāmet dürr-i dünyā-yı velāyet” (TN: 33)
- “Hem-dem-i nesīm-i muḥabbet maḥrem-i ḥarīm-i velāyet” (TN: 33)
- “‘Āmil-i ṭarīḳāt ‘ālem-i ḥaḳīḳat” (TN: 34)
- “Serv-i büstān-ı bāḡ-ı Ḥaydarī gül-i gülşen-serā-yı serveri” (TN: 34)
- “Ka‘be-yi dāniş ve ‘ilm ü ḥulāşa-yı vera‘ ve ḥilm-i iftiḥār-ı fuḳāha ve muḡtār-ı ‘ulemā-yı aḡdem eimme-i erba‘a” (TN: 37)
- “Muḡtedā-yı ümmet pīşvā-yı millet” (TN: 37)
- “İmām-ı maṭlabī İbn-i ‘amm benī Muḥammed bin İdris eş-Şāfi‘ī” (TN: 38)
- “Ḥāmil-i eḡadis-i nebevī ‘āmil-i şerī‘at-ı Muştafavī” (TN: 38)

- “eger dünyāda çekilen cevr ü mihnet ve eger ‘uqbāda işābet eden ālām ve ‘uqūbet” (TN: 51)
- “Mevt bir kavmiñ rāhatı ve bir kavmiñ āfeti ve bir kavmiñ sebab-i miḥneti ve bir kavmiñ renc-i ‘ināsı ve bir kavmiñ rāhat u şafāsı ve bir kavme kıyāmet ü belā ve bir kavme selāmet ü şafā ve bir kavme nihāyet-i müddet-i iştiyāk ve bir kavme bidāyet-i rüz-ı firākıdır.” (TN: 57)

4.9. Eş Anlamlı ve Yakın Anlamlı Kelimeler

Konuşma dilinde karşılığı tek bir kelime olan Arapça ve Farsça eş anlamlı kelimeler u, ü gibi bağlaçlarla birleştirilip bir kelime zinciri halini almıştır. (Kartallıoğlu, 2017:36) Telhisü’n-Nesâiyih’te eş anlamlı ya da yakın anlamlı kelimelerin cümle içinde bağlama grubu halinde yan yana kullanılmış olması metnin diğer bir ifade özelliğidir. Kimi zaman sözün gücünü artırmak bazen de hüner göstermek maksadıyla kullanılan kelimelere şu ifadeler örnek olarak verilebilir:

- ālām ve ‘uqūbet (TN: 51)
- ‘avn u ‘ināyet (TN: 14)
- ‘avn u nuşret (TN: 14-49)
- cevr ü eziyyet (TN: 20)
- cevr ü mihnet (TN: 51)
- cevr ü zulm (TN: 66)
- cezā ve ‘uqūbet (TN: 40)
- fāzl u ‘ināyet (TN: 51)
- iṭā‘at ve inkıyād (TN: 7)
- luṭf u kerem (TN: 56)
- mestūr ve mektūm (TN: 46)
- nekbet ü meşakḳat (TN: 51)
- tekāsül ve gāflet (TN: 14)
- tevbe ve inābet (TN: 8)
- tevbe ve istiğfar (TN: 9)
- teyakḳuz ve intibah (TN: 51)

4.10. Üslupta Sadelik

“Üslûpta sadelik veya süslülük nispî ve görecelidir. Mensur eserlerin kendi içlerinde de nispeten sade kısımlar vardır.” (Coşkun,2004b:3) Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarla yüklü uzun cümleler ağırlıkta olsa da Telhisü'n-Nesâyih'te özellikle duaların ve konuşmaların bulunduğu bölümlerde görece bir sadelik dikkat çekmektedir. Konuşma dili ile yazı dilini bir dilin alt alanları olarak değerlendiren Musa Duman; aydın ve aydın olmayan insanların halk dilinde bulunduğu, yazı dilinin konuşma dilinden farklı olarak kısmen aydınların dili olduğunu ifade eder. (Duman,2008:190) Yavuz Kartallıoğlu da saray çevresinin dilinin yazı dili değil Türkçe konuşma dili olduğunu belirtmektedir. (Kartallıoğlu, 2017: 25) Agâh Sırrı Levend ise Osmanlı Türkçesinin sadece ustalık gösterme amacıyla olan eserlerde kullanıldığını, Türkçenin ise konuşma dili olarak halk arasında, yazı dili olarak da halk için yazılan eserlerde yaşadığını hatta Divan şairlerinin dahi halk için yazmak istediklerinde sade Türkçeyi kullandıklarını vurgulamıştır. (Levend, 2010: 12) Bu çerçevede Telhisü'n-Nesâyih'te iletinin mahiyeti ve hedef kitlesi göz önünde bulundurulduğunda yazarın genel olarak eserin muhtevasına yönelik bir terimler dizgesi tercih ettiği ancak duaların ve taleplerin ifade edildiği bölümlerde konuşma diline yakın bir kullanımın öne çıktığı görülmektedir. Tüm sanatlı ifadelerden sonra belirttiğimiz bölümlerde dilin nispeten sadeleşmiş olması eserin ana iletisinin buralarda ifade ediliyor olması ve iletinin tam bir şekilde alıcılara aktarılma gayretiyle ilişkilidir.

- “Hâk te'âlâ cümlemizi ehl-i hâkka inkâr ve 'adâvetden hıfz eyleye.” (TN: 30)
- “Hâk celle ve 'alâ mü'minîn ve etkıyâ-yı tarîk dâlâletden hıfz- edüp ehl-i beyt-i resûle muhâbette şâbit kadem ve râsih-i dem eyleye. (TN: 35)
- “Hâk te'âlâ ümmet-i Muhammedi ehl-i sünnet ve cemâ'atden ayırmaya.”(TN: 39)

- “Muḳtedā-yı ümmet size eziyet eden bî-şefkatlar hakkında ne buyurursuz, dediler. Ne desem gerek kendüleri haḳ bizi bâṭıl zannı ile haḳ ile ḍarb êtdik zu’ım êtdiler. Rûz-ı cezâda baña olan eziyyet için onlara huşümet eylemem.” buyurdu. (TN: 39)
- “İmdi fırsat elde iken teyaḳḳuz ve intibâh üzre olup Haḳ te’âlânıñ ihsânı olan hil’at-ı insâniyenıñ ḳadr u kıymeti bilinmelüdir.” (TN: 51)
- “Luṭf u keremiñden recâ ederiz ki seyyiâtımızı ‘afv u maḡfired ve taḳşîrâtımızı maḡz-ı faẓl u ihsânıñla setr êdüp fi’le gelmeyen ṭâ’âtı êtmîş birine ṭut” (TN: 56)

4.11. Süslü Anlatım

Divan edebiyatında nesir yazarları farklı amaçlar güderek eser vermişlerdir. Burada hedeflenen amaçlar sanat ve fayda kavramları etrafında teşekkül etmiştir. Ustalıklarını göstermek istediklerinde süslü, secili, uzun cümleler tercih etmişler; bilgi vermek, yönlendirmek, ikna etmek istediklerinde ise açık, anlaşılır, yalın Türkçeye yer vermişlerdir. (Levend, 2010: 21) “*Nesir ustaları, mukaddime ve giriş cümlelerinin yanı sıra sultan, şeyhülislâm gibi yüksek rütbeli kişileri, kutsal varlık ve mekânları veya önem verdikleri bir konuyu anlatırken daha özentili bir dil kullanmışlardır.*” (Coşkun,2004b:2) Telhisü’n-Nesâyih’te Allah’ın, peygamberlerin, raşit halifelerin, on iki imamın ve sultanların övüldüğü bölümlerde aynı dil ve anlatıma yer verilmiştir.

- “cennet-mekân firdevs âşiyân merhūm ve maḡfūrla Ğāzī Sulṭān Meḡmed Ḥan bin sulṭān İbrahim Ḥan ‘aleyhimā er-raḡmet ve’l gufrān” (TN: 3)
- “A’del-i ecille-i aşḡâb ekmel-i edille-i tariḳ-ı şāvab ziyinet-efzā-yı minber-i miḡrâb emîrū’l-mū’minîn ‘Ömer bin Ḥaṭṭâb” (TN: 15)

4.12. Estetik Nesirde Model İsimler

“17. yüzyıldan itibaren Türk şair ve tezkirecileri, herhangi bir nesir yazarının inşasını değerlendirirken üstat sembolü veya kıyas unsuru olarak, Sahbân-ı Vâil ve Vassâf gibi Arap veya Fars bir inşa ustası yerine, genellikle Veysî ve Nergisî’yi kullanmışlardır. 18. asırda, Nergisî ve Veysî gibi inşa üstatlarının sanatkârane üslûpları, geride kalması gereken bir eğilim ve deneme olarak kabul edilmemekte, yadırganmamakta, aksine hâlâ edebî nesrin en önemli modelleri olarak görülmektedir.” (Coşkun,2004b:4) Telhisün’n-Nesayih’te de benzer bir anlayışla Veysî’nin aşağıdaki münacatına yer verilmiştir.

Zi-münacât-ı Veysî Merhûm

“Yâ ilâhî şeref-i Hâzret-i peygamber için
 Siper-i mâhı iki pâre eden server için
 Şeb-i isrâda olan sırr-ı muqaddes-i Hakk’ı
 Leyle-i Kâdr’deki vaqt-i şafâ-güster için
 Hande-i hüsn-i cihân-sûzi için şadîkîñ
 Girye-i Hâzret-i Ya’kûb-ı belâ-yı perver için
 Nûr-ı şâdıq-ı nebî-i ma’delet Fârûkı
 Hilm-i ‘Osmân ve kerem-güster-i Haydar için
 Ol ki dürr-i dil efrûz binâ-güş-ı felek
 Ya’ni ol kıretü’l ‘ayineyn şeh-i Hayber için
 Luţf edüp êtdigimiz cürm ü fesâde bakma
 Mağfîret eyle meded nâr-ı cehenneme yakma” (TN: 65)

4.13. Telhis

Divan edebiyatı nesir geleneğinde önemli bir yer tutan telhis kelimesinin anlamı sözlükte “özetleme, hülasa etme, uzun bir yazıyı kısaltma”(Devellioğlu,1996:1070) şeklinde açıklanmıştır. Özgün metnin daha iyi

anlaşılması, metnin ifade sahası içine giren ancak metinde yer almayan hususların meselenin ilgililerine anlatılması, okuyucunun hazır bulunuşluğunun zamana göre değişiklik göstermesi ve buna bağlı olarak iletinin hedef kitleye ulaşabilmesinin temini gibi pek çok amacı ihtiva eden şerh kavramının anlam dairesi içine giren kelimelerle ilgili olarak İsmail KARA şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Şerh ve haşiye meselesini doğru ve yerinde görebilmek için metin ve kitap merkezli anlama ve yorumlama çabalarının tamamı hesaba katılmalıdır. Teknik olarak bir metni açıklamaya, tamamlamaya, ikmal etmeye, irtibatlarını genişletip yeniden kurmaya, derinleştirmeye, tenkit, tahkik ve tashih etmeye, teferruatlandırmaya,... doğru seyreden çalışmalara tefsir, şerh, haşiye, talik(at), tafsil, tevil, izah, zeyl, tetimme, beyan, tekmile, fevâid gibi isimler verilirken, buna karşılık bir metni tahkim ederek sıkılaştırmaya, kısaltmaya, fazlalıklardan arındırmaya, ezberlenebilirlik ve kuşatılabilirlik kabiliyetini artırmaya, sistematik ve talimî hale getirmeye, özetlemeye, seçmeler yapmaya,... dönük çalışmalar ise ihtisar, muhtasar, hülasa, telhis, mülahhas, müntehap, muktetaf diye adlandırılıyor”(Kara, 2016: 21).

Bugünün genel kabullerinde birey merkezli bir okumanın esas alındığı düşünülürse yukarıda zikredilen açıklama ya da özetleme sürecinin günümüz yazar ve okurları için pek anlam ifade etmediği söylenebilir. Özellikle bir eserin gerçek bir değer ifade etmesinin ancak telif eserlerle mümkün olabileceği yargısından dolayı şerh, haşiye ya da telhis, muhtasar türündeki eserlerin hangi maksatla yazıldığı tartışmalı bir mevzu haline gelecektir. Ancak Divan nesir geleneğinde konunun aşağıdaki bakış açısına göre ele alındığı unutulmamalıdır.

“Metnin kıvam düzeyde bize (bana) konuşması ve yol göstermesi için -modern düşüncenin ve tek başına yeterliliğini savunan bireyin pek sevmediği- bir otoritenin; peygamberin, âlimin, mürşidin, ermişin hatta bunların ağzından veya kaleminden çıkma (otorite) bir metnin/kitabın devreye girmesi, yolu açması ve bizi irşat etmesi gerekir, en azından böyle olması tercih edilir”(Kara, 2016: 21). *“Şerh yapanlar, ele aldıkları edebiyat metnini bu günkü eleştirinin istediği anlamda bir temellendirmeye gitmezler fakat o metnin anlamını açıklamaya çalışırlardı. Bunun sebebi eldeki metnin başkaları tarafından da anlaşılmasını sağlamaktı”*(Özdenören,1997:202). Eser incelendiğinde tarih, ilahiyat, felsefe, edebiyat, fizik ötesi âlem ve hatta biyoloji

bilimlerinin ilgi alanlarına giren pek çok bilgi ile zenginleştirildiği görülmektedir. Bu da telhis türünde yazılmış bu eserin önceki bilim geleneğinden miras olarak aldığı birikimi ikmal ederek aktarma gayesini taşımasından kaynaklanmaktadır.

Bu anlayışla hareket edildiğinde okuyucunun birey olmaktan çıkarılıp standart yorumlara sahip bir donanımla metinle karşı karşıya kalacağı düşünülebilir. Ancak bunun aksine şerh, haşiye ya da telhis ve muhtasarların metnin iletilerinden başka metnin dilini ve okuyucuyu bir üst kademeye çıkardığını, bunun için teşvik ettiğini hatta zorladığını ifade eden İsmail Kara'nın bu konudaki değerlendirmesi şöyledir:

“Bu ve benzeri metinlerin hemen hepsinin aynı zamanda şerhleri, haşiyeleri, talikleri, telhisleri, fevaidi, zevaidi yani hocanın ve talebenin istidadı, ilim aşkı ve tedaris tarzına göre genişleyen, renklenen ve derinleşen önü açık, aktif katılıma müsait, geniş bir dünyası vardır”(Kara,2016:32).

“Dönemin ve eserin orta çıkmasına neden olan şartların değiştiği göz önüne alındığında aynı ilim dalında, aynı amaçları güden, aynı konuları ve benzer konu başlıklarını taşıyan metinler tekrar tekrar ele alınmıştır. Bunun sebebi benzerlikler olsa da yeni oluşturulan metinlerin yöntemleri, öncelikleri, dil özellikleri, ibarenin sadeliği, ağırlığı, sağlamlığı, dönemi, hedef kitlesi, müelliflerinin mezhep ve meşrebi, tercihleri, siyasi ve sosyal mensubiyeti, arayışları, beklentileri, gelecek tasavvuru, kısa ve uzun vadeli hedefleri farklılıklar arz etmektedir. Onları İslam ilim ve kültür mirasını ihata edebilmek ve anlayabilmek için vazgeçilmez kılan da bu birden fazla hususiyete sahip yapıları, usulleri ve çeşitlilikleridir”(Kara,2016: 32). Bu çerçevede sözlük anlamı özetleme olan telhis türünün gayesi ve yöntemi üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü özetleme, mihver teşkil eden eserin temel hususlarını alıp fazlalıklarını atlama suretiyle yapılır. Dolayısıyla özetleme denilince de zihinlerde esas eserin cılız bir sureti canlanmaktadır. Bu hususta İsmail Kara, şerh ve haşiye çalışmalarının özellikle telhis türünün, metni dil ve ifade itibariyle daha yetkin, daha kusursuz ve muhkem hale getirmek hususundaki açık veya örtük iddiasının önemli olduğunu, bu ifade ve dil hassasiyetinin, bir başka ifade ile dildeki yetkinlik, derinlik ve enginlik arayışının bir ürünü olduğunu, telhis türünün özetleme ve kısaltmadan ziyade metni dil itibariyle daha muhkem, yapı itibariyle daha sistematik hale getirmek istikametinde işlediğini belirtmektedir. (Kara, 2019: 35)

“Bu asırda vücuda getirilen birçok eserde, 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya konulan klâsik eserler model alınmış, onlara zeyil ve telhisler yazılmıştır” (Coşkun,2004b:2). Tehisü’n-Nesâiyih de yukarıda söylendiği gibi 17. yüzyılın nesir yazarlarından daha çok Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevi adlı mesnevi şerhiyle tanınsa da Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde'i ve'l-Me'âd, Cevâhirü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye, Mir'âtü'l-asfîyâ fî Sıfât-ı Melâmiyyeti'l-Ahfîyâ, Tevkiât-ı Selâtin-i Osmâniye (Dustûru'l-İnşâ), Tedbirü'n-Neş'eteyn ve Islâhu'n-Nüşateyn, Vâridât-ı Sarı Abdullah Efendi adlı mensur eserleri ve bir Divân'ı, bir de Gülşen-i Râz isminde bir mesnevisi olan Sarı Abdullah Efendi'nin (Öztürk,2018: 24-26) Nasihatü'l-Mülûk Terğîbün Li-Hüsni's-Sülûk'undan hareketle yazılmış telhis türünde bir eserdir.

Telhisü'n-Nesâiyih ve mihver eser olan Nasihatü'l-Mülûk fi Terğîbü'n li Hüsni's-Sülûk muhteva olarak karşılaştırıldığında Nasihatü'l-Mülûk fi Terğîbü'n li Hüsni's-Sülûk'un içeriğinin aşağıdaki konu başlıklarına göre tanzim edildiği görülmektedir:

1. “Dünya İşlerinin düzeni, Halifenin cömertliği ve gerekliliği
 - a) Hilâfet-i Âdem, Mûsâ , Yûsûf, Dâvûd ve Süleymân
 - b) Hulefâ-i Raşidin, Meliklere Nasihatler, Zulmden Korkutma, Bazı Hikâyeler
2. Ahval-i Ukbâ
 - a) Mevt, Hakikat-i Mevt, Kabz-ı Azrail, Ervâh, Ahvâl-i Berzah
 - b) Kıyamet Saati, Nefh-i Sur, Haşr-ı Ecsad, Ahvâl-i Arasat, Cehennem ü Havf, Cennet ü Recâ, Rahmet-i Hüdüâ” (Öztürk, 2018: 46)

Telhisü'n-Nesâiyih'te ise yukarıdaki bölümlerin büyük bir kısmı aynı olmakla birlikte bazı kısım başlıkları farklı oluşturulmuştur. Bu farklılıklar eserin yapısından dolayı atlanan, kısaca değinilip geçilen birden fazla bölümün birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Aşağıda verilen alıntılarda da görüleceği üzere eserin amacı ve kapsamından dolayı özetlenen, kısaca değinilen ve atlanılan bölümler dışında Nasihatü'l-Mülûk Terğîbün Li Hüsni's-Sülûk'teki anlatım ve örnekleme ilişkin ifadelerin pek çoğuna

aynı şekilde Telhisü'n-Nesāyih'te de yer verilmiş ancak nazım bölümlerinde özgün metinler tercih edilmiştir.

“Ah kim bu mevt bir kavmiñ rāhatı ve bir kavmiñ āfeti ve bir kavmiñ rüz-ı devleti ve bir kavmiñ tārīk-i şeb-i miḥneti ve bir kavmiñ renc-i ‘anāsı ve bir kavmiñ rāhat u şafāsı ve bir kavme kıyāmet ü belā ve bir kavme selāmet ü şifa ve bir kavme nihāyet-i medet-i iştiyāk ve bir kavme bidāyet-i rüz-ı firākdır.” (Öztürk, 2018: 100)

“Mevt bir kavmiñ rāhatı ve bir kavmiñ āfeti ve bir kavmiñ rüz-ı devleti ve bir kavmiñ şeb-i miḥneti ve bir kavmiñ renc-i ‘anāsı ve bir kavmiñ rāhat u şafāsı ve bir kavme kıyāmet ü belā ve bir kavme selāmet ü şifa ve bir kavme nihāyet-i müddet-i iştiyāk ve bir kavme bidāyet-i rüz-ı firākdır.” (TN: 50)

Telhisü'n-Nesāyih'te özetleme yapılırken bazı bölümlerin sonunda eserin ayrıntıya inmek için uygun olmadığı dile getirilmiş ve yukarıda sözü edilen ve anlama geleneği içinde aktif okuma yoluyla okuru teşvik etmek için pek çok müellife ve onların eserlerine atıfta bulunulmuştur. Bunlardan bazıları şu şekilde örneklendirilebilir:

- “Tefāşil-i aḥvāllerin kütüb-i tevāriḥ ü siyer ḥāvī olmağın tay olunup kışşā-yı iftinānları beyānı ile iktifā olundu.” (TN: 7)
- “Ebū Maşūr Māturīdī rivāyet-i mezbūreniñ ekşerine iltifāt etmemişdir. Ve lākin ekşer-i kütüb-i tevāriḥde bā-ḥuşūş tefāsīrde naql ü rivāyet ve müstemi‘ne-i hişşei naşihat olmağla zebān-ı ḥāme-i müşkīn-i ‘imāme ile ‘ale-l-icmāl rivāyetden ikisi naqlolundu.” (TN: 8)
- “Tefsīr-i Beğavī Kātāde ve İbn ‘Abbās’dan mervīdir ki...” (TN: 12)
- “Bu ittifākiñ eseri ‘ahd-i ḥilāfet-i ‘Alī kerremallāhü vecheden zāhir olup nice kıtāl ve cidāle sebeb olduğu tevāriḥ ü siyerde nigāşte-i yerā‘a tafşil olmağla tay olundu.” (TN: 21)
- “Ravzatü’ş-Şühedā’da mezkūrdur ki medfen-i şerīfleri Hārūn Reşīd zamanına dek mestūr ḳalup...” (TN: 29)

- “Bu hikāyet Ravzatü’ş Şühedā’da İmām Hasan’a nisbet olundu. Sünen-i Tirmizî’de Merfū’ā İbn ‘Abbās’dan rivāyet ve Keşfü’l-Maḥcūb’da İmām Hüseyin’e nisbet olunmuştur.” (TN: 32)
- “Me’mūn ḥalīfe Ümmü’l faẓl nām kerimesin kendülere ḥadāsetesinde teẓvīc édüp ol esnāda Yahyā-yı Ektem ile mübāḥese-i ‘ilm édüp feẓāil-i celīlesi zāhir oldığı Fuşūlü’l Mühimme fi Ma’rifetü’l Eimme nām kitābda tafşīl üzere yazılmıştır.” (TN: 33)
- “Bu bābda nigāšte-i yerā’a taḥkīk olan aqvāl-i keşīreyi kütüb-i muṭavvelāt ḥāvidir. ‘Ale’t-taḥşīş mebhās-ı ḥurūc-ı Mehdī ve nuzūl-ı ‘İsā ‘aleyh-is-selām ‘İnkā-yı Mağribī Şerhinde tafşīl üzere beyān olunmuştur. Bu maḥalde irāde imkān olmayup ṭayy olundu.” (TN: 35)
- “İbn Esīr Şerḥ-i Kitābü’l Nübüvvet’de ve Cāmī-ul-Uşūl’dan naql eder ki...” (TN: 39)
- “Bu mezkūrāt-ı külliyyātdır her birinin cüz’iyāt ve furu’unı irāde bu maḥalde vüs’at yokdur. Tafşīli kütüb-i kelāmda müşbetdir.” (TN: 41)
- “Alā-üd-devle Simnānī kuddise sırrahu Kitābü’l ‘Urve’de buyururlar ki...” (TN: 41)
- “Pes taḥkīk-i mezkūr üzere Nāciyye ne mekūle fırkā-yı celīledir ve ‘ulemā-yı muvahhidīn ḳanğı zümre ‘aleydir ve firaḳ-ı İslāmiyyeden hālike olanlar yetmiş iki ‘adede ḥaşr olundığınıñ hikmeti nedir, İmām Muḥammed Ğazālī rahmetullāh-ı te’ālā ḥazretleri ‘ale’t-tafşīl-i beyān eylemişlerdir.” (TN: 41)
- “Şeyḥ ‘Atṭār Vaşf-ı Dünyā’da buyurmuştur.” (TN: 53)
- “İmām Ğazālī ‘aleyhü’r-rahme Şerḥ-i Esmā-ül-Hüsna’sında taḥrīr eylemişler ki...” (TN: 54)
- “...‘allāme Beyzāvī tefsīrinde cenīn zikr olursa baṭın-ı māderde üç ay ve altı olursa dört ay tamāmında ḥareket eder demiştir.” (TN: 54)
- “Ol mevākıflarda olan ḥisāb u su’āl ve aḥvāl ü ehvāl ve keyfiyyet şırāt u vezn-i a’māl ve sā’ir aqvāl ü ef’āl Ravzātü’l ‘Ulemā ve İḥyā-ül ‘Ulūm ve Mişkātü’l Envār ve Büdürü’s Sāfire ve kütüb-i sāirede tafşīl üzere muḥarrer ü merḳūm ve

ekser-i nāsa ma'lūm olmağın bi'l münāsebe bu miqdār beyān ile iktifā olundı.”
(TN: 63)

4.14. Arzuhâller

“Gerek müşahede ve araştırma gerek tercüme gerekse derleme yoluyla meydana getirilmiş olsun, hacimli manzum ve mensur eserlerin yazımı, yoğun bir uğraş ve vakit gerektirmektedir. Müellifler ya okuyucuya faydalı olmak ve onun hayır duasını almak ya hamisinin emrini yerine getirerek sahip olduğu makam ve itibarı muhafaza etmek ya görev gereği ya da yeteneği ve bilgisini sergileyerek maddî veya manevî bir kazanç sağlamak için eser yazmışlardır” (Coşkun, 2004b: 1). Eleştirel üslubundan dolayı elde ettiği makamlardan azledilen, birkaç kez ismi müderrislik defterinden silinen Osmanzâde Tâib’in bu maksatla hem sultanı hem de sadrazamları övdüğü ve hem durumunun bilinmesi hem de haksızlığa uğradığının anlaşılacak meramının karşılanması yönünde dileklerini sıraladığı görülmektedir.

...
Felek biñ yıl daħi devreylese vefk-ı murād üzre
Görülmez böyle eyyām-ı şerif-i ma’delet fercām

Ki herkes sâhâ-yı luṭfinda menzil buldı kām aldı
Faḳat ser-geşte ḳaldı tih-i ğamda Tāib-i nā-kām

Erişür ol daħi bir ḫatve ile şahn-ı maḳşūda
Ederlerse eger ḫāl-i perişānından isti’lām

Ḫaṭālardan Ḫudā ḫıfz eyleyüp zāt-ı hümāyūnun
Hemişe eyleye revnāk-fezā-yı kişver-i İslām (TN: 49)

...
Budur ümid ü niyāzım bu kitāb-ı müsteṭāb
Ola manzūr-ı hümāyūn-ı şeh-i vālā-yı cenāb

Her kim eylerse bunu teblîge sa'y u ihtimâm

İki 'âlemde êde Allah maqzî-ül-merâm

Ger olursa bu eşer şâyân-ı tevcihe nigâh

Nâil-i maqşûd olur Tâib daği bî-iştibâh" (TN: 74)

4.15. Ayet ve Hadisler ile Din ve Tasavvuf Büyüklerinin Sözleri

18. asırda Damat İbrahim Paşa gibi devlet adamları ve onların etrafında toplanan âlim, şair ve edipler kendi kültür ve geçmişlerini daha iyi öğrenmek ve tanıtmak için din, tarih ve biyografi türlerinde eserler yazmışlardır. 18. yüzyılda hastalığını anlayan ve onu kendi dairesi içinde tedavi etmeye çalışan devlet adamları ve yazarlar, medeniyet değiştirmeyi hiç akıllarına getirmeden, topluma eski dinamiklerini tekrar kazandırma gayreti içine girmişlerdir. Bu asır siyasetnameleri, çöküntünün sebebi olarak hep devlet ve toplum yapısındaki ahlakî gerilemeye işaret etmiştir”(Coşkun, 2004a: 2). Bu çerçevede önceki asırların görkemini yeniden temin için bozulan değerler sistemini yeniden ikame etmeye çalışan nasihatname yazarları Telhisü'n-Nesâyih'te de görüleceği üzere İslâm kültür dairesinin⁹⁰ temel kaynakları olan ayet ve hadislerle, din ve tasavvuf büyüklerinin sözlerine yer vermişlerdir. Gazalî, Razi, Attar, Mevlana, Simnani, Beyzavi, Ali Şir Nevâi, Nizâmü'l-mülk... gibi Türk-İslam kültür dairesinin klasik metinlerini ortaya koymuş olan bu isimlere ve metinlere yer verilmesinin sebebi “tarih ve bugünle - bizimle kuruluş devri klasikleri arasında uzun bir tarih kesiti içinde kesintisiz olarak olmuş tarihi yok saymadan geriye, ilk klasiklere doğru hareket ederek, ilme yakışır bir şekilde ilim ve kültür mirasımızın tarihinde ne olduğu ve niçin böyle olduğu sorularının doğru ve yeterli cevaplarını bulabilmektir”(Kara, 2016: 14). İlahi mesajın kendi içinde bir bütünlük arz eden anlamlandırma sürecinde “Dolaylı muhatapların Kur'an'ın ne demek istediğini anlayabilmeleri için evveleminde onun kendilerine ne dediğini anlamaları

⁹⁰ İslam'ın Türk toplumuna getirdiği düşünce sistemi üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Hasan Küçük (1980), Türk-İslam Sosyal Düşünce Yapısı, İstanbul: Fatih Yayınevi.

gerekiyordu. Metinle muhatap arasına zamanın ve tarihin girmesi ve metnin diliyle ancak tarihin koridorlarından geçtikten sonra irtibat kurulabilmesi sebebiyle metni anlamak ister istemez bu anlamayı mümkün kılacak araçlar edinmeyi ve bu yolda ortaya konmuş olan önceki çabalardan haberdar olmayı zorunlu hale getirmiştir”(Cündioğlu, 2011: 98).

4.16. Manzum Bölümler

Eserin bir başka anlatım özelliği ise birçok bölümün sonunda bazısı iktibas yoluyla esere dâhil edilen bazıları da nasirin kaleminden çıkan Arapça, Farsça ve Türkçe manzum bölümlerin bulunmasıdır. Manzum kısımlarda mısra, beyit ve dörtlük nazım birimleri ile rubai, kaside ve kıta nazım biçimleri tercih edilmiştir.

5. METİN (TELHÎSÜ’N-NESÂYİH)

Sahife

4	El-bābü’l-evvel fî beyān-ı aḥvālü’ d-dünyā
4	Faşl-ı evvel der zıkr-i lüzüm ḥalife-i Ḥudā-yı te’ālā
7	Kıssā-yı fitne-i Süleymān ‘aleyh-is-selām
12	Faşl-ı sāni der zıkr-i aḥvāl-i ḥulefā-yı rāşidīn rıḍvanallahü te’ālā ‘aleyhi ecma’īn
13	Der zıkr-i ḥilāfet Ebū-Bekr es-Şiddīk raḍiyallahü te’ālā ‘anh
15	Der zıkr-i ḥilāfet Emīrū’l-mü’minīn ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḍiyallahü ‘anh
17	Der zıkr-i ḥilāfet Ḥazret-i ‘Osmān Zinnūreyn raḍiyallahü ‘anh
21	Ba’ d-ez-vukū’ -ı vākı’ a
21	Der zıkr-i ḥilāfet Ḥazret-i ‘Alī bin Ebū Ṭalīb raḍiyallahü ‘anh

- 30 Faşl-ı sāliḡ der zıkr-i evlād-ı ‘Alī ve eimme-i iṡnā ‘aşer
- 31 Der zıkr-i İmām Ḥasan bin Ḥazret-i ‘Alī raḡiyallahü ‘anhümā
- 31 Der zıkr-i İmām Ḥüseyn bin Ḥazret-i ‘Alī raḡiyallahü ‘anhümā
- 32 Der zıkr-i Zeyn-el ‘Abīdin İmām ‘Alī bin Ḥüseyn raḡiyallahü ‘anhümā
- 32 Der zıkr-i İmām Muḡammed Bākır bin Zeyn-el ‘Ābīdin bin ‘Alī raḡiyallahü ‘anhüm
- 32 Der zıkr-i İmām Ca‘fer-i Şadıḡ bin Muḡammed Bākır raḡiyallahü ‘anhümā
- 33 Der zıkr-i İmām Mūşā Kāzım bin Ca‘fer-i Şadıḡ raḡiyallahü ‘anhümā
- 33 Der zıkr- İmām ‘Alī Rızā bin Mūşā Kāzım raḡiyallahü ‘anhümā
- 33 Der zıkr-i İmām Muḡammed Taḡī bin ‘Alī Rızā raḡiyallahü ‘anhümā
- 34 Der zıkr-i İmām el Hādī bin Muḡammed Taḡī raḡiyallahü ‘anhümā
- 34 Der zıkr-i İmām Ḥasan ‘Askerī bin ‘Alī el Hādī raḡiyallahü ‘anhümā
- 35 Faşl-ı rabī‘ der icmāl ü aḡvāl fıraq-ı ḡalle ü nācie ve mezāhib-i erba‘a ve ‘itiḡād-ı ehl-i sünnet ve cemā‘at
- 37 Der zıkr-i İmām-ı ‘Āzam Ebū Ḥanīfe Nu‘man bin Şābit raḡiyallahü ‘anhümā
- 37 Der zıkr-i İmām Mālik bin Enes raḡiyallahü ‘anhümā
- 38 Der zıkr-i İmām Muḡammed Şāfi‘ī raḡiyallahü ‘anhümā
- 38 Der zıkr-i İmām Aḡmed Ḥanbel raḡiyallahü ‘anh
- 40 Der zıkr-i ‘aḡā’id-i ehl-i sünnet ve cemā‘at
- 41 Faşl-ı ḡamīs der zıkr-i ta‘rif ü tavşif ḡabaḡāt-ı evliyā-yı ḡuddise esrārühüm
- 45 Faşl-ı sādīs der zıkr-i lāzıme-i mülük ‘adālet-i sülük
- 47 Der zıkr-i ‘ulemā
- 47 Der zıkr-i belāḡat-ı intisāb
- 49 Faşl-ı sābi‘ der zıkr-i emr-i bi’l-ma’rūf ve nehy-i ‘ani’l-münker ve derecāt-ı iḡtisāb

- 51 Faşl-ı şāmin der zıkr-i mezemmet-i dünyā
- 53 Faşl-ı tāsi' der zıkr-i aḥvāl-i cenīn der raḥm-i māder
- 57 Bāb-ı şānī der beyān-ı aḥvāl-i 'ukbā vema yete'alluḳ bihā
- 57 Faşl-ı evvel der zıkr-i mevt
- 57 Faşl-ı şānī der zıkr-i rūh-ı insānī ve rūh-ı ḥayvānī
- 59 Faşl-ı şālīs der zıkr-i 'Azrā'ıl 'aleyhi's-selām ve keyfiyyet-i ḳabz-ı ervāh-rā
- 59 Faşl-ı rābi' der zıkr-i ḳabr u berzāḥ
- 61 Faşl-ı ḥamīs der zıkr-i ḳıyām-es-sā'ah ve nefḥ-i şūr
- 64 Faşl-ı sādīs der vaşf-ı cehennem
- 66 Faşl-ı sābi' der ḥavz-ı kevşer
- 66 Faşl-ı şāmin der zıkr-i 'afv u mağfıret ve vüs'at-ı raḥmet ve duḥūl-ı cennet
- 72 Faşl-ı tāsi' fi zıkr-i ziyāret-i ehl-i cennet rabbihüm ru'yetihümlehu
- 74 Ḥātıme

'Ārif-i ma'nevī şāriḥ-i mesnevi Sarı 'Abdullah Efendi ḥazretleriniñ Naşihatü'l Mülük Terğübü'n li-Ḥüsni's-Sülük ismiyle tesmiye ederek Sulṭan Meḥmed Ḥan bin es-Sulṭan İbrahim Ḥan ḥazretlerine taḳdīm eyleyüp mu'aḥḥıren

şa'ir-i m ahir T ib Efendi merh umu  h l sa  d p Telh s 'n-Neş yih n miyle Sult n A med H n bin es-Sult n Mehmed H n h zretlerine taq d m eylediği kit b-ı hikmet niş bdır.

Bismillāh-ir-Raḥman-ir-Raḥīm

[2] Hürşid-i cihān-tāb ḥamd ü senā-yı rabbi ‘azīm zib-baḥşa-yı nih ṭārem-i maḳāşid ü meṭālib ve māh-ı kītī fūrüz taşliye ve teslīm resūl-i kerīm zīver-nümā-yı ufūḳ cümle me’reb kılındıktan sonra وتلك الأيام ندا ولها بين الناس⁹¹ mübteğāsınca merba’-nişān evreniñ sultānı olan ḥavāḳīn-i āl-i ‘Osmāniñ her biri ‘ahd-i ḥilāfetlerinde evḳāt-ı ‘aliyye ve sā’āt-ı seniyyelerin ḥıfz-ı ḥudūd-ı şugūr u bilād ve def’-i mevādd-ı zulm ü fesād ve ref’i livā’-yı ğazā vü cihād vaḳ’-ı binā’en küfr ü ‘inād ve intizām-ı aḥvāl-i ‘ibāde maşrūf kılip muḥāfaza-yı beyzā-yı İslām ve mu’ahede-i aḥkām aḥkāme-i cidd-i tām ve temşit-i dīn-i ḥanīf-i nebevī ve taḳvīt-i şer’-i şerīf-i muştafavīyyede ihtimām-ı tamām ile ḥidmet-i beyt-i yezdān ve ḥimāyet-i medine-i faḥr-i cihān tāc-ı ibtihāc-ı devletleri ve iḳāmet-i şalāvāt-ı ḥams ü cem’ ü ‘abīdin devāc-ı dibāc-ı saltanatları olmağın ḥayrāt-ı celīleleri şahāif-i rüzgārda [3] mestūr müberrāt-ı cemīleleri şafāih-i leyl ü nehārda mezkūr olup (من كان له دعوة مستجابة فليدخرها لاول الامر)⁹² mefhūmu üzre devām-ı devlet ve kıyām-ı ‘izz ü şevketleri da’vātına müdavemet-i muḳtezā-yı diyānet ve bāis-ü zıkr-i cemīl olan aşār ile evsāf-ı celīlelerin dā’ib-i ‘ubūdiyet olmağın fāzıl-ı kemāl ‘ālem-i ‘āmil ‘ārif-i ma’nevī şāriḥ-i meşnevī gürūh-ı ehl-i ḥaḳḳın dil-pesendi vaḥīdū’l-dehr ‘Abdullah Efendi ṭayyibullah-i te’ālā şerāhu وجعل الجنة مأواه⁹³ iktisāb rızā-yı rabbi’l erbāb için ta’līm-i merāsım-i ma’delet tefhīm-i levāzım-ı saltanat dā’iyesiyle cennet-mekān firdevs āşiyān merhūm ve mağfūrla Ğazī Sultān Meḥmed Ḥan bin sultān İbrahim Ḥan ‘aleyhimā er-raḥmet ve’l gufrān ḥazretlerine Naşihat-ül Mülūk Tergibü’n li Ḥüsni’s-Sülūk ismiyle ma’nūn ve mersūm cem’ ve te’līf ettikleri kitāb-ı laṭīf ki iki bāb üzre mübtenīdir. (Bāb-ı evvel) ‘Umūr-ı dünyā (Bāb-ı şānī) aḥvāl-i ‘ukbāyı muḥtevidir. Mazmūn-ı sa’adet meşḥūnı ḥāvi feḥvā-yı tefāsir ve eḥādis ve āsar ve mezāyā-yı ‘ibret-nümūnı müştemil mevā’iz-i nesāih ve aḥbār olup ḥulaşā-yı mā fi’l bāb aḳşā-yı merām-ı enām olan vesā’il-i neyl-i sa’adet esbāb-ı duḥūl-ı cenneti mes’ar ve mebni olmağın fera’id-i

⁹¹ O günleri biz insanlar arasında döndürür dururuz. Al-i İmrān Suresi-140

⁹² Kimin makbūl (müstecab-kabul gören) bir duası varsa onu ulū’l-emre ayırsın.

⁹³ Cenneti onun yeri yaptı.

fevā'idi vetiretü'l icmāl silk-i taḥrīre keşīde kılinup müstenid ve sâde'-i ḥilâfet mütteki'-i erīke-i sa'âdet mihr-i sipihr-i salṭanat ve sipihr-i mihr-i mekremet ḥıdīv-i ḥudāvendân-ı cihân ve güzide'-i ḥavākīn-ı devrân mefhār-ı dü-demân-ı 'Osmānī ve mazhar-ı 'avāṭıf-ı rabbanī şahenşāh-ı şāhib-i vaḳār pād-şāh-ı gerdün-ı iktidār medār-ı emn ü emân-ı 'ibād ve bāsıṭ-ı mevā'id-i 'adl ü dād serīre-şinās mehāmm-ı umūr-ı enām ve daḳīkādān ḥafāyā-yı ḥavāşş u 'avām sezāvār-ı dīhīm-i cihāndārı ve revnaḳ-ı fezā-yı evreniñ şehriyārı el-mübtehic bi-ḥidmetü'l-ḥarameynü'l-şerīfeyn ve'l müeyyid-i bi-te'bīd dīn-i nebi-i es-şekāleyn es-sultān ibn-i es-sultān ibn-i es-sultān Aḥmed Ḥan ibn-i es-sultān Meḥmed Ḥan ebedullah-ı te'ālā eyyām-ı devlete ve eyd-i bünyān-ı salṭanata ḥazretleriniñ rikāb-ı hümāyun-ı şevket-makrūnlarına 'arz ve ihdāya cesāret ve bu iki beyt ile temhīd-i muḳaddemāt ma'zeret olundu.

(جاءت سليمان يوم العرض غلته * بنصف رجل جراد كان في فيها) 94

[4] (ترجمت بفتح القول واعتذرت * ان الهدايا على مقدار مهديها) 95

El-bābü'l evvel fī beyān-ı aḥvālü'd-dünyā

Faşl-ı evvel der zıkr-i lüzüm ḥalife-i Ḥudā-yı te'ālā

Müsteftihān-ı esrār-ı bedāyi-i fiṭrat olan aşḥāb-ı fiṭnatıñ 'ilm-i şerīflerine pūşide degildir ki meşiyet-i rabbāniyye ve ḳudret-i subḥāniyye ile ḥak-ı ādem olmağla evlādı daḥi ḳadd ü ḳāmet ve levn ü şüret ve şekl ü hey'etde birbirine muğayyir olup bir feḥvā-yı kerīme **ولقد خلقكم اطوارا** 96 tecelliyāt-ı cemāliye ve

⁹⁴ Süleymana arz günü onun bir karıncası, ağzında bir çekirge bacağıının yarısıyla geldi.

⁹⁵ Özür diledi ve en güzel bir ifadeyle "Hediyeler, hediye edenin (edilenin) mertebesine göre olur.

⁹⁶ Hālbuki O, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır. Nuh Suresi-14

celâliyyede mütefâvitü'l derecât oldukları cihetinden mekâşid u me'tâlibde bi-hasebü'l-merâtib-i muhtelif ve ef'âl u akvâl u 'akâ'id ü ahvâlde tebâyün ile kimi mazhar-ı cemâl ve menba'-ı mehâsin-i hîşâl ve kimi maşdar-ı celâl ve ma'den-i kabâih-i i'mâl olup ve hilkatde medenî bi't-tab' olmağla eşhâs-ı insandan her birinin intizâm-ı ahvâli şahs-ı ahiriñ vücûdına muhtâc olduğu min-haysü'l-meşârib her biri bir kâr-ı ihtiyâr ile meşâgil-i dünyevîden herkesin meşâlihiniñ itmâm ü ikmâli müyesser ola. Pes beyn-en-nâs ahlâk-ı reddiye hasebiyle münâza'ât ve muhâşamâtıñ vuķû'ı emr-i muqarrer olmağla hikmet-i bâligâ-yı rabbâniyye bunun üzerine câriyye olduğu miyân-ı halâyıkda bir hâkim-i 'âdil muşlih-i kâmil naşb oluna ta ki i'mâl-i evlâd-ı âdem ve ahkâm-ı ahkâm işğâl-i ehl-i 'âlemde 'alâ nehcü's-şevâb kuvvet faşlü'l hiţâb ile icrâ-yı hükümet ve rikâb-ı zu'âfâ-yı eyd-i ta'addî-i akviyâdan şiyânet édüp zamân-ı 'adâlet 'unvânında halk-ı cihân-ı sâye-nişîn devhâ-yı emn ü emân olalar. Fi-l haza Âdem 'aleyhi's-selâm evlâd u ahfâdı kırk biñ 'adede bâliga olduğda bu sünnet-i seniyye icrâsı için teķallüd ü hükm ü saltanat ile müstenid ve sade'-i hilâfet olup emânet-i 'uzmâ-yı hükümeti kabûl u emr-i hakka teslîm ü müşûl ile icrâ-yı ahkâm-ı şer'î rabb-i enâma kıyâm ve hıfz -ı hudûd-ı kavâid-i İslâma hüsn-ü ihtimam édüp 'âlem nizâm ü intizam buldı. Nübüvvet ile saltanat ibtidâ Hazret-i Âdem 'aleyh-is-selâmda cem' olup zamân-ı intikallerine karîb evlâdından Şît 'aleyh-is-selâmı hıfz-ı umûr-ı dîn ü âhiret için velî ahd édüp Keyümerse umûr-ı dünyâ ü memleketi vedi'a etmekle Şît 'aleyhi's-selâm vâriş-i nübüvvet-i Keyümers-i evvel-i mülük [5] arz oldı. Ba'de-zâlik (Musâ 'aleyhi's-selâm) helâk-ı Firavn'dan sonra 'ale-l-ihtilafâtü'l-rivâyât fark-ı sene-yi miķdarı benî İsrâ'il'e hükümet eyledi. Beytü'l-Maķdis'i dest-i 'Amalikâ'dan nez' ve taħlişe vahy-i ilahî şâdir olmağla benî İsrâ'ili cânib-i Erihâ'ya götürüp 'Amalikâ ile muharebeye kemer-beste-i 'azîmet oldı. Kemiyet-i leşkere taħsîl-i vuķûf için tefahhuş eyledikde cümle benî İsrâ'il on iki sebt ve her sebtıñ bir hâkimi olup her hâkimiñ taht-ı hükümetinde nisvân ve şabiyyândan mâ'adâ yüz yigirmişer biñ merd-i İsrâ'il olduğu huzûr-u nübüvvet-penâhlarına 'arz kılındı. Ol 'asker deryâ mişâli şahrâ-yı Tih'de bir fehvâ-yı nazm-ı

kerīm نوال من وسلوى⁹⁷ ile ziyāfet etmiş iken ifrāt-ı ḥab-ı Hudā ile kendülere dünyā ve mā-fihādan bir mertebe-i istignā gelmişdi ki müddet-i mezbūrede ne süvār olacak esb ne āsāyiş edecek menzilleri var idi. Qande aḥṣām olsa günūde olurlar idi. Qande beḳā ihtiyārıyla kuvvet-i yevme daḥi iktidārı olmayup sabah ve mesāda benī İsrā' il bi-t-ṭarīḳ-ül münavebe it'ām ederler idi. Kezalik (Yūsuf 'aleyh-is-selām) daḥi fermān-fermā-yı Mısr olduğu nigāṣte-i kütüb-i siyerdir. (Mervīdir ki) yēdi senedir nefsim benden nān-ı ṣa'ir temennā eder. Muḥtacına muvafaḳat için henüz müsā'ade eyledim. Şayet Mısr'da bir āc u muḥtac ola ki işḡāl-i ḥükümet ile aḥvālinden ḥaberdār olmayup mevḳif-i kıyāmetde mu'ātīb olam buyurdılar. Ma'a-hazā 'āmme-yi en'ām-ı muḡtenim semāṭ-ı kerem en'āmları idi. Enbiyā'-ı 'azāmdan nübüvvet ile saltanatı cem' edenlerden bir daḥi (Dāvud 'aleyh-is-selāmdır.) Kemā ḳalallah-ü te'ālā

إداود انا جعلناك خليفة في الارض فاحكم بين الناس بالحق ولا تتبع الهوى فيضلك عن سبيل الله⁹⁸

Mervīdir ki Dāvud 'aleyhi's-selām ṣehr-i Filistin'de müttekī ve sāde-i ḥilāfet iken keṣret-i benī İsrā'ilden ta'accüb edüp 'adedleri miḥāt-ı 'ilm-i ṣerīfleri olmaḡiçün ḳurā ve nevāḥiye 'urefā ve nuḳāā gönderüp nice ṣuhūr u eyyām ta'dāde ihtimām etdiler. 'Aḳıbet ṣümār u ḥisābdan 'arz ile ferāḡat olunup birün-ı küncāyiş-i ta'dād idüklerin 'arza daṣt-ı nādī'-i ḥilāfet-penāhī etdiklerinde istiḡrabla müstaḡrıḳ-ı deryā-yı fikret iken vaḫy-i ilahī ṣādir olduḡda Ya Dāvud ol zamān ki Ḥalil İbrahim 'aleyhi's-selām daḥi zebḫ-i İsmā'il'e [6] mübāṣeret ḳılmışdı. Ol 'azīmet-i ṣādıḳası muvāfiḳ rızā-yı ṣerifim olmaḡın bend-i ḫayy-ı iḳṣār nesline va'd edüp rüy-ı zemīn seniñ ahfādıñla bir mertebe müzeyyin ola ki ḫiçkes ta'dāda ḳādir olmaya dēmiş idim ammā çünki onların keṣreti seni i'cāb edüp onlar daḥi keṣret-i berekātı kendülerden bilüp ḥodbīn oldılar. Hüküm ü irādetim iḳtizā eylediḡi taḳlīl-i keṣret için benī İsrā'ili bir belā işābeti ile mübtelā ḳılam ve ḥumma-yı i'lām ile ki onları üç belā miyānında

⁹⁷ Size, kudret helvası ile bildircin indirdik. Bakara Suresi-57

⁹⁸ Ey Davud! Seni şüphesiz yeryüzünde hükümler kıldık, o halde insanlar arasında adaletle hükmet, hevese uyma yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Sād Suresi-26

muḥayyer kıldım. Biri budur ki üç yıla dek bir қаht-ı ‘azīm-i müstevlī ola ve biri budur ki üç ay bir ‘adū-yı bī-rahm musallaḥ ola ve biri daḥi budur ki üç güne dek bir ṭā‘ūn-u ‘azīm ḥavāle kılam. Her kaḡısını murād ederlerse āmāde olsunlar. Ḥazret-i Davud ‘aleyhi’s-selām daḥi benī İsrā’ili cem’ edüp teblīḡ-i risālet kıldıkda eyitdiler: “Ey resūl-u perverd-gār! Cenāb-ı ḥilāfet-medārları kaḡısını iḥtiyār ederse bizim daḥi muḥtarımızdır.” Cenāb-ı nübüvvet-penāh buyurdılar ki: “Belā-yı қаht-ı müstelzem zehāb-ı merāḥim müstevcib-i kat’-ı erḥāmdır. Tasalluḥ-u ‘adū-yı kāvīde ḥod simātat-ı ‘azīme muḡarrer benim ḥatırında cilve-ger olan budur ki ‘illet-i ṭā‘ūn cümleden ehven ola.” Benī İsrā’īl daḥi “Sem‘ā ve ṭā‘ate” dēyüp müterakḡib-i zuḥūr-ı ḥükm-i rabbanī oldılar. Ḥazret-i Dāvud ‘aleyh-iş-şalāvātullahü’l vedūd ‘ulemā Yehūd ile Saḡratü’l-Lehde çehre-i sāy-ı Haḡḡ niyāz olup nāliş-i feryāda āḡaz eylediler. Bi-emr-illah-ü te‘ālā üçüncü gün bir ṭā‘ūn-ı ‘azīm işābet ettiḡi ṭulū’-ı afitābda hengām-ı ḡurūba dek ḥadden efzūn ervāḡ-ı bedenden cüdā olup iḡyā-yı baḡiyye mevtāyı iki aya dek ancaḡ defn eddiler. Çünki du‘ā-yı Davud ve enīn-i āmin aḡbār-ı Yehūd icābet-i ḡārin olup ol belā-yı nāzil mündefī‘ ve zā’īl oldı. Ḡafūrü’z-zenb ve mu‘cībü’d-da‘vātīñ sekrāne-i rahmeti için Dāvud ‘aleyhi’s-selām bi-nefsihī ve eṡrāf-ı benī İsrā’īl’iñ her biri be-ketefe-i senk-keş olup binā-yı Beytü’l-Maḡdis’e mübāşeret eddiler. Bir ādem miḡdarı mürtefī‘ olduḡda vaḡy-i ilahī-i şeref-yāfte şudūr olduḡı “Ya Dāvud sa’iñiz meşḡūr ve şükrüñüz maḡbūldur. Min ba’d binādan fāriḡ oluñuz. O ma‘būd-ı celīlū’ş-şāniñ ikmāl ü itmāmı Süleymān ḡulumuñ vabeste-i dest-i ihtimāmıdır.” Pes Dāvud ‘aleyhi’s-selām daḥi ber-mūḡibb-i fermān-ı rabbi’l-en‘ām binādan ferāḡat edüp ḡīn ü fātine dek Beytü’l-Maḡdis’de [7] evvel ḡāl-i nā-tamāmı ile ‘ibādet-i ḡaḡḡa kıyām eyledi. Binā-yı Beytü’l-Maḡdis’e şürū‘ eddiklerinde ‘alī rivāyet yüz yigirmi yaşında olup iḡdām-ı ā‘vām sinn-i şerīfleri me‘āric-i ezmineden yüz kırkıncı ḡademe i‘tilā’ eddikde merḡ-i rūḡ-ı ḡudūs-i aşıyānları rahmet-i ḡayat-baḡş-ı cānistanla riyāz-ı rıdvana tayrān eyledi. Ferzende-i zevī’l-iḡtirāmı Süleymān ‘aleyhi’s-selām verāset-i kemāliye ile serber-i ḡilāfete cülūs edüp sultān-ı ins ü cān

oldı ve **وورث سليمان داود**⁹⁹ kavlı-i kerîmi vefkınca verâset-i tāmme ile bilā-noqşān hâlel-i vâriş-i ekmel olduğundan mâ'ada Hâk celle ve 'âlâ mevâhib-i lâ-yetenahi senden ol qadr ü ihsân ü 'itâ ettiği ketâ'ib-i kevâkib şümârını menâkib-i rîh-i rehâya süvâr édüp bir gün bir gècede tayy-i mesâfe-i dü-mâhe ile cevvi-i hevâdan aqtâr-ı zemîni keşt ü güzâr ederler idi ve fehm-i güftâr mürgân-ı ihsân ve nuḡk-ı hevâmm zemîn-i ta'lîm ü beyân etmekle her ne tekellüm ederlerse bilürdi ve tevâ'if-i 'afârît ve cinniyâne Hudâ-yı te'âlâ ile her ne fermân ederse itâ'at ve inḡiyâd édüp emrin yèrine getirürler idi. Her çend ki hûkm-ü Süleymân'dan inḡirâf ü nûkûl teḡallûf ü 'udûl etseler envâ'-ı 'azâb u 'ukûbete giriftâr olurlar idi. Zirâ emr-i mâlikü'l-mülk ile her bir cin ve ifritiñ üzerine birer melek mü'ekkil olup onlar melâ'ikeyi görmezdi. Her kangısı fermân-ı şerîflerinden rûgerdân olsa melekler ellerinde olan âteşden tâziyâne ile urup iḡrâk ederler idi ve matbaḡlarından her gün on iki biñ aḡnâm ve bākûr zebḡ ve on iki biñ ḡabaḡ ḡabḡ-ı ta'âm ve aḡzâr-ı nân édüp 'âmme-i 'âlemiyânı ziyâfet ve et'âm ederler idi. Böyle iken zât-ı sûtüde şıfâtları ekser-i eyyâm şâ'im olup gündüzler taḡt üzre zenbil-bâf olup gèce erişdikde zenbîl bahasından iki dane arpa etmeḡi alup kevristâne giderdi ta ki anda bir miskin bulup ol nân-pâreyi birlikde yiyüp ba'de'l-iftâr şükr-i perverd-gâr ile miskin-i câlis **مساكين ارب اغفر لهم**¹⁰⁰ deyü niyâz ederdi. Tefâsil-i aḡvâllerin kütüb-i tevâriḡ ü siyer ḡavî olmaḡın tayy olunup kışşâ-yı iftinânları beyânı ile iktifâ olundu.

Kıssa-yı fitne-i Süleymân 'aleyh-is-selâm

Hâk subḡâne ve te'âlâ ḡazret-i Süleymân'ıñ imtihân ve ibtilâ olduğun kitâb-ı kerîminde [8] inbâ ve ba'd-el-iftinân tevbe ve inâbetin inhâ édüp buyurur ki:

⁹⁹ Süleymân, Dāvūd'a varis oldu. Neml Suresi-16

¹⁰⁰ Yoksulu rabbim ikisini baḡışla.

والقينا على كرسيد جسدائنا¹⁰¹ Eğerçi kürsî-i Süleymâniye mülkâ olan cesed huşûsunda rivâyât muhtelife olup Ebû Mansûr Mâturîdî rivâyet-i mezbûreniñ ekşerine iltifât etmemişdir. Ve lâkin ekşer-i kütüb-i tevârihde bâ-huşûş tefâsîrde nakl ü rivâyet ve müstemi'ne-i hişşe-i naşihat olmağla zebân-ı hâme-i müşkîn-i 'imâme ile 'ale-l-icmâl rivâyetden ikisi naklolundu. Bir rivâyet üzere cesedi mülkâ olan Süleymân 'aleyhi's-selâm veled-i mükerremleriniñ cesed-i meyyitinden 'ibâret olur. Bu kışşâ-yı ğarîbeniñ ğayet icmâli budur ki Süleymân 'aleyh-is-selâmıñ bir ferzendi vücûda gelüp habb-ı cebelî-i pederi ile şiyânet ve himâyetine ihtimâm buyurdılar. Bir gün zâmîr-i enverlerinde bu mülâhaza cilve-ger oldığı cā'iz ki eşirrä-yı tã'ife-i cinniyân bir takrîb ile işâl-i darr u kezend edeler ma'kûlî muhâfaza etmektir dèyü ol bâkûre'-i şecere'-i nübüvvetiñ hıfz-ı harâsetini ebrâr-ı cinniyândan bâ'zî ahyârıñ ketf-i kefâlet ve ketf-i şiyânetlerine vedi'ât etmiş idi. Gâlibâ dâhil-i hadd-i tevekkül olmadıklarına binâ'-ı marzî'-i bârgâh-ı kibriyâ olmayup bâ-huşûş-ı fermân hayyü'l-lâ-yemût melîkü'l mevt rûhunu kabz edüp cesedin Kürsî-i Süleymânî üzere ilkâ eyledi. Vehb bin Münebbih rivâyeti üzere fitne-i mezbûre intizâf-yı mülk-i Süleymândan 'ibâretdir. Bu icmâliñ nev-i 'amme-i tafşîli budur ki bir gün Süleymân 'aleyhi's-selâm zamân-ı cezâîr-i baħr-ı aħdârdan bir cezîrede Şaydûn nâm bir pād-şâh-ı şirk-i penâh vardır dèyü 'arz kılınup ekşer-i evkât-şerîfleri ğazâ ve cihada maşrûf olmağın ol cezîreyi evsâh-ı evsânda taħhîr için cüyüş-ı cüşân püş-ı deryâ-cüş ve cünüd-u surüş ra'd-ı ğurüş ile deryâ-yı-manend sehâb-ı cenâh-ı riyâb ile 'ubûr-ı cezîreye nüzül edüp ahâlisin tu'me-i şemşîr êtdiler. Lâkin pād-şâhlarıñ cemâl-i fâik şâhibi Cerâde nâm duħteri olmağla Ğazret-i Süleymân onu İslâma da'vet ol daħi icâbet êtdiği için ber-vefk نحن نحكم بالظاهر¹⁰² ħibâle-i nikâhına kayd êtdi ve ħusn-ü cemâlde nâdire'-i dehrden olmağla cümleden ziyâde anınla ülfet ve müvâneset eyledi. Ol duħter-i bed-aħter bir takrîb ile cinniyân-ı seng-i tirâşyândan birine peder-i şüreten düzdürüp teskîn-i âteş-i ħasret için ğâh u bî-ğâh nazâr êderdi. Cibilletinde şîve'-i [9] put-

¹⁰¹ Tahtının üstüne bir ceset bırakıverdük, sonra o, yine eski haline döndü. Sad Suresi-34

¹⁰² "Biz, dış görünüşüne göre hüküm veririz."

perestiden eğer olmağla giderek hılvat-i hāşında ol şürete perestiş eder oldu. Kırk güne dek kimse haberdār olmadı. Mürür-ı erba'ın zübde-i aşfiyā Āşaf bin Berahyā kışşadan āgāh olmağla Hāzret-i nübüvvet-penāhı inbāh étdikde derhāl varup şüret-i menhūseyi şikest ve Cerāde'ye layıkına göre 'ukūbet étdikden sonra mu'azeret-i zelle için bir fezā-yı hālide-i çehre-sāy-i niyāz olup hezār nedāmet ile bir fehvā ثم اناب¹⁰³ tevbe ve istiğfār édüp rāci'-i mağfiret-i gerdkār ve mütemenni-i 'afv u gufrān-ı Ğaffār oldu. 'Ādet-i şerīfleri böyle idi ki āvān-ı nakz-ı vuzū'da ve ahyān-ı tegarrüb-ı nisvānda hātem-i Süleymānī ümm-i veledlerinden Āmīne nām hatuna vedi'āt édüp merāsım-i ādāb-ı hıfz-ı hatm-i şiyānet étmekle ondan ğayra i'timād étmeydi. Pes ol gün encāma érüşüp āfitāb-ı rü-püş perde-i ğurüb olduğda harem-i saraylarına 'azīmet ve tecdīd vuzū'ya niyyet étmekle 'ādet-i me'lūfeleri üzre hātemi Āmīne hatuna emanet édüp serā-perde'-i vuzū'ya gitdi. Onlar vuzū'ya meşğül iken şahır cini şekl-i Süleymānī'ye temsil ile kendüyi Āmīne'ye āşikār édüp hātemi talebkār olduğda bilā-tereddüd teslīm itmekle fi'l-hāl der-engüşt eyledi ve serīr-i Süleymānīye cūlus édüp hükümete başladı. Süleymān 'aleyhi's-selām vuzūyu bā'de'l-itmām çıkup Āmīne'den hātemi istedikde Āmīne hatun bi't-takdir-i kādīr beşere'-i Süleymānī'de nev'an teğayyür görmekle cinniyāndan biri şekl-i Süleymānīye temsil étmışdir mülāhazasıyla Süleymān idügin bilmeyüp “Ey nā-mahrem sen kimsin? Hātemi hōd şahibi alup gitdi.” dēyü 'anīf étdi. Süleymān taşra çıkup şüret-i hāli gördükde dārū'l hilāfe-i nebide pereştiş-i saneme cerāit éden duhteruñ şeāmet-i zemām-ı saltanatu kabza-yı iktidārından olduğun bilüp ol Ğaffarū'l-hataıyyāta münācāta başladı. Hüküm ü irādet cenāb-ı kibriyānıñ olduğuna kemāl-i teyakkunları vucūd-ı şerīflerine tezelzül getürmeyüp kazāya teslīm ve rızā ile sāhil-i bāhre varup ücretle şayd-ı māhī édenleriñ hıdmetine icār-ı nefis eyledi. Şayyādlar dañi bir ay ücret-i hıdmet-i behr rüz ikişer semek ta'yīn étdiler. Birin tebdil-i nān ve birin ğidā-yı ten için pür-yān éderdi. Ez-in-cānib şahır cinni kırk gün içinde hilāf-ı ādāb-ı nübüvvet dişārınca evzā' [10] nā-hem-vār étmekle Āşaf bin

¹⁰³ “Yine eski haline döndü.”

Berahyā ve eşrāf-ı aşfiyā habîr ve agāh olduklarında şahr cinni firār edüp engüştünde olan hâtemi deryāya ilkā eyledi. Derhāl bir mähî yudup kudret-i haḡ ile dāme tutuldu. Şayyādlar daḡi destūr-ı ma'hūd üzre mähîler içinden berā-yı ücretine iki semek virmekle kefāf için birinin şikemin şikāfte kıldıkda hâtem-i Süleymānî lem'ā-pāş olmaḡın der-engüşt edüp secde-i şükr eyledi ve şahr cinnini aḡz ve itbā' ile bir seng-i siyāh içinde habs edüp deryaya atdı. Ve kemā-kān pirāye-bāḡş-ı taḡtgāh-ı salḡanat oldu. Kemā fi-l evvel ṡevā'if-i ins ü cin ve ḡuş u tuyūr gerden-beste-i itā'at oldılar.

Hikmet

Zamā'ir-i erbāb bāşā'ire nühüfte olmaya ki gāh vuḡū'-ı miḡnet bir sebebden olur ve gāh esbābdan biriyle olmayup fā'il-i muḡtārın mahz-ı kudretinden vuḡū'a gelüp nice hikmet-i ḡafîsi āşikār olur. ḡuşūşa enbiyā ve aşfiyā katında ni'met-i dünyānıñ vücūdu ile 'ademi müsāvî olmaḡla ne ḡuşūli ile memnūn ne zevāli ile maḡzūn olurlar. İntiza'-ı mülk-ü Süleymānî daḡi salḡanat-ı dünyevîye cihetinden olmayup Allah'ın 'abd ve resūlü olduḡı cihetinden idüḡin izḡardan bā-ḡuşūş zevāl-i mülk ile ḡuvve-i külliye'-i Süleymānî teḡayyūr-pezîr olmayacağına 'ilm-i ilahî şāmil olmaḡla nefsi Süleymānî'niñ herhalde tevekkül ü i'timād ve itminān ü inḡiyādını mehekk-i iftinānda imtiḡānla 'ayān eyledi.

Mev'ize

Nüfūs-ı insānîyeniñ iḡtilāfin binā'-yı Ḥazret-i mālîkü'l mülk celle şāne hikmet-i şāmilesinden iki manşıb-ı tehiyye buyurdu ki biri nübüvvet biri salḡanattır. Manşıb-ı nübüvvetin taşarrufına nefsi ve hevāda liyāḡat olmamaḡla ecsām-ı muḡahhara-yı enbiyā 'aleyh-is-selāmda zuḡūr edüp salḡanat-ı şūrîyeniñ iktisāb-ı kudret-i insānîyeden birün olmaḡla bir feḡvā تَوَتَّى الْمَلِكُ مِنْ نَسَاءِ¹⁰⁴ dilediḡine i'tā eyledi. Eḡerçi benî Ādem emri ḡilāfete müsta'id-i ḡalk olunmuşdur ammā meşiyet-i ilahî ta'alluḡ etmedikçe bir aḡd-i kemāl-i ḡuvvet ve keşret-i ḡazā'in ü devlet ile bāḡ-ı rütbe'i ḡilāfet ve nā'il-āveriniñ-i salḡanat olamaz. Nübüvvet-i

¹⁰⁴ Sen, mülkü dilediḡine verirsin. Al-i İmran Suresi-26

teşri'yelerine saltanat [11] şūri'e-i munzamm olan rusūl-i kirām enbiyā-yı mezkūrindir 'aleyhi's-selām velāyet-i bātıne ile hilāfet-i zāhireyi cem' eden evliyā-yı fehām hulefā-ı rāşidīn a'nī çehār-ı yār-ı güzīndir. Rađiyallahü te'ālā 'anhüm. Sırr-ı hükümet ve saltanat bunların vücūd-ı behbūdlarında zuhūr edüp edā-yı merāsım-i huķūķda bezl-i maķdūr buyurmuşlardır ki sīret-i ḥaseneleri selātin-i 'azām ḥavākīn-i zevī-l-ihtirām burhān-ı bahr olup kütüb-i tevāriḥde şebt olunan siyer-i enbiyā ve evliyāyı mü'tala'a ettikce لقد كان في قصصهم عبرة لأولى الألباب¹⁰⁵ mişdāķınca aḥkām-ı saltanat-ı enbiyādan ibret-bīn ve üslüb-ı ḥikmet-i hulefādan hissemend olup hükümet-i ehl-i İslāmı sermāye-i tecebbür-i şevket-i saltanatı nefis ü hevāya şebeke etmelerine hevā-yı nefis ile olan aḥkām-ı sebep-i taḥrīb-i 'ālemi herc ü merc-i aḥvāl-i benī Ādem olduğundan mā'adā bā'is-i ḥüsrān ve nedāmet olur. Fi-l-hāza Ḥaķ subḥāne ve te'ālā فاحكمم بين الناس بالحق¹⁰⁶ fermānıyla miyān-ı ḥalkda bir ḥākim-i mehk lüzümünü i'lām ve mütāba'at hevā-yı müntic 'azāb-ı nīrān idüğünü eḥām buyurmuşdur. Ve Ḥazret-i Süleymān 'aleyhi's-selām cenāb-ı Rabbü'l-enāmdan mülk-ü saltanat temennāsına teveccüh ettikde evvelā رب اغفر لي¹⁰⁷ ve ba'de وهب لي ملكا لا ينبغي لأحد من بعدي¹⁰⁸ dēyü taleb-i mülkden muķaddem tālib-i mağfired olmuşdur. İmdi rütbe'-i velāyetiñ ḳadri fitne'-i saltanatın ḥaṭrı bilinmek lāzımdır. Zīrā ṭariķ-i hükümetde istikāmet-i şer' ü sünnete muvāfaķat ederse bir sa'ādete müşādefe eder ki gāyeti cinān ammā mütāba'at-ı hevā ile saķāmet ederse bir şeķāvete mübtelā olur ki māverāsı ḥüsrāndır. 'İnde'l-taḥķīķ hükümetden 'azām bir emr-i eḥām yokdur. Resūl-u ekrem şallallāhü 'aleyh-i vesellem buyurmuşlardır ki rüz-ı cezāda ind-Allah-ü te'ālā mertebe cihetinden nā-fazl-ı 'ibādallaha ḳalbī raķīķ halka ra'ūf ve şefīķ olan sultān-ı 'ādildir ki ḳavli şādiķ ve hükümü şer'a muvāfiķ ola. Ḥuşūşā Ḥaķ celle ve 'alā imām-ı 'ādile itā'ati kendünün ve resulünün itā'ını silkine-i mazamm kılip اطيعوا الله واطيعوا الرسول وأولى الأمر منكم¹⁰⁹ fermānıyla sultānın itā'atini ḥalk-ı cihānıñ üzerine vācib kılmışdır. Zīrā mülküñ bekāsı dīn ile ve

¹⁰⁵ And olsun ki, peygamberlerin kıssalarında, akli olanlar için ibretler vardır. Yusuf Suresi-111

¹⁰⁶ O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Sad Suresi-26

¹⁰⁷ Beni bağışla, Sad Suresi-35

¹⁰⁸ Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümlerlik) bahşet. Sad Suresi-35

¹⁰⁹ Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Nisa Suresi-59

dīniñ fevti melik-i ‘ādil iledir. Ammā ‘adl daħi müstelzem-i ihsān olmağın Hāzret-i ‘Ömer rağiyallahü te‘ālā ‘anh **يُحِبُّ عَلَى الْوَالِي أَنْ يَضِيفَ إِلَى عَدْلِهِ الْإِحْسَانَ**¹¹⁰ [12] buyurmuşdur. Eger vülāta mücerred-i ‘adl kifāyet éde idi Hāğ te‘ālā ‘adlle ihsān mağrūn kılup **أَنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ**¹¹¹ buyurmazdı. Tağşıl-i mülk ü devlete sebeb-i ‘adl ü inşāf ve celb kılup ri‘ayete bā‘iş lutf u ihsāndır. Zīrā hevākīr-i evc-i ‘izzet olan hümā-yı hümāyun bāl-i devlet dāne-i ‘adl u inşāfdan ğayra kayd ve çine‘-i lutf u ihsāndan özge ile şayd olmaz. Fi-l-hāza hocā-yı ‘ālim şallallahü ‘aleyh-i ve-sellem ‘adl ü ihsānla muttaşif olan selātīn-i cihān hağğında **السُّلْطَانُ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ**¹¹² buyurmuşdur. **الْعَقْلُ رَأْسُ كُلِّ سَعَادَةٍ**¹¹³ mişdāğınca ‘adl ü ihsāna daħi ‘ağl lāzımdır. Zīrā ‘adl ü ihsān ‘ağlın kemāl-i kuvvetindendir. Kemāl-i ‘ağl ise eşyāyı kemā-hiye ğörmek hağāyık-ı bevātın-ı umūrı idrāk ile zāhirine ğurre ve firīfte olmamağdır.

Li-münşihī

Muttaşıfdır ‘adl ile ihsānla
 Hāzret-i Hān-ı Ağmed-i ‘ālī tebār
 ‘Ahd u ‘adlinde cihān āsüdedir
 Habbezā sultān-ı gerdūn-ı iğtidār
 Böyle tağrīr eylemiş evşāfını
 Levğ-i çarğa hūme-i hikmet-nigār
 Āb-ı rüy-ı devlet-i ‘Osmānīyān
 Şāh-ı ‘ādil-i sāye-i perverd-ğār
 ‘İzz ü iclālın cenāb-ı kibriyā
 Ber-devām etsün ilā yevm-ül-ğarār

¹¹⁰ Hükümdarın adaletine iyiliği de katması gerekir.

¹¹¹ Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı emreder. Nahl Suresi-90

¹¹² Sultan, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir.

¹¹³ Akıl, her mutluluğın başıdır.

Faş-ı s̄ani der zikr-ül aḥvāl ḥulefā-yı rāşidīn rıḍvanallahü te'ālā 'aleyhi ecma'īn

Tefsir-i Begavī Kātāde ve İbn 'Abbās'dan mervīdir ki ol sultān-ı iklīm-i perver-i 'arab u 'acem ūşen-şāh-ı hejdeh-i hezār 'ālem şallallahü 'aleyh-i ve-sellem fetḥ-i Mekke'-i Mükerrreme ile muġtenem olduklarında bargāh-ı k̄azā-el-ḥacāta münacāt edüp memālik-i rüm ve 'acem ve beledān-ı ūarḳ ve ġarb-ı 'ālem- ḳabzā-yı teşḫir-i ümmet zafer-i tev'emleri olmasın istidā' etmekle icābeti ile mübeşşer olup aşḫāb-ı kirāma tebşir etmişler idi. Şehbāz-ı rūḫü'l-ımkān pervāzları ġuşen-serā-yı ġayb-ı hüviyetde cilve-sāz olduğdan soñra ḫilāfet-i zāhire ve bāṭıneleri min-ḫaysü'l-verāsetü'l-kemāliye çehār-ı yār-ı ġüzīn raḍiyallahü 'aleyhim ecma'īn ḫazerātında ictimā' etmekle [13] 'ale't-tertīb teşrif-i ḫil'at-ı ḫilāfet ile pey-rev-i eşer-i Muḫammedī olduklarında āşār-ı icābet şüret-pezīr olmaġla aḥvāl-i şerīf-i mā'illeri ile zamān-ı sa'd-ı iḳtirānlarında cilve-perdāz mannaşa zuḫūr olan fütuḫāt-ı nuşret-i iştimāl ber-vech icmāl-i beyāne-i şürü' olundu.

Der zikr-i ḫilāfet Ebū-Bekr es-Şiddīḳ raḍiyallahü te'ālā 'anh

Sadīḳ-ı şiddīḳ resül-i muḫtār maḫrem-i ḫarem i'lān u eşrār ثَانِيَانِ اثْنَيْنِ اِذْهَمَا فِي الْغَارِ
¹¹⁴ ḫalīfe-i ulā ḫabīb-i perverd-ġār efḫal-i ulā-yı muḫācirīn ve enşār Ebū-Bekr Şiddīḳ raḍiyallahü 'anh ḫazretlerinin ism-i şerīfleri 'Abdullah bin Kuḫāfe'dir. Ricālden İslām'la şerefyāb olanın evveli ve mi'rāc-ı resüllulahı taşḫīḳ edenin evveli nefsinin resüllullahı fedā kılının evveli ve aşḫābından dāḫil-i cennet olanın evveli ve müstenid ü sāde'-i ḫilāfet olanın evvelidir. Resül-i ekrem 'aleyhi's-selām zāt-ı sütüde şifātların re'fet ü şefḳatde Mikā'il ve İsrāfīl ve İbraḫīm-i ḫalīl 'aleyhim şalavātullah-el-cemīl ḫazerātına teşbih buyurup aşḫāb-ı kirāmın ḫaşāil-i maḫmūdelerinden fuḫalā-yı Şiddīḳda yetmiş iki şifāt-ı ḫamīde cem' olmuşdur dēyü buyurmuşlardır. Ruvāt-ı aḫbārdan mervīdir ki ḫazret-i ḫātem-i nübüvvet 'aleyhi faẓl-et-tehiyye nüzhet-serā-

¹¹⁴ Maġarada bulunan iki kişiden biri, Tevbe Suresi-40

yı beḳāya rıḫlet étdikden soñra i' rāb-ı bādiye- libās cehl ü ḫamāḳāt ile mütelebbis ve ednās-ı tereddüd ü reddet ile mütedennis olup itā'at-ı aḫkām-ı şerī'atden nükül ve tarīḳ-ı müstaḳīm ve sünnetden 'udül ile müteveccih-i rāh-ı cebendāz-ı tefriḳā ve ḳalālet olmağın şahābe-i kirāmıñ eşrāf-ı kibārı perişān-ḫatır olup mātem-i dīne müdāvemette küşe-i güzīn-i 'uzlet oldılar. Ebū-Bekr Şiddīḳı tevfiḳ-i refiḳ-i aşḫāb-ı güzīni da'vet édüp “Ey ihvān-ı şafā ve ey aşḫāb-ı Muḫammed-el- Muşafā 'irāb-ı bādiye-i ādāb-ı dīn ile mü'ezzeb ve tehzīb-i ihlāfla mühezzeb olmayup ignām u en'am ve sevāimden istiḫrāc-ı zekāt için gönderilen 'imāle-i edā-yı zekātdan imtinā' ile 'adem-i itā'at ve emr-i Ḥudā'ya muḫālefetleri mesmū'añız olmuşdur. Ḥazret-i muḳaddes-i nebevī taḳvīt-i dīn-i mübīni cümlemizin raḳabe'-i mu'āvenetine der-
 'uhde édüp biz daḫi 'ahd-i ḳabül étmekle te'kīd için واوفوا بالعهدان العهد كان مدبولاً ¹¹⁵
 ḳavl-i kerimi nüzül éttiği ma'lūmuñuzdur. Şimdiki ḫalde erkān-ı İslāmdan zekātı ta'tīl éden fırḳāya aḫkāme-i aḫkām-ı dīn için rā'y [14] u tedbīriniz ne ise tebeyyün ḳılıñız. Şahābe-i güzīn daḫi muḳātelede nev'an 'adem-i cevāz mülāḫazasıyla te'ḫīri tecviz ile i'tizār édüp cemā'ati i' rāb-ı bī-inḳiyādiñ keşret-i sevādı miḫāt-ı 'ilm-i şerīfiñizdir. Cā'iz ki āteş-i fitneleri bā'iş-i envā'-yı raḫne ola dēdiler. Ḥazret-i Şiddīḳ eyitdi: Ey ihvān ü aḫdān! Ahd-i Muḫammedīde dīn-i mübīniñ zāhir-i mu'īni olan biḫūn ḫaḳḳıçün ol nāşır u mev'īniñ 'avn u nuşreti şimdi daḫi pertev-endāz-ı envār-ı 'ināyet olmaḳ muḳarrerdir. Bir mişdāḳ-ı kerīme كم من قته قابلة غابت فته كثيرة باذن الله ¹¹⁶
 Ğalebe ve nuşret keşret-i sevāda göre degildir. Ḳuvvet ve ḳudret Cenāb-ı Vāhibü'l-amālūñdür. Eđer siz baña bu bābda yār-ı vefādār olmazsañız benim yār-ı vefādārim 'avn-ı Ḥudā-yı vāhibü'l-iḳtidārdır. Şükr ü şenā Cenāb-ı ḫalīḳu'l-arz ve-l semāya ki tā'ife-i tāğiyeniñ keşret-i sevādından zerre ḳadar tezelzül ve kederim yoḳdur. Rabb-i 'avnullah-i te'ālā ferd ü tenhā onlar ile muḳāvemette rü-gerdān olmamaḳ üzre kemer-beste'-i 'azīmet olmamışdır. Yā budur ki onlara bi-izn-illāh-ü te'ālā ḡālib olurum yaḫūd fī-sebīl-illāh maḳtül ve ictihādım ile maḳbül olurum.” dēyü ḫatm-i kelām eyledi. Aşḫāb-ı kirām daḫi bu mühimmiñ ḳiyāmına ihtimām ve bu emriñ

¹¹⁵ Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz veren sözünden sorumludur. İsrā Suresi-34

¹¹⁶ Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Bakara Suresi-249

temşit ve enāmına teşmîr-i aqdām-ı iqdām edüp şîr-i dilîr-i pîşe-zâr-ı dilâveri hizber-i kûh-sâr demâr-âveri meydân-ı vefânîñ ferîdi Hâzret-i Hâlid bin Velîd'i ihtiyâr ve sipeh-sâlâr êtdiler. Anlar dañi 'avn -i Hâk' a tevekkül ve **يُنصرك الله نصر العزيز**¹¹⁷ kavlı-i kerîmine tevessül ile rû-be-râh-ı 'azîmet olup fırkâ-yı 'anede-i 'işyân endişeye mülâkât êtdikde **وان جندنا لهم الغالبون**¹¹⁸ âyet-i kerîmesiniñ hûşîd-i 'avn u 'inâyeti zümre'-i mü'minîniñ cibâh-ı şalâbetlerinde pertev-endâz-ı mehâbet olmağla mansûr ve muzaffer olup ber-vef'ki merâm-ı ahz-ı intikâm edüp te'sîsi şerâ'it-i erkân-ı dîn-i İslâm êtdiler.

Mev'ize

Bu maqâle-i müşkîn kelâle zımmında selâtin-i 'adâlet-i istimâle hisse-i 'ibret-mâl budur ki bir nesne ki sebep-i ihtilâl-i erkân-ı şer' ü sünnet ve bâ'is-i i'tilâl-i bünyân-ı dîn ü devlet ola şecâ'at ve şehâmet ile izâlesine şarf-ı himmet ve terk-i tekâsül ve gaflet edüp cenâb-ı Hâk'dan temşit ü terâvet-i dîn ü devlet için müstemedd-i 'avn u 'inâyet olalar. [15] Hâk'ka ki himmet-i 'aliyye-i Şiddîkî olmayup ikâmet-i rûkn ü zekât metrûke qalaydı ilâ-hâze'l-hîn şalâha qarîn olmazdı.

Beyt

Bülend-i himmet ve 'âlî nazar gerek âdem

Ki himmetine göre keşide olur miqdâr

Hâzret-i Şiddîk 'ın müddet-i hilâfetleri 'alâ eşherü'l aqvâl iki yıl seksen bês gün olup sene-i şerîfleri altmış üç seneye bâliğ oldukda eşahh rivâyet üzre hicret-i nebevîniñ on üçüncü târihinde cemâzi-yel-âhîreniñ yigirmi ikinci günü leyletü'l-cum'âda beyne'l-mağribü'l-'aşâr himmet-âbâd-ı rıdvâna hırâmân olup ravzâ-yı

¹¹⁷ Ve sana Allah, şanlı bir zaferle yardım eder. Fetih Suresi-3

¹¹⁸ Bizim ordumuz şüphesiz üstün gelecektir. Saffat Suresi-173

muṭahharada cenb-i resūl ‘aleyh-is-selāmda defnolundılar ve emr-i ḫilāfeti ḫin-i intikāllerinde ‘Ömer bin Ḥaṭṭāb’a vaṣiyyet buyurdılar. Raḍiyallahü ‘anhümā ve ‘an aṣḫāb-ı resūllulah ecma‘īn.

Der zıkr-i ḫilāfet Emīrū’l-mü’minīn ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḍiyallahü ‘anh

A‘del-i ecille-i aṣḫāb ekmel-i edille-i ṭarīḳ-ı şāvab ziynet-efzā-yı minber-i miḫrāb emīrū’l-mü’minīn ‘Ömer bin Ḥaṭṭāb raḍiyallahü ‘anh ḫazretleriniñ ‘ulüvv-i şān ve sümüvv-i mekānların mübeyyen şeref-yāfte-i vürūd olan eḫādīs-i asār ḫāric-i ḫadd-i şümārdır. لو كان من بعدى نبيا لكان عمر¹¹⁹ ḫadīs-i şerīfi ‘azim-i şānların eş‘ardır. Müstenid ü sāde’-i ḫilāfet olduklarında tāriḫ hicretiñ on dördüncü senesinde leyle-i ramazanda cemā‘at ile edā-ı şalāvāt-ı terāviḫi taḫrīr ve mesācid-i şerīfeyi ḫanādīl ile tenvīr ētdikleri sene-i mezbūrede Dimeşḳ fetholundu ve ḫayşer-i ‘asker cem‘ ēdüp Hermūk nam maḫalde ‘asker-i İslām ile muḫarebeye iḳdām ētdikde Ebū Ubeyde el-Cerrāh ve Ḥālid bin Velīd’iñ ihtimāmları ile gürūh-ı küffār ta‘ame-i şemşīr-i ḫūn-ḫūr olup Ṭaberiye ve Ḥumuş ve Ḥama ve Ma‘re ve Selmiye ve Ladḳiye ve Cebeliye ve Anṭāḳya ve Entartūs ve Ḳasirīn ve Ḥaleb ve Sermīn ve eṭrāf-ı Ḥaleb’de nice ḳilā‘ ve Zıyā‘ ve Ḥarran ve Ra’s-el-‘ayn ve Mer‘uş ve Kayşeriye dāḫil ḫabza-ı nev-tesḫīr ḡazāt-ı müslimīn oldı. Beytü’l-Maḫdis’iñ fethi bi’z-zāt teşriflerin icāb ētmekle vardıklarında dest-i iḳtidār lem‘-i envārlarına teslīm olundu. Ve āḫir mülūk-ı ‘Acem Yezdicerd’in şehir-yār ētmekle kār-zār için ḫavāss-ı aṣḫābdan Şa‘d bin Ebī Vaḳḳāş raḍiyallahü ‘anhı ‘asker-i İslāma serdār ētdiler. Şehr-i Ḳadisiye ḫurbunda muḫābele-i a’dāya vaz‘-ı iḳdam-ı iḳdām ēdüp ketāib-i kevākib-i şümār ile hemheme-zen-i meydān veḡā olduklarında sipeh-sālār-ı [16] ‘Acem olan Rüstem nām bir nā-bekār kırḳ biñden mütecāviz küffār ile luḳme-i şemşīr-i tāb-dār olup Ḳadisiye şehrini maḫbūz-ı yed-i iḳtidār ētdiler ve keşende-i Daḫḫāk-ı mār olan Ferīdūn-ı cihān-dārdan

¹¹⁹ Benden sonra nebi olsa idi kesinlikle Ömer olurdu.

‘an‘ane ile ‘Acem pād-şāhlarına yād-gār alup meymenet ile i‘tibār tdikleri direfş-i Gāvyanī ile dāstān-ı kışşā-perdāzān olan murassa‘ ve mūcevher-i ‘ilm-i serefrāzdır. Yine iştihār-ı ‘ālem-dār ile ser-nigūn u hāk-sār ve dāhil-i abzā-yı cüyūş nuşret şī‘ār oldu. Leālī ve yevākit ile murassa‘-yı emti‘ā-yı ‘adīde ve nuūd u ‘urūz ve tuhaf yād-gār hamsı ba‘d-el-efrāz miyān-ı azātda tasīm olunduda her bir āzī yigirmi yedişer biñ dīnār hişşe-dār oldu. Emvāl-i hams-ı anāīm bī-şūmār olmala beytü’l-māle kemāl-i vūs‘at geldii cihetden ra’y-ı rezīn aşhāb-ı uzīn ile eşraf-ı muhācirīn ve enşār ve eşnāf-ı müslimīn ebrār-ı ta’yīn-i erzāk ile merzūk ve behre-dār oldılar. Zabt-ı esāmī iın defter-i ednā ve evşat ve a‘lā-yı i‘tibār ile cizye ve harāc zemīn vaz‘ u midar oldu ve Sa‘d bin Ebī Vaāş leşker-i zafer-i ihtişāş ile tahtah-ı kistrā-yı baht-ı intikās ve devlet-i intikāş olan Medain şehrine irsāl olunup sāhil-i nehr-i Dicle‘ye varıldıda keşt ü keştibān yo iken yā ‘Aliy yā ‘Azīm yā Hālīm yā ‘Alīm” esmā-yı şerifin vird-i zebān derekle manend-i besāt-ı Süleymānı rākib-i menākib-ı āb-ı revān olup ol nehr-i seri‘ū’l-cereyānı bād-ı vezān gibi uzerān tdiler. Dīde‘i rüzār dīde‘i Yezdicerd-i şehir-yārda bu kār-ı hārik-ül-āde bīdār olduda araren ‘adem-i itidār ile tār-mār ve cānib-i Hīlvān‘a fīrār eyledi ve ekāsire-i i‘cāmīñ nice dehrden müdahhar olan hazāin-i bī-şūmārı azāt-ı İslāma müyesser olup hams iın efrāz olunan okuz biñ ‘aded emvāl ile māl-ā-māl dārū’l-hilāfeye irsāl ve beytü’l-māle idhāl tdikden soñra hezberān-ı küh-sār-ı veā ya‘nī cüyūş-ı ra‘d hurūş-ı mü‘minīn aşfiyā-ı bilā-tekāsül Hīlvān‘ı feth düp Sus ve Nester ve Remāvend ve Nihāvend ve Dinver ve Hemedān ve Hiistān ve Dalgān ve Kışverehvāz ve Tikrit ve Muşul ve şehir-i Zūr ve Raa ve Rehā ve Habur ve Cābiye ve Rey ve nedvālari ve Bidlis ve Neysān ve Nuşaybīn ve Azerbaycān ve Kazvīn ve Şīrāz ve Isfahān ve ārzūn ve āşān ve Kūm [17] ve İştahr ve Taberistān ve Haristān ve müzāfāt-ı Hīndistān‘dan olan Kirmān ve Mekrān ve İskenderiye ve Trablīs-i marīb ve Mışır ve Tebe ve berber-zemīn ve ‘Askalān ve ‘Amūdiye ve bi‘l-cümle mezkūrū’l-ism olmayan nice emşār-ı bilādeniñ kimi şulha kimi ‘unve tārih-i hicretiñ on dördüncü senesinden yigirmi iki tārihine gelince zamān-ı hilāfet-i meymenet eserlerinde feth u teşhīr olundu. ‘Ahd-i ‘adāletlerinde itār-ı velāyete kemāl-i letāfet ü ra‘iyete fevka’l-

hadd refâhiyet ve dîn-i İslâma gâyet kuvvet ve metânet hâşıl oldu. Müddet-i hilâfetleri on yıl altı ay beş gün olup hicret-i nebevî 'aleyh-in-nesâimü'l tehiyyeniñ yigirmi üçüncü târihinde hacc-ı şerîfe varup menâsik-i ba'd-el-itmâm Medine'ye ric'at-ı kadem-i nihâde-i ikâmet olduğdan soñra mâh-ı zilhiccenin yigirmi altıncı günü hengâm-ı şubhda mescid-i şerîfe varup ba'de'l-ikâme imâmet-i şalat-ı fecre mübâşeret êtdikde Mugire bin Şu'be'nin ismi Firûz ve künyesi Ebü Lü'lüe bir 'abd-ı seyyie-i rüy-ı bed-huy hançer-i semm-perver ile üç yêrden urup mecrûh êtmekle üç gün ser-nihâde ve sâde-i ihtizâr olup sulh-ı mâh-ı zilhiccede fâiz-i 'izz ü şehâdet oldılar. Cesed-i laîf ü pâk tıynetleri ravzâ-ı muṭahhara ḥatem-ül-enbiyâ 'aleyh-is-selâmda cânib-i Ebü-Bekr Şiddîk'da defn olundu. Raḍiyallahü 'anhümâ ve 'an-il aşhâb-ı resûlulâh ecma'în et-ṭabiîn et-ṭahirîn

Der zıkr-i hilâfet Hâzret-i 'Osmân Zinnüreyn raḍiyallahü te'âlâ 'anh

Şikât-ı rüvât-el-aḥbâr derc-i şihhatde derc êtdikleri eşher-i güftâr budur ki envâr-ı beyzâ-yı imân mir'ât-ı eşfâ-ı şadıkda dirahşan olduğdan soñra erîke-nişin-i teslîm ü rızâ 'âbid-terin-i aşhâb-ı şafâ şâlis-i şeyheyn aḳdem-i ḥateneyn genc-i envâr-ı ḥayâ ü imân müretteb-sâz-ı âyât-ı Kur'an- emîrû'l-mü'minîn 'Osmân bin 'Affân raḍiyallahü 'anh kılâde-i tevḥîd ile ziyet-efzâ-yı gerden cân-ı ḥullân-ı mü'minîn ile cinân-ı imânda ḥurâmân oldılar. Şân-ı sa'âdet-nişanlarında vârid olan ehâdis-i şerîfe fezâil-i celîlelerine burhân-ı kâṭ'ül-beyândır. Hâzret-i 'Ömer raḍiyallahü 'anh ta'yîn-i hilâfetde 'adem-i vaşiyet-i resûle muvafaḳat ile kimseyi istiḥlâf êtmeyüp 'Osmân ve 'Alî ve Zübeyr ve Sa'd ve Talḥa ve 'Abd-ur-raḥman raḍiyallahü te'âlâ 'anhüm ḥazerâtınıñ miyânlarında meşveretlerine ta'lîk êtmeḡin ba'd-el-müşâvere 'Abd-ur-raḥman [18] bin 'Avf raḍiyallahü 'anhın ictihâd-ı ihtiyârı üzre Hâzret-i 'Osmân raḍiyallahü 'anh sene-i hicriyeniñ yigirmi dördüncü muharremü'l ḥaramıñ yevmü's sebtde ḥalîfe oldılar. İstikrâr-ı emr-i hilâfet için ibtidâ 'Abdurraḥman ve Hâzret-i 'Alî ve zümre'-i muḥâcirîn ve enşâr ve müslimîn-i ebrâr bi'l-cümle bi'at êtdiler. Yigirmi beşinci senede 'ahd-ı 'Ömer raḍiyallahü 'anhda fetḥ olunan ahâlî-i

memleketde nicesi sâlik-i mesâlik-i muhâlefet olup ez-cümle İskenderiye ve diyâr-ı MıŖır halkı 'ağd êtdikleri 'ahdi Ŗikest êtmekle 'Amr bin 'ÂŖ'ı asâkir-i İslâm zafer-i ihtîŖâŖ ile cānib-i MıŖır'a irsāl êtdiler. Bi-'ināyet-ullāh-ü te'ālā İskenderiye ve MıŖır tevābi' ve livā-ı halkı ile memâlik-i İslāmiyeye mülhık olduğundan ġayrı 'Abdullāh bin Ebī Serh ve 'Abdullāh bin Nāfī ve 'Abdullāh bin HıŖayn 'asker-i İslām Ŗalābet-i Ŗi'ār ve Ŗecā'āt-ı kerdār ile maġrib zemīne varup Ifrikiye Efrenc ve Ŗehr-i Ŗubatala ve Tūnus ve Endülüs ve vilāyet-i Sūdān ve nice kalā ve beldān dāhil kabzā-yı teshīr-i mü'minān ve ahāli-yi memleket kabūl-ı İslām ile Ŗeref-yāb-ı emn ü emān oldılar. Mu'aviye bin Ebū Sufyān daġi cünūd-ı İslām ve Ŗirān-ı dilberān-ı hūn āŖām ile Ŗam'dan nehzat ve ġazve-i Rūma 'azīmet êdüp sevāhil-i rūmda nice memleket ile ummān-ı bahrde cezīre-yi Kıbrıs ve cānib-i berde Malta'ya ve buña manend bilād-ı rūmdan nice kal'a ve merzbūm feth-i İslām ile mevsūm olup belde-i KōnŖantīniyye nehb ü ġāret ve sebb ü hasāret olunup envā'-ı ġanīmet ile ehl-i İslāma kemāl ü vūs'at ile huŖūle ġeldi ve Fāris ü i'cāmīn daġi ekŖer-i naġz-ı peymānla sâlik-i rāh-ı mehālik-i baġıyy ve tuġyān olmaġla tekrār her birine cenk ve ġarbde 'asker-i bahādır irsāl olunup cümlesi kemā-kān muntazam silk ü memâlik olduğundan mā'adā NiŖābur ve Kāl'atū'Ŗ-Ŗüyūh ve Muġān ve Azerbaycan ve Cilān ve Cürçān ve Merv ve Herāt ve Hōrasan ve İstahr ve Bābil belice ve sāhil-i Ürdün ve esāvere-i bahr ve bahrū'd-dar ve mezkūr-ı esāmi olmayan beldān ve emsār hicretīn otuz beŖ tārīhine dek feth-gerde-i mü'minīn-i nuŖret-diŖār olup emvāldede keŖret-i erzākda bereket ve ġalkda vūs'at bir mertebede idiġi üsārā-yı musbiyyeden bir duġter-i perī peyker aġrınca bahāya Ŗatılıp Ŗāfināt-ı ciyād yüzer biñ dirheme dek bahāda [19] izdiyād bulup bir dirāht-ı hurmā biñ dirheme dek iŖtirā olundu. Kudūm-ı meymenet luzūm-ı sa'ādet mersūmları berekāt ile mevsūm olduğundan kaŖ'-ı nazar meyāmin-i hiŖāl ve mehāsin-i ef'āldede daġi ser-efrāz -ı akrān olup Ŗebhā-yı dirāzda Ŗubh-ı nūr-endāz-ı zulmet-i ġüzāre dek hatm-i Ŗerīf ile namaz kıilup dergāh-ı bi-niyāza ġirye ve zāri ile niyāz êderdi ve ehl-i medīneyi uslūb-ı imāretten olan na'im-i nefīse ile ziyāfet êdüp zāt-ı sūtūde ŖiŖātları siyām-ı dehre müdāvemem ve iftārda ġāh ġall ile zeyt ve ġāh pūryān-pāre ile kana'at êderlerdi. HāŖılı eġāsin-i mehāsin Ŗümārları birūn-ı ġüncāyiŖ takrīrdir. Ol zāt-ı müstecime-el- mehāmid-i kemāl zūhd ü taġvā ve ġilm ü ġāyā cūd u

sehâ ve lutf u itâ' ile muhalla iken levh-i kazâ ve kaderde nigâşte olan umûr-ı muqadderiniñ sâ'ati geldikde lâ-cerem zuhûrî emr-i muqarrer olmağla bi-ħasb-el-iktizâ zamân-ı ħilâfetlerinde rev-nümâ olan kesrât-ı tebdîlât-ı vülât ħukkâm-ı bilâd sebeb-i 'ādî-i fitne ü fesâd bā'ış ü bādî-i raĥne-i esâs-ı inkıyâd olduğı cihetden ħükümetden 'azl olunan riyâset-i mu'tâdlarıñ ħatırları Şikeste ve ciyâd-ı mutaba'at bestelerinden kılâde-i mu'tava'at- kûsiste olmağla bi'l-ittifâk ħal'-i ħilâfet için cem'iyet ve muħâşara-yı dâr-ül-imârete cesâret êtdiler. Ĥulâşa-yı kelâm maķâl-i bā'ış-i melâl olamağıçün icmâl-i māl Ebû 'Abdullâh bin Riyâh ile Ebu Ķatâde rağiyallahü 'anhümâdan mervîdir ki yevm-i ħarb-ed-dârda sa'âdet-hâne-yi 'Osmân'da ħâzır eden evân-ı iŐti'âl-i nâire-i ğavgada silâh ile âreste dört yüz aded müŐterâsı var idi. Dâmen-i Şeref pirâmenleri dest-i ta'arrûz-ı izdâddan Şiyânet için ħalîfe-bend-i cem'iyet oldılar. Ĥazret-i 'Osmân eyitdi "Ey zümre-i vefâ-yı intimâ". Nice ğazâdan beni himâyete sizde tākāt yokdur. İmdi her kim silâħdan 'arî ve cenk ü cidalden berî olursa dünyâda mâlemden âzâd ve 'uķbâda duĥûl-ı cennet ile dil-Őâd olsun." Onlar daĥi cem'-i umûrî Cenâb-ı Ĥaķķ'a tefvîz êdüp gitdiler. Ba'd-ez-ân İmâm Ĥasan rağiyallahü te'âlâ 'anh ħuzûr-ı saadetlerine varup vâlid-i mâcidleri Ĥazret-i 'Alî kerremallâh-ü te'âlâ vecheden iblâĝ-ı selâm ve taĥiyyet ve ta'zîyet-i belîyyet ile ruĥşat-cû-i ħimâyet olduķda "Ey nûr-ı dîde-i cân ve ey ciĝer-kûŐe-yi nebî-yi âĥirü'l zamân ihrâķ-ı dimâ'-ı müslimîne [20] ne ħâcet. Beni ħâlimle Cenâb-ı Ĥaķķ'a vedâi'at kılup ferâĝat-nişîn-i ħâne-i sa'âdet olasız ki bu leyle-i beşâret ħilye-i vuşlatda nûr-ı cism-i ħâb-âlûd-ı âf-tâb-ı cemâl-i nûr-ı tâb-ı ħatm-i risâlet ile mes'ûd olup fâ'iz-i izz ü Şehâdet olacaĝım tebŐîr êtdiler." dëyü cevâb vërüp vedâ' êtdi.

Ĥikmet

Ĥazret-i 'Osmân'ın nezd-i vürüd belîyyede olan teslîm ü kazâyâ rızâları imâret-i dürece ħalet êdüĝünde Şekk ü imtarâ' yokdur. Zîrâ İbrâhim Ĥalîl 'aleyh-is-Őalâvâtullâhü'l-cemîl rızâ-nişîn kaffe'-i mencenîķ olduķda Cibrîl-i sidre-i mekânet

pür-küşâ-yı imdād u i‘anet olup **هل لك من حاجة**¹²⁰ dedikde **اما اليك فلا**¹²¹ deyüp Hâk’dan ğayra ‘ademü’l ilticâ ve mâsivâdan istiġnâsın inhâ buyurdu. Hem-cihân Hâzret-i Osmân daĥi mânend-i ĥalîlü’r-raĥman menceniĥ-ı belâ ve sūziş-i âteş-i ğavġâyâ rızâ vèrüp hemçü nâmūs-ı ekber ĥüsn-i mülk-i manzarıñ imdādından istiġnâ kıldı. Lâkin aceb-i ĥikmetdir ki İbrâhim nebîye nâr-ı Nemrūd’dan necât-ı müyesser ve ‘Osmân-ı taĥîye belâ-yı mevrüddan memât muĥadder necâtla beġâyâ delalet-i memâtle fenâyâ esâret olundu.

Hikmet

Hâzret-i ‘Osmân on bir yıl bir ay on dört gün müstenîd-i müttekâ-yı ĥilâfet olup a‘vâm-ı sinn-i şerîfleri me‘âric-i sinînden ĥatavât-ı eyyâm ile ‘ala ihtilâf-el-rivâyât toĥsanıncı dereceye vaz’ u iĥdâm êtdikde hicret-i nebevîyeniñ otuz beşinci senesi zilhiccesiniñ on sekizinci rüz-ı çehâr-şenbe ve-yâĥûd yevm-i cum‘ada sa‘âdet ĥanesinde ba‘de edâ-yı şalâvât muşĥaf-ı şerîf açup sūre-i Āl-i ‘imrân evâĥirinde eşnâ-yı tilâvetde **الذين قال لهم الناس ان الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم فزادهم ايمانا وقالوا احسبنا الله ونعم الوكيل**¹²² âyet-i kerîmesiñ kırâat êderken kırĥ gün ĥalka-bend-i cemâ‘at ve ĥişâr-gerde-i dârü’l ĥilâfe olan erbâb-ı cevri ü ezizetden Sevâd bin Ĥamrân Aşbeĥî ve bir rivâyetde Rüyân bin Sercân veyâĥûd bi’t-tarîĥ-ül-şürekâ ĥalvetġâĥlarına girüp şemşîr ü ĥançer ile urup ĥün-ı müşĥ-fâm-ı şehâdetleri [21] piş-ġâĥlarında olan kitâb-ı rabbânîye mestür **فسيكفبكم الله وهو السميع العليم**¹²³ âyet-i kerîmü’ş-şâni üzerine çekide olup ba‘d-el-‘aşr ĥurşîd-enver-i rûĥ-ı muĥahharları evcât-ı dercât-ı ‘aliyyîn-i sermedî-yi beġâyâ i‘tilâ êdüp cesed-i münevverleri dimâ’-ı niyâb ile mânend-i yâĥût-ı aĥmer ĥaş-ı kevkeb nâm-ı mevzî‘de şeb-i şenbede veyâĥûd yevmü’s-sebtde ba‘d-el-zuhur şandukçe-i ĥabrde vedî‘at olındı. Raġiyallahü ‘anha ve ‘an aşĥâb-ı resûlullâĥ

¹²⁰ Bir ihtiyacın var mı?

¹²¹ Hayır yok.

¹²² Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, “İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun” dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” dediler. Al-i İmrân Suresi-173

¹²³ Onlara karşı sana Allah yetecektir. O, işitir ve bilir. Bakara Suresi-137

Ba'd-ez-vuķū'-ı vākı'a

Zevce'-i iffet-penāhları pirāhen-i hūn-ālūdları Mervān ile Mu'aviye bin Ebū Süfyāna gönderüp vākı'a-yı hāli tafşīl ü beyān olunduķda Mu'aviye bālā-yı minbere su'ūd ve ahāli'-i Şām'a ol pirāhen-i hūn-ālūdı 'arz-daşt-ı 'uyūn-u şuhūd étdikde nāliş-i bisyārden soñra eşrāf u havāşş-ı Şām kısm-ı ekīd-i tamām ile ķavl ü ķarārı bunuñ üzerine istikrār bulduķu mādām ki ķatl-i 'Osmān kışāş olunmaya hiçbirisi zenleri ile şoħbet ve firāş-ı hābda istirahat étmeyeler. Bu ittifāķıñ eşeri 'ahd-i hilāfet-i 'Alī kerremallāhü vecheden zāhir olup nice kıtāl ve cidāle sebep olduķu tevāriħ ü siyerde nigāşte-i yerā'a tafşīl olmağla tayy olundu. Ammā ba'zı kitāb-ı kışāş-ı bi-ı'tibārda nice ekāvīl-vāra ciyefi bātıla tahrīr olunmuşdur. Cümlesi kizb ü iftiradır. Hāşā ķatl-i 'Osmān'da Hāzret-i 'Alī'ye ve ba'zı ahyāra tōhmet ve sū-i zānn ve Hāzret-i 'Osmān'a teşnī' cāiz degildir. Bu maķūle hezeyāndan hıfz-ı lisān édüp i'tikād-ı ehl-i sūnnet ve cemā'ate iķtifā olunmaķ gerek.

Ķıt'a

(بشوحیا و سیرت عثمان که بر نکرد * در پیش روی دشمن قاتل سرازحیا)
(خاصان حق همیشه بلیت کشیده اند * هم پیشتر عنایت و هم پیشتر عنایت)

124

Der zıkr-i hilāfet Hāzret-i 'Alī bin Ebū Ṭalīb rađiyallahü 'anh

Fihrist-i mecmu'a siyāķ-ı imān aşhāb-ı seyyid-i kāināt-ı 'aliyye efđālū's-şalāvātı tertīb olunan eşher-i rivāyat budur ki hālīle-i celīle hayrū'l verā dūrretü't takū'n nisā Hādicetü'l [22] Kübrā rađiyallahü 'anha hilye-i nūr-ı imān ile cilvenümā olduķdan soñra pişvā-yı aşfiyā muķtedā-yı evliyā rāfi'-i rāyāt resūl-ı müctebā mevşūf انامدیتہ العلم و علی بابها¹²⁵ zevce-i betūl ibn-i 'amm-ı resūl hezber-i gālib-i fi'l muhārib emīrū'l mü'minīn 'Alī bin Ebū Ṭalīb rađiyallahü 'anha sekiz yaşında iken

¹²⁴ Osman'ın utanma ve ahlakına bir göz at. Utanma duygusu ile katil düşmanın yüzüne bile bakamadı. Hakkın has kulları her zaman çile çekmişler. Onların ecri de bol olmuş, musibetleri de.

¹²⁵ "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır."

nūr-ı hürşid-i imān maʿānında dirāhşān olup rāh-ı tarīkat ve haqīqātda anlar vāşıl olduğu derecāt-ı meniʿa ve evcāt-ı refīʿaya hiçkes nāil olmayup uşul-ı maʿārif ve haqāyıkda olan ʿibārāt kudsiyyelerine mānend hiç ahd tekellüm etmemişdir. Künyeleri Ebūʿl Ḥasen ve Ebuʿr Reyhāneteyn ve Ebū Turāb olup cümle künyelerinde Ebū Turāb kendülere mehbūb-ter idi. Celālet-i şān ve mertebe-i ʿulūvv mekānları bünyānında vārid olan eḥadīs-i şerīfeniñ biʿl cümle esānīdi ile taḥrīri bu maḥalde güncāyiş-pezīr olmamağın baʿzı menākıb-ı ʿaliyyeleri taḥrīri ile iktifā olundu. Şiḳāt-ı ruvāt-ı siyer ü aḥbārdan olan İbn İshāq taḥrīri üzre Ḥazret-i ʿOsmān fāiz-i ʿizz-i şehādet olduğdan soñra mescīd-i resūl ʿaleyhüʿl-efḍāl-ı taḥiyyede Ṭalhā ve Zübeyr ve ehl-i Medīne ve ehl-i Başrā ve Ebū ʿÖmer ve rivāyeti üzre mecmuʿ-ı muḥācirīn ve enşār-ı ʿāsa-yı müʿminīn-i ebrār Ḥazret-i ʿAlī kerremallāhü vecheye biʿat edüp birkaç kimesne taḥālūf etdiler. Muḥālifīn iʿlām olunduğda biʿatlarına cebr ü ikrāh buyurmayup اولئك قوم قعدوا بالحق ولم يقوموا مع الباطل¹²⁶ buyurdular. Muʿāviye bin Ebū Süfyān ise kendü ile meʿān Şamʼda olanlar ile muvāfaqat etmeyüp biʿata muḥālefet etdiler. Şecere-i ḫilāf müşmir-i meşācire ve meşāf olup Şiffīn vaḳıʿasında olan muḳābele ve muḳātele ekşer-i kitāb-ı siyerde mezkūrdur. Ḥuşūşan ḫavāric-i ḍalālet-i vülāic biʿl cümle tuʿme-i şemşīr olup rehyāb-ı rehā olanlar eḳall-i ḳalīl idüğü meşhūrdur. Veḳāyiʿ-i mezkūreniñ zıkr-i dağdağa fersā fehūm-ı zuʿafā ve ḫayret-efzā-yı uḳūl-ı ʿuḳalā olmağın terk-i evveli görülmüşdür. Ḥāşılı biʿatdan taḥālūf edenleriñ ictihādları ḫaṭā ve ḫaḳ ve şevāb cenāb-ı murtażāda olduğu malākelāmdır. Ol hezber-i kuhsār-ı vegā Ḥazret-i faḫr-i kāināt aleyhüʿl efḍālūʿl şalāvātīñ mecmūʿ-ı meşāhidinde mevcūd bulunup her muḫārebede şīrāne cenk ile ʿarşā-yı yezdi çeşm-i ʿadūya tenk etdiği mesmūʿ-ı ʿamme-i enām ve ʿazm-i şān ve sümūvv mekānları maʿlūm-ı ḫavāşş [23]u ʿavāmdır. Mervīdir ki birgün şāhn-ı peykār ve hengām-ı kār-zārda bir pehlevānı zīruzānūye alup ḳatl için sel-i seyḫ etdikde pehlevān bīm-i cānla rüy-ı āf-tāb lemʿālarına tükürdü. Derḫāl tīg-ı der-niyām edüp azād eyledi. Pehlevān bu vazʿ-ı garibe ḫayrān olup taaccüb-künān eyitdi: “Ey şīr-i Ḥudā ve ey ibn-i ʿamm-ı Muştafā! Benim gibi ejderhaya gālib olup

¹²⁶ Onlar hakla (birlikte olup) oturdular, batilla (birlik olup) ayağa kalkmadılar.

mübāşir-i katl iken benden şudūr eden sū-i edeb bā'isi teskin nā'ire-i ğazab olmamağın vechi nedir. Ya beni vākıf-ı desīse-i zamīr ve yāhūd ihtiyārım ile tu'me-i şīr-i şemşīr ile” Şāh-ı merdān buyurdular ki: “Ey pehlüvān-ı şece'ān! Her kāre şıdķ u 'azīmet ve hūlūş-ı niyet ile mübāşeret ederim. Señ ki benim rüyuma hadd u endāz olduñ. Nefs-i beşeriyetime hareket ve mizācıma teğayyūr ü hiddet gelüp tehevvr ü tabī'at hūlūş-ı niyetim ğāretine mübāderet etmekle eyitdi kim ğazānıñ nişfi hāķ ve nişfi hevā-yı nefsim için oldu. Bir fehvā ولا يشرك بعبادة ربه احدا¹²⁷ 'ibādet-i Hāķ'da şirket-i uhrā sezā görmeyüp nefsi emmāre-i mekkāreye irġām-ı tīġi der-niyām ve seni 'afv ile maķzī-ül-merām eyledim.” Bu kelām-ı hayāt-bağş-ı sa'ādet-i fercāmdan pehlevān hūlūş-ı ihtisāsıñ kalbinde nūr-ı imān pertev-endāz olup enbā'ından elli nefere qarīb merd hidāyet-i naşīb ile şeref-yāfte-i devlet-i imān oldu. Münşihī ol pād-şāh-ı taht-ı velāyet menāķıbı tahrīr olsa mufaşşal kitāb olur. Hūlāşā-yı kelām bu kadar şecā'at ve semāhat ve kerāmet ile eyyām-ı hūlāfetlerinde bir sāat rahat olmayup gah vaķı'a-yı Cemel ve gāh kışşā-yı ġarībe-i Şıffīn ibtilāsından nice miñnet ve meşāķkatler çeküp huşūşān hāvāric ile muhārebe-i muķarrer olduķda her cānibde cenge kādīr bahādīrlar taleb etmekle Yemen'den daħi on nefer-i dilāver gelüp İbn Mūlcem ol 'aşerenin biri idi. Bir rivāyetde Muħammed bin Ebu Bekr itfā-yı nār-ı şerāre-i fesād havāric-i bed-nihād için fersān-ı Mısr'dan ġarbe ve zarbe kādīr yigirmi nefer-i kārāzma bahādīr gönderdiġi onların biri 'Abd-ur-raħman bin Mūlcem Murādi idi. Kelān-ı bahādīrāndan her biri piş-gāh-ı imām-ül-hidāye 'ale't-tarīķ-el-hediye birer dest-āvīz ihdā edüp İbn Mūlcem daħi cebīn-sāy-ı hāķ niyāz olup bir tīġ-i cevher-girān-ı bahā 'arz eyledi. Hāzret-i 'Alī kabūl etmeyüp i'rāz eyledi. İbn-i Mūlcem eyitdi: “Ey şīr- [24] sūvār, benimle gelen refīķānıñ hedāyāsın kabūl edüp benim şemşīrime 'adem-i i'tibār ile beni şerm-sār etdiñiz. Bā'is nedir hāl-i āngeh 'arz-dāştı ihdā etdiġim şemşīre seyfi-i 'arabdan on 'aded hemtā bulunmaz.” Hāzret-i 'Alī buyurdular ki: “Ben senden ol şemşīri nice kabūl edeyim ki sen benden

¹²⁷ Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın. Kehf Suresi-110

murādına anıñla nā'il olacağsın ve bu riş-i sefīdi anıñla hūn-ālūd-ı şehādet êdeceksin.” İbn Mülcem eyitdi: “Ey Haydar-ı kerrār! Hāşā ki benden bu girdār-ı beden-müdār ben hod seniñ muhabbetiñe terk-i ihvān ü diyār ile sefer-i ihtiyār êtdim.

Ƙıt'a

Hāşā lillāh kim saña ben yār iken ağıyār olam

Nağz-ı peymān u hilāf-ı 'ahd êdüp gaddār olam

Ārzū-yı devlet-i dünyā vü dīn êtmez miyim

İstemez mi hātırım 'ālemde berhūr-dār olam

Hāzret-i hilāfet-penāh buyurdular ki: “Belī, ol niyet ile geldiñ lākin 'an-ķarīb-i maķām hubb u vefadan bādiye-i buğz u şikāka gideceksin ve lā-cerem puñār-ı nā-hem-vār seniñ eliñden be-dīdār olacağdır.” İbn Mülcem eyitdi: “Ey imām-ı hümām-ı müfīzü'n nūr” Bu fi'l-i kabīh benden şudūr êdecek ise ricā êderim ki hūsn-i ihtiyārım ile beni ķatl ü i'dām êdesin.” İmām-ı 'adālet-i ihtisās eyitdi: “Henüz senden müceb-i iktisās bir şey zāhir olmadı ben saña nice kışāşa ķādir olurum. Ancak bu huşuşuñ cilve-perdāz-ı menāşsa-yı zuhūr olması merāyā-yı zamīrimde nümāyāndır.” Bu rütbede teyağķunlarıñ vechi budur ki gazve'-i 'uşrde vāķi' sefer-i zafer-i eşerde menāzil-i tevağķufdan bir menzilde niħalistān-ı Benī Müdlic'den bir dirāht-ı hürmā sāyesinde 'Ammār bin Yāsir rağiyallahü 'anh ile günūde-i lihāf-ı istirāhat iken cünbiş-i nesīm-i muħarrrik remīm olmağla kabā ve dastārların dāmen-i hātır erbāb-ı zamā'ir gibi ālūde-i ğubār eylemiş ķarīn-i hāl nūr-ı āfitāb asumān-ı risālet 'aleyh-in-nesāimü'l tehiyye pertev-endāz-ı 'ināyet olup pāy-ı refref sāy-ı lā-mekān peymāları ile taħrīk êdüp Hāzret-i 'Alī'ye “Mālek yā Ebā Turāb” dēyü nevāziş-i bisyārdan soñra buyurdular ki: “Bedterīn eşķiyā kimler idügin bilür misin? İmām 'Alī cebīn-sāy-ı zemīn-i tevāzū' olup “Allāh ve resūlü ā'lemdir.” dedi. Buyurdular ki: “Eşķiyā-yı 'ālem iki bed-tıynetdir. [25] Birisi 'ākır-ı nāķā-yı Şālīh olan Ƙuzār bin Sālīf'dir ki

eşkıyâ-yı eşkıyâ-yı evvelîndir. Birisi daği bed-terîñ eşirrâ-yı ahîrîndir ki mizâb-ı tîzâb-ı ğadr olan şemşîr-i zehr ebdâr ile saña şerbet-i şehâdet içürse gerekdir.” dëyüp hilye-i dibâce-i cemâl olan lihye-i mübâreke-i nûr-ı iştimâle işâret buyurdılar. Maqâle-tırâzân şahâif-i aşâr olan şikât-ı ruvâtü'l aħbârda İbn Mülcem'in İmâm 'Alî'ye vâkı' olan keyfiyet-i kaşd-ı kezendende ihtilâf-ı bisyâr vardır. Lâkin eşherü'l aqvâl ve veķ'â-nüvisân-ı aħbâr budur ki ħarb-i Nehrevân'dan soñra baķıyyetü's-süyüf olan ğulât-ı ħavâricden Berk bin 'Abdullâh el Temîmî ve 'Amr bin Bekr-es-Sâ'dî nâm iki şakî-i nâ-bedîd İbn Mülcem ğaviyy ü pelîd ile 'aķid-bend-i ħalka-i şohbet oldılar ve âteş-zene-i efkâr bedenjadları îkâd-hîzem ħabâset-i nihâd niyeti ile ğâh 'uyüb-ı 'amâl-ı velâyet ta'dâdına iştiğâl ve ğâh serğüzeşt-i keştân-ı Nehrevân'a intikâl edüp bil'ahire ħatm-i kelâm bed-fercâmları bu mertebede encâm buldığı be-ķadr u sefk-i dimâ'-yı ricâl ve bâ'is-i iştiğâl-i nîrân ü bâl 'Alî ve Mu'âviye ve Amr bin 'Aş'dır ki ħubb-ı riyâset ile sâlik-i râh-ı dâlâlet olmuşlardır. Mâdâm ki bunların kanâdîl-i ħayâtları seniñ felâhıñ rüz-ğardan şikest olmaya şifâ-yı müyesser degildir dediler.

Beyit

Bâtil hemişe bâtil bihüdedir veli

Müşkil budur ki şüret-i Hakk'dan zuhûr êde

Pes ol eşirrâ-yı bergeşte rüzğârları tuğyân-ı seyl-i dâlâlet ğark-ı tûfân-ı şekâvet etmekle nâ'il-i şevâb-ı ahîret oluruz zü'umuyla süyüf-ı sitem-kârların zehr-âbâd edüp İbn Mülcem mühimm-i 'Alî'yi ve Berk bin 'Abdullâh kâr-ı Mu'âviye'yi ve 'Amr bin Bekr katl-i 'Amr bin el-'Aş'ı zimmet-i bed-himmetlerine alup mâh-ı ramazânıñ filân ğecesi bu üç kimseniñ rişte'-i ħayâtların tîğ-i ihtimâm ile kaķ' edüp her birimiz fedâilik ile meşhur-ı cihân olmak gerek dëyüp ķadem-i kefâlete tûrdılar ve ħayât u aķârîb gibi sürâh-ı kemînden çıkup vâdî-i şekâvete düşdüler ve şâh-râh-ı itâ'ati koyup semt-i ceb-endâz-ı ğavâyete gitdiler. Berk bin 'Abdullâh ħârici Şâm'a varup

müntehiz-i fırsat oldu ve şeb-i hefdehüm-i ramazana ma'hüd oldukları geçedir. Mescide varup zaḥmzen-i cān-sitān olmağ niyeti ile Mu'āviye'ye kaşd êtdikde şemşir-i zehr-ālūdî cāy-nist olan ilyesine işābet êtmekle çendān-ı kār-ger olmayup [26] mecrūh kıldı. Cemā'at-i mescid ol bed-baḥtı kayd u bend êdüp cür'et-i nā-şāyestesiniñ sebebi isti'lām olunduğda kınā'- çehre vaqı'āyı ref' êdüp ḥulāşa-ı efkārın i'lām êtmekle Ḥazret-i Mu'āviye işāretiyle ol berd-girdārı eşedd-i siyāset ile katl êtdiler. 'Amr bin Bekr daḥi dāḥil-i maḥrüse-i Mısır ve murākıb-ı ceyb ü fikr olup şeb-i ma'hūdda mescide vardı. Ḥikmet-i rabbāniyye ol gece mizāc-ı 'Amr bin 'As'da bir mikdār fütur vuḳū' ile mescide varmağa tāḳati olmayup Benī 'Amir'den Ḥārice-i 'Amirī nām racül-ü hümāmı kāim-maḳām êtmişdi. Ol şaḳı-i dalālet-nihād imām-ı 'ibād cebin-sāy-ı secde iken bir şemşir-niz urdu ki secdeden baş ḳaldırmayup cān-ı şirini teslīm-i cān 'aferin êtdi. Cemā'at-ı müslimīn ol ḥabış-i seḳar-mekini kayd u metin ile 'arz-daşt-ı 'Amr bin 'Aş êtdikde suret-i vāḳı'a-yı ba'd-es-su'āl vāḳıf-ı desise-i mā-fi'l-bāl olup bilā- nā-ḥayr-ı ser-ı şekāvetini luḳme-i şir-i şemşir êtdi. Ez-in-cānib güm-geşte-i çāh-ı cehennem İbn Mülcem daḥi yek-süvār 'arşā-yı muḥārib Ḥazret-i 'Alī bin Ebū Tālib'i ser-girān-ı şahbā-yı şehādet êtmek niyeti ile dārü'l-ḥilāfe olan belde-i Kūfe'ye varup müteraḳḳıb-ı fırsat oldu. Ol sālīk-i mehālik-i şekāvet bir gün güçhā-yı Kufe'yi dervāze êderken nisvān-ı ḥavāricden Ḳāṭame nām bir zen-i dercām müşādefe êtmekle fi'l-ḥāl şifte-i melāḥat ve şabāhati olup ḥibāle-i engāḥına rām olmaḳ ümniyyesiyle bi'l-müşāfe 'arz-ı merām eyledi. Meḡer ol ḳahbe-i rüz-gārın peder ü amm ü şevheri tiğ-ı zafer-girdār-ı ḥaydar-ı kerrār ile güm-geşte-i çāh-ı dār-ül-bevār olmuşlar idi. Fırsatı ḡanīmet bilüp eḡer katl-i 'Alī-i ḥün eşāmi der'uhde ve iltizām êderseñ ber-vefk-i merām-ı rām olurum dēyü ḳat'-ı kelām eyledi. İbn Mülcem-i bed-encām ḥod bu mühimmiñ itmāmına berzede-i dāmān-ı ihtimām fe ni'me'l-merām dēyü Berdān ve Şeyb nām iki āsīb-i naşīb ile hem-rikāb u yek-licām olup üç nefer saḳār-maḳarr şeb-i ma'hūda muntazır katl-i ḥaydar-ı ḡazanfere muşirr oldılar. Mervīdir ki ol şāh-ı velāyet ḥaziz efnādan nehzat ve evç-i beḳāya rıḥlete ḳarīb ḡāh ḥāne-i İmām Ḥasan ve ḡāh ḳāşāne-i İmām Ḥüseyn'de ve ḡāh mesken-i 'Abdullāh bin Cā'fer-i Ṭayyār'da iftār êdüp üç luḳmeden ziyāde ḡayrı yemezdi ve

birkaç günlük misâfirîñiziz dër idi. [27] ve ‘âdet-i me’lûfeleri üzre mescîd-i şerîfe salîs-i leyâlîde gelüp işrâk-ı şubha dek iştiğâl êderdi. Aḥbâb-ı velâyet dest-gâh-ı kışşâ İbn Mülcem dâlâlet-penâhdan agâh olmağla hıfz u ḥarâset için bi’t-ṭarîk-el-münâvebe havâlî-i mescîdde ḥalka-bend-i cemiyet olup emr-i muḥâfaẓa-ı mübâşeret êtdiler. Bir gün çeşm-i nûr-pâş-ı leṭâfetleri ol cemâ’at-ı şiyânet-i iltizama pertev-endâz olup sebep-i cemâ’at-i bî-vaḳt nedir dëyü isti’lâm êtdi. Onlar daḥi ‘arz-ı mâ-fî’l-bâl êtdikde buyurdular ki: “Yārân-ı şafâ! Beni afet-i semâvîyeden mi yoḥsa âsîb-i arzıyyeden mi ḥarâset êdersiz.” Anlar eyitdi: “Ey muḳtedâ-yı enam! Âsîb-i âsmân ve emîni def’a kimde ḳudret vardır. Ancaḳ bezl-i himmetimiz bir şütür-kin-i bed-ṭıynet saña işâl-ı mazarrat êtmek içündür.” Ol râst-ı rûy-ı nehc ü hedâ “Merâyâ-yı kâinâtda bi-lâ-izn-i Ḥudâ bir şey sûret-nümâ olmaz.” dëyü لارادلا قضيت ¹²⁸ mefhûmun inhâ êtmekle ḥilân-ı ḥulûş-ı intimâ cümle umûri teslîm-i ḥükm-ü ḳazâ ve tefviz-i rızâ-yı Ḥudâ êdüp emr-i ḥarâsetden ferâğât êtdiler. Şaḥîfe-i nev-isân-ı aḥbâr-ı taḥḳîḳ üzre leyletü’l ‘arûs-ı şehâdetleri olan şeb-i cum’â veled-i sa’idleri İmâm Ḥasan sa’âdetmezîde buyurdular ki: “Bu gece ‘âlem-i mişâlde şeref-yâfte-i şohbet faḥr-i kâinât ‘aleyh-i faẓl-ı şalâvât olup bu mübtelâ-yı miḥnete ümmetiñden ḥuşûmât-ı mütetâbi’â ve kerbât-ı mütevâliye işâbet eyledi dëdim. Lisân-ı gevher-nişâr-ı nübüvvetlerinden şükr-rîz-i ‘inâyet olup vefḳ-ı murâdîñ üzre du’â ile buyurdi. Ben daḥi rû-mâl-ı ḥaḳ niyâz olup Ey Ḥudâ-yı çâre-sâz-ı bî-enbâz Ḥabîbiñ hürmetine beni ḥayr ile ḥalaş eyle dëdim.”. Fi’l-ḥaḳîḳâ du’â-yı işâbet-rehînleri ḳarîn-i icâbet olup edâ-yı şalâvât-ı şubḥ için derûn-u mescîd-i şerîfe ḳadem-i nihâde olduklarında ibtidâ berdân ḳadem-i tuḡyân ve bir rivâyetde Şebîb İblîs ḳarîb sill-i seyf êdüp ḥavâle êtmekle bâzû-yı bâbe dokunup iki şaḳḳ êtdi. Ba’d-ez-an İbn Mülcem tîḡin ḥavâle êdüp bir zaḥm-ı şedîd-i şehâdet-berîd urdi ki ser-i mübârekinde cereyân êden ḥûn-ı lâl-gûn lıḥye-i mübârekelerin şâḥ-ı mercâne şibḥ êdüp cânib-i ḥâne-i sa’âdetlerine âheste âheste gidüp ser-nihâde-i bâlin-i şehâdet oldılar. Ba’d-ez-vuḳû’ dâhiye-i berdân-ı saḳâr-mekân ḥalâş ümniyyesiyle kendü ḥâne-i düzaḥ-ḳâşânesine cân atup bir şaḥş-ı ciger-

¹²⁸ Senin hükmettiğini geri çevirecek (hiçbir varlık) yoktur.

dār [28] vākı'adan haber-dār olmağla fi'l-ḥāl şemşîr-i 'adüvv-i tedbir ile şandūka vucūdın naqd-ı hayāt-ı müste'ardan tehi kılup endah̄te-i çāh-ı cehennem eyledi. Şebīb-i mihnet naşīb daḥi havālī-i mescīdde ḥayrān ve dem-beste gezerken yārān-ı murtażā görüp depme altında helāk eylediler. Bu kışşā-yı haile vuḳū'undan aḥbāb-ı vefā intimānıñ merāyā-yı zamā'iri keder-beste olmağla mātem-zede-i ḥavātır-şikest ḥuzūr-ı şerīflerinde ḥalka-bend-i cemiyet olup iltimās-ı tebyīn zaḥm-zen êdiklerinde “Ey ihvān u ḥilān! Şabrediñiz kim dānā-yı āşikār ve nihān olan Rabb-i müste'ān 'ayān eyleye.” buyurdılar. Qarīn-i ḥāl İbn Mülcem-i bed-fi'āl daḥi şemşîr-i hūn-ālūdın der-dest êdüp kelb-i 'aḳūr-ı ser-güfte gibi gerdende ve ser-geşte güçhā-yı Kūfe'de lehşān ve serserī pes ü pişekerizān iken Benī 'Abd bin Qayden bir merd-i şîr-merd önüne turup “Ey bergeşte ü nā-bekār olmaya ki zaḥm-zen-i Ḥaydar-ı kerrār sen olasın.” dēdi. Ol şerir-i sitem-kār daḥi taşmīm-i inkār êtmış iken cenāb-ı bārī zebān-ı dil-azārını cānib-i ikrāre cārī etmeğın mer-i defīsi şavt-ı bülend ile فعلوه ثم الجحيم صلوه خذوه¹²⁹ “Ya cemā'at-ı müslimīn!” dēyü feryād eyledi. Fırkā-yı mü'minīn-i aşfiyā mānend-i şīrān vegāya-yı taḥassüsdan tarīḳ-ı tecessüse çıkup çengāl-i pençe-i nekāle ve ḥuzūr-ı şāh-ı velāyete ihzār êdiler. Gördükde ما كذبت ولا كذبت¹³⁰ ya İbn Mülcem dēyüp zaḥm-nāk eden bu seng-dil-i bī-raḥmdır buyurdılar. Ba'd-ez-an ol küstāḥ-ı bī-fehme tevcih-i ḥiṭāb êdüp meşmül-ı luṭf u ihsānım iken şemşîr-keş-i ḡaddār olmağa bā'is ne oldı dēdi. Ol bed-baḥt-ı bī-ḥayā daḥi naql-i mācerā êtmeğın ḥase fermān buyurup bu zaḥm-ı mağz-bāşdan vefāt êdersem merāsım-i kısasa ri'āyet eylesesiz ammā şikence ü 'azāb ve mişl-i 'ikāb ve emīr-ül- mü'minīn ḳatlı olundı dēyü sefk-i demā müslimīne ḥavz u şitāb êtmeyüp faḳat ḳātil-i mübine beni zarb êttiği şemşîr ile cezāsın vērüp emr-i Ḥaḳḳı yerine getüresüz dēyü vaşıyyet eyledi. Ba'd-ı vefāta ber-mücib-i vaşıyyet ol ḳātil-i bed-liḳāyı ḳatlı êdüp nek ü nisār ḥufre-i ḡayya êdiler. Mervīdir ki hengām-ı ihtizārda aḳrabā ü evlād ü eḥibbā levāzım-ı vedā'-ı taḳdīmden soñra buyurdılar ki ben rihlet êdikde cesedim gencine-i rāz gibi şandūkā-yı zemīnde ihfā ve iknām êdüp ḥalka

¹²⁹ Onu yakalayıp bağlayın. Sonra onu cehenneme atın. Hakka Suresi-30-31

¹³⁰ Yalan söylemedim ve yalanlamadım.

nümāyān etmeyesiz zīrā [29] nesīm-i zafer-i perçem-tırāz-ı tūğ-ı İslām hidāyet-küster olunca dek erbāb-ı küfr ve bağı-i tuğyāndan on biñ ‘adede qarīb nufūsu tu‘me-i şemşirim olmuşdur. Cā’iz ki vereşe ve etbā’-yı kabrimi şikāfte kıllalar. Bes ber-vech mu‘cīb fermūde-i ‘amel olunup kabr-i şerīfleri a‘yen-i nāsdan pūşide kıllınmağın mevzī’-i medfenlerine ihtilāf olunup ba‘zılar dārū’l-hilāfe Kūfe’de ve ba‘zılar Kaşrū’l emāre ile Cāmī’-i a‘zām miyānesinde ve ba‘zılar Necef’dedir demişlerdir. Ravzatū’ş-Şühedāda mezkūrdur ki medfen-i şerīfleri Hārūn Reşīd zamanına dek mestūr kalup bir gün Hārūn şikāre çıkup maḥall-i medfene vardıkda gördüğü birçok āhular bir pūşte su‘ūd edüp āsīb-i şayyāddan ḥalāş için ol mevzī’ kendülere menāş kılmışlar her çend ki şayyādlar ceza’ ü feryād etdiler. Hareket kılmadılar ve kilāb ma‘lūme irsāl etdiler. Üzerine varmadılar. Hārūn müte‘accib olup pīrān-ı Kūfe’den sū’āl etdikde dediler ki Yā Emīrū’l-mūminīn Ābā ve ecdādımızdan iştīmāl etmişizdir ki kabr-i Ḥazret-i ‘Alī ol pūşte içinde mestūrdur. Pes Hārūn terk-i şikār edüp ol mevzī’i her sene ziyāret ve hayātda olduğca levāzım-ı ihtirāma ri‘āyet ederdi. Ba’d-ez-zamān selāṭīn-i Büvevh’den ‘Ađūddeve eyyāmında bir kubbeye ‘aleyh-i binā olunup ile-l-ān ziyāretgāh-ı cihāniyāndır. Eşāḥḥ-ı rivāyet üzre dört yıl dokuz ay on dört gün mütemekkin-i serīr-i hilāfet olup sene-i şerīfleri altmış beş ‘adede bālig olduğda hicret-i nebevī ‘aleyh-i efđal-el-taḥiyyeniñ sene-i erba‘ininde vākī’ şehr-i ramazānıñ yigirmi birinci gecesini leyletū’l cum‘āda vaqt-i şāfīde zaḥm-ḥurde olup merg-i revān-ı hevāgir-i evc-i lā-mekānları üçüncü gece leyletū’l eḥadde vaqt-i seherde ṭāir-i evc-i vaḥdet oldı. Lā-kamīş evc-i sevb-i kefene piçide kıllınup Ḥazret-i risālet-penāh ‘aleyh-i şalāvātullāhdan kalmış ḥanūt ile ta‘tīr olundu. Dört tekbīr ‘inde’l-ba‘z tokuz tekbīr ile İmām Ḥasan rađiyallahü te‘ālā ‘anh namāzın kıllup aḥfā-ı kabr-i mütebarekeleri için cevfi leylde defn eylediler. Rađiyallahü te‘ālā ‘anh ve ‘an aḥşāb-ı resūlullāh ecma‘īn.

Mev‘ize

Ol şāh-ı velāyet ve ser-efrāz-ı dünyā ve āhiretiñ miqdār-ı zerre dünyā ile ülfet-i mülk ü imārete [30] rağbeti olmayup ancak hilāfet-i bāṭıneleri hilāfet-i zāhire

ile halka tefhîm için Hazret-i Osmân'dan sonra min haysü'l zâhir şüret-i talebde oldular ki haq mu'ayyen olup re'fet ü naşfet ile fuqarâyı ne tariqıyla şiyânet ve isticlâb-ı rızâ-ı bâriye ne vechle mübâderet lâzım idigi ümerâ-yı âtiyeye ma'lûm ola. İmdi rahne-ger-i tertîb olan ehl-i bid'at gibi ehad tarafına harf-endâz olmayup hülûs-ı kalb ile muhabbetlerinde şâbit kadem ve râsih dem olmak gerek. Zîrâ çehâr-ı yâr-ı güzîn radiyallahü te'âlâ 'aleyhim ecma'in hazerâtınıñ mecmû'-ı ef'âl ve ekvâl ve ahvâlleri rızâ-yı bâriye muvâfık ve 'al-et-tertîb ve hilâfete kadr u mekânet ve şeref u fazîletlerine 'amme-yi ehl-i sünnet ve cemâ'at müttefikdir. Dâ'vâ-yı muhabbeti Hazret-i 'Alî'ye haşr edüp 'ahire buğz ve 'adâvet edenler rafizî-i bi'd-dîn ve şân u şerîflerinde mâ-lâ-ya'niye cesâret edenler etbâ'-ı Yezîd ve havâric-i bed-âyindir. Kâle resûllullahşallallahü 'aleyh-i ve-sellem

اعلى بن ابى طالب يهلك فيك رجلان محب مفتر وكذاب مفتر¹³¹ şadaqa resûlullâh. Haq te'âlâ cümlemizi ehl-i haqqa inkâr ve 'adâvetden hıfz eyleye. Âmin

Faşl-ı şâlis der zıkr-i evlâd-ı 'Alî ve eimme-i işnâ 'aşer

Süre-i innâ a'taynâda olan kevşerde zümre-i müfessirîn ekvâl-i keşire irâd edüp 'ind-el-ba'z kevşerden murâd Fâtımâtü'z Zehrâ ile evlâd-ı kiramdır. Bunâ delil süre-i Kevşerin sebep-i nuzûlıdır demişler zîrâ resûlullâh 'aleyh-is-selâmiñ zevce-i muṭahharaları Hadîcetü'l Kübrâ'dan ibtidâ Fâtımâtü'z Zehrâ ba'd-ez-ân Kâsım ve 'Abdullâh nâm iki veled-i nûr-u leme'anları vücuda gelüp Mekke'de vefât êtdiler ve Mâriye-yi Kıbtî'den İbrâhim nâm bir veled-i zevî-l-ihtirâmları zuhûra gelüp ol daḥi Medine-i münevverede dârü'l beḳâya rıhlet êtmekle ba'zı ebterler şimden sonra Muhammed'iñ maḳâmına kâim olacak evlâd-ı zükûrdan 'aḳîbi ḳalmayup ebter oldı deyü harf-endâz olmağın cenâb-ı Haq hâtır-ı feyz-i mefâtir fahr-i kâinâtı tatyîb için süre-i Kevşer'i inzâl edüp “Ḥabîbim ebter ḥâşâ saña ebter diyenlerdir. Biz saña fazl u

¹³¹ Ali bin Ebî Talip için (hakkında):İki kişi senin hakkında helak olur: Aşırı seven, yalancı müfteri (iftira atan)

ihsānımız ile rahm-i Fātimā ve şulb-i ‘Alī’den şol kadar evlād-ı mütekāsire i’tā edelim ki nesl-i pākiñ ilā yevmü’l kıyām munkatı’ olmayup şark u garbe münteşir olsun.” [31] buyurdu. Pes mecmū’-yı sādāt ve şürefā-yı şulb-ı murtażā ve rahm-i Fātimātü’z Zehrā’dan nümü-dār olup zürriyet-i seyyidü’l-beşer ‘Alī bin Ebū Tālib’den münteşir olmuşdur ve İmām ‘Alī kerremallāhü te’ālā veche hazretleriniñ şulb-ı pāk tıynetlerinden otuz altı evlād vücūda gelüp on sekizi püser on sekizi duhter vāki’ olmuşdur. Kendülerden soñra İmām Hasan ve İmām Hüseyin ve Muḥammed Hanīfī ve Ebū Bekr Muḥammed Aşğar ve ‘Ömer ve ‘Osmān ve ‘avn u Ca’fer ve ‘Abdullāh ve ‘Abbās ve i’kāb-ı bākıyyeden olup bunlardan dañi altısı Kerbelā’da İmām Hüseyin ile fā’iz-i şeref-i şehādet olmuşlardır. Rıdvānallāhü te’ālā ‘aleyhim ecma’ın.

Der zıkr-i İmām Hasan bin ‘Alī raḍiyallahü te’ālā ‘anhümā

Nūr-ı dīde-i Murtażā ciğer-küşe-i Fātimātü’z Zehrā İmām Hasan bin Hazret-i ‘Alī raḍiyallahü te’ālā ‘anhümā ekber-i evlād-ı ‘Alī ve İmām-ı şānīdir. Laḳab-ı şerīfleri Müctebādır. Velādetleri hicret-i sene-i nebeviyyeyeniñ şālisesinde ve neyl ü şehādetleri sene-i ḥamsīn-i şaferiñ yigirmi dokuzunda vuḳū’a gelüp müddet-i ‘ömr-i şehādet encāmı kırk altı yıl beş buçuḳ ay olmuşdur. Toḳuz ferzend-i ercümendi vücūda gelüp sādāt-ı Hasanı Zeyd ve Hasan-ı Müşennā nām püser-i mükerremleriniñ şecere-i mübāreke-i vücūdlarından meşmere olmuşdur. Menāḳıb-ı celīlelerin kütüb-ü siyer meşḥündür. Raḍiyallahü te’ālā ‘anh ve ‘an ebīh

Beyt

دو کیتی را وجودش زیب و زین است * نظیر او اگر حوی حسین است ¹³²

Der zıkr-i imām Hüseyin bin Hazret-i ‘Alī raḍiyallahü te’ālā ‘anhümā

¹³² Onun vücudu iki cihana da süstür. Ona benzeyen (Hz. Peygambere) birisini arıyorsan o da Hüseyin’dir.

Nūr-ı hadīkâ-ı aşfiyâ nūr-ı hadīkâ-ı evliyâ katîl-i deşt-i Kerbelâ İmâm Hüseyn bin ‘Alîyü’l Murtezâ rağiyallahü te‘âlâ ‘anhümâ künyeleri Ebü’l Hasan ve laqabları seyyidü’l şühedadır. İmâm-ı şālîş ve Ebü’l eimmedir. Velâdet-i İmâm Hasan’dan elli gün güzer êtdikde rahm-ı mâderi mekarr êdüp sâl-i çehârüm-i hicretde hulvât-serâ-yı kevneden nüzhet-cây-ı huzûrda pertev-endâz-ı nūr-ı cemâl olmuşdur. Tefâşîl i ahvâl-i hayret mâilleri Ravzâtü’ş-Şühedâ’da raqamzede-i kilik taḥkîk olunmağın tayy olundu. Mervîdir ki eyyâm-ı şabâvetlerinde bir gün düş-ı resül-ü müctebâda nişeste iken meşî ü hareketlerin der-ḥast eyledi ḥazret-i faḥr-i kâinât daḥi ḥâḫır-ı şerîflerin taḫyîb için zânûları üzre ḥareket [32] buyurdılar. Huzzâr-ı meclis-i muḫaddes nübüvvet-penâhdan ber-murâd-ı agâḥ نعم الجمل جالك¹³³ “Ya Ebâ ‘Abdullâh!” dâdi. Cenâb-ı risâlet-i dest-gâḥ نعم الزاك هو¹³⁴ buyurdılar. Bu ḥikâyet Ravzâtü’ş-Şühedâ’da İmâm Hasan’a nisbet olundu. Sünen-i Tirmizî’de Merfû‘â İbn ‘Abbâs’dan rivâyet ve keşfü’l-maḥcûbda İmâm Hüseyn’e nisbet olunmuşdur. Her ḳangısı ise ol bedrin ve ḳurretü’l ‘aynın resül-üs-şekâleyniñ ‘ulüvv-i mekânetlerin ḥikâyetdir. Rıdvanallahü te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în.

Der zıkr-i Zeyn-el- ‘Ābidīn İmām ‘Alī bin Hüseyn rağiyallahü ‘anhümâ

Vāriş-i ḥaḳîḳat-ı Aḫmedî çerâğ-ı çeşm-i ümmet-i Muḫammedî Zeyn-el- ‘Ābidīn ‘Alī bin İmâm Hüseyn rağiyallahü te‘âlâ ‘anhümâ İmâm-ı rābi‘adır. Künyeleri Ebü Muḫammed laqabları Zeyn-el ‘Ābidīn’dır. Velâdetleri hicretin otuz altısında vefâtları yetmiş beş târiḫinde vâḳi‘ olmuşdur. On sekiz evlâdı vücuda gelmişdir. Altısı kendülerden soñra bâḳî ḳalmışdır. Ekber-i evlâdı Muḫammed Bâḳır’dır. Rađiyallahü te‘âlâ ‘anh

Der zıkr-i İmām Muḫammed Bâḳır bin Zeyn-el ‘Ābidīn bin ‘Alī rağiyallahü ‘anhümâ

¹³³ Senin cümlelerin en güzel cümlelerdir.

¹³⁴ O, ne güzel binendir.

Cem'-i şem'-ül-'ibād şem'-i cem'-ül-evtād Muḥammed Bākır bin Zeyn-el-'Ābidīn bin 'Alī raḍiyallahü te'ālā 'anhüm imām-ı hamīstir. Künyeleri Ebü Ca'fer laḳabları bākırdr. Velādetleri hicretin elli yedisinde Medīne-i münevverede vukū'a gelüp vefātları yüz on dört tārīhinde vāki' olup ḳabr-i şerīfleri Meşhed'e ḳarīb baḳī'dedir. Velādetleri ümm 'Abdullāh Fātımā binti Ḥasan bin 'Alīy-ül-Murtażā olmağla sādāt-ı Ḥasaniyyeden velādet Ḥasan ve Ḥüseyn olanın evvelidir. Dört ferzendi dünyaya gelüp i'ḳābları İmām Ca'fer-i Şādık'dan münteşir olmuştur. Sebeb-i laḳab-ı bākır 'ulüm-ı külliyyede kemāl-i vüs'at ile zāhir olduğudur demişler ve ba'zılar laḳab-ı Bākır anlara Resülullāh şallallahü te'ālā 'aleyh-i ve-sellem ḫazretleri ta'yin buyurmuşlardır derler. Raḍiyallahü te'ālā 'anh

**Der zıkr-i İmām Ca'fer-i Şādık bin Muḥammed Bākır raḍiyallahü te'ālā
'anhümā**

Maṭla'-ı envār ḫaḳāyık-ı menba' esrār-ı daḳāik Ca'fer-i Şādık bin Muḥammed Bākır raḍiyallahü te'ālā 'anhümā imām-ı sādıstir. 'ulüm-ı işāretde refī'-ed-derecāt olmağın muḳtedā-yı meşāyih-ı tārīkat olmuştur. [33] Künyeleri 'Abdullāh ve Ebü Muḥammed eşherü'l elkābı Şādık'dır. Velādetleri hicretin sekseninci senesinde Medīne-i Münevvere'de vukū'a gelüp vefātları 'alā eşherü'l aḳvāl yine Medīne-i Münevvere'de yüz kırk sekiz tārīhinde vāki' olmuştur. Yedi nefer-i püser milk-i manzarları dünyāya gelüp i'ḳābı altısından münteşir olmuştur. Raḍiyallahü te'ālā 'anh.

Der zıkr-i İmām Mūsā Ḳāzım bin Ca'fer-i Şādık raḍiyallahü te'ālā 'anhümā

Şem'-i dāniş ve biniş-i rüşen çerāğ-ı āferiniş Mūsā Ḳāzım bin Ca'fer-i Şādık raḍiyallahü te'ālā 'anhümā İmām-ı sabī'dir. Künyeleri Ebu İbrāhim laḳabları Ḳāzım'dır. Ḳāzımü'l ḡayz ve hilmü'l nefis olmağla mülāḳḳab-ı bi'l-ḳāzım olmuştur. Velādetleri Mekke ile Medīne miyānında Ebü enām maḫallde hicretiñ yüz yigirmi sekiz tārīhinde vukū'a gelüp yüz seksen altı senesinde 'ahd-i ḫilāfet-i Ḥārūn Reşīd'de mesmü' mā-nāil-i şeref-i şehādet olmuşturlardır. Ḳabr-i şerīfleri Bağdād'dadır. şulb-ı pāklerinden altmış zekür ve otuz altı inās vücūda gelüp i'ḳābı beş evlādı işlābından

hüveydâ u sırr-ı imâmet- veled-i mükerrerleri ‘Alî Rızâ’dan cilve-nümâ olmuştur. Rağiyallahü te‘âlâ ‘anh.

Der zıkr-i İmâm ‘Alî Rızâ bin Mūsâ Kâzım rađiyallahü te‘âlâ ‘anhümâ

Gül-i büstân-ı kerâmet dürr-i dünyâ-yı velâyet ‘Alî Rızâ bin Mūsâ Kâzım imâm-ı şâmindir. Künyeleri Ebu’l Hasan lağabları rızadır. Velâdetleri hicretin yüz elli üç târihinde ve şeref-yâb-ı şehâdetleri belde-i Tūs’da iki yüz on sekiz senesinde vâkı’ olup yerine ferzend-i ercümendi Muḥammed Taqî seccâde-nişin-i mihrâb-ı imâmet olmuştur. Rađiyallahü te‘âlâ ‘anh

Der zıkr-i İmâm Muḥammed Taqî bin ‘Alî Rızâ rağiyallahü te‘âlâ ‘anhümâ

Hem-dem-i nesim-i muḥabbet maḥrem-i ḥarim-i velâyet Muḥammed Taqî bin ‘Alî Rızâ rağiyallahü te‘âlâ ‘anhümâ İmâm-ı tâsi’dir. Künyeleri Ebü Ca’fer lağabları Cevâd u Taqî ve Kâni’dir. Velâdetleri hicretin yüz doksan beş senesinde vefâtları iki yüz yigirmi târihinde Mu’tasım Billâh ahd-i ḥilâfesinde vâkı’ olup ba’zılar mesmû-ı mâ-fâiz-i ‘izz ü şehâdet oldı demişler. Me’mûn ḥalîfe Ümmü’l fazl nâm kerimesin kendülere ḥadâşetesinde tezvîc edüp ol ešnâda Yahyâ-yı Ektem ile mübâheş-e-i ‘ilm edüp fezâil-i celîlesi zâhir oldığı Fuşûlü’l Mühimme fi Ma’rifetü’l Eimme nâm kitâbda [34] tafşil üzre yazılmışdır. İ’kâbı veledeyn-i muḥteremini İmâm ‘Alî el-Hādî ve Seyyid Mūsâ-yı Müberka’dan münteşir olmuştur. Seyyid Mūsâ Femnâm maḥallde vefât edüp onuñ evlâdına Rızâvî dërler. Rađiyallahü te‘âlâ ‘anh.

Der zıkr-i İmâm-ı el-Hādî bin Muḥammed el-Taqî rağiyallahü te‘âlâ ‘anhümâ

‘Âmil-i ṭarikât ‘âlem-i ḥaқиқat ‘Alî el-Hādî bin Muḥammed el-Taqî rağiyallahü te‘âlâ ‘anhümâ imâm-ı aşerdir. Künyeleri Ebü’l Hasan-ı rābia’dır. Lağabları Hādî ve Taqî’dir. velâdetleri Medîne-i münevverede hicretin iki yüz on senesinde vefâtları Muntaşır ḥalîfe ‘ahdinde Sermenrây nâm şehirde iki yüz elli üç târihinde vâkı’ olmuştur. İ’kâbı İmâm Hasan ‘Askeri ve Seyyid Ca’fer şulbünden ziyâ-küster oldı. Rağiyallahü te‘âlâ ‘anh.

Der zıkr-i İmām Ḥasan ‘Askerī bin ‘Alī el-Hādī raḍiyallahü ‘anhümā

Serv-i büstān-ı bāğ-ı Ḥaydarī gül-i gülşen-serā-yı serverī Ḥasan ez-Zekī ‘Askerī ibn-i ‘Alī el-Hādī imām-ı eḥāde ‘aşerdir. Künyeleri Ebū Muḥammed laḳabları Ḥālīş ve Zekī ve Sirāc ve ‘Āskerī’dir. Velādetleri Tıybe-i ṭayyibe’de hicretiñ iki yüz otuz beş senesinde vefātları iki yüz altmış bir tārîhinde vāki’ olup ḳabr-i şerīfleri Sermenrāy’da pederleri İmām ‘Alī el-Taḳī canibindedir. Şulb-ü pāklerinden ḥıfā-yı güzīn-i bī-nişān Muḥamed Mehdī nümāyān oldu. Raḍiyallahü te‘ālā ‘anh.

Der zıkr-i Muḥammed Mehdī bin Ḥasan ‘Askerī raḍiyallahü tela ‘anhümā

Muḥammed Mehdī ḫazretleriniñ velādet-i nūr-ı tal‘atları hicretiñ iki yüz elli sekiz tārîhi māh-ı ramazānū’l mübārekeniñ üçüncü gününde vāki’ oldu. Pederleri rihlet etdiği tārîhde üç yaşında iken sālîk-i mesālîk-i fenā ve tārîk-ı bigāne ve āşnā olup lākin ne keyfiyyet ile medhūs-ı şarab-ı mey-kede-i ḫafā ve āf-tāb-ı cemāl-i bī-hemtāsı ne hiniyyet ile rû-püş-ı sehāb-ı ihtifā olduğu nā-ma’lüm dānā ve bīnā ü ḫaḳīḳat mācerāları ḫayret-fezā-yı fehūm-ı ‘uḳalā olmağla tāife-i imāmiyye Ḳāim ve Mehdī ve Muntazır ve Şāhibü’z-zamān ile mülāḳḳab ḳılup ‘akīdelerin üzerine ma’ḳūd etdiler ki Muḥammed Mehdī ḫālā ḳayd-ı ḫayāt-ı memdūd ile mānend-i Ḥızır nebī mevcūd ve bir gār-ı ma’hūdda çeşm-i cihāniyandan mestūr [35] ve mefḳūd olup āḫir-i zamānda zuhūr edecek Mehdī-i mev‘ūd bi‘aynihi şulb-ı ‘Askerī’den Mevūd olan Muḥammed Mehdī mefḳūddur. İla elān bu vehm ü ḫayāl ile nice ḳıyl u ḳāl ederler. Ammā aşḫāb-ı keşf ü cavidān zebān-ı iḳānla ref perdesiñü kemān edüp bu vechle taḫḳîk ü beyān etmişlerdir ki Mehdī-i āḫir-i zamān al-i Muḥammed’den olup vaḳti geldikde şulb-u pederden rahm-ı mādere güzer ve dünyaya sefer edüp ḫaḳ ve ḫaḳḳ-ı ‘adl ile ḫurūc eder. Bu bābda nigāşte-i yerā’a taḫḳîk olan aḳvāl-i keşireyi kütüb-i muṭavvelāt ḫāvīdir. ‘Ale’t-taḫşîş mebhās-ı ḫurūc-ı Mehdī ve nuzūl-ı ‘İsā ‘aleyhi’s-selām ‘İnḳā-yı Mağribī Şerḫinde tafşîl üzre beyān olunmuşdur. Bu maḫallde irāde imkân olmayup ṭayy olundu.

Mev'ize

'Irq-ı pāk Hāzret-i fahr-i kâinat-ı cihāndan olan eimme-i zamānıñ her biri rūşen-i çerāğ-ı dīn-i mübīn ve qarūr-ı 'uyūn-ı mü'minīn olup menākıb-ı 'aleyhleri birūn-ı güncāyiş-i taḥrīr ve tebyīndir. Cümlesine muḥabbet-i muḳtezā-yı diyānet ve mübteğā-yı ehl-i sünnet olmağın tebrikā-ı esāmi-i sāmīleri bi'l-münāsebe pirāye-yi şaḥāif-i kitāb kılındı. Aḳdem-i sālīkân-ı ümem İbrāhim Edhem ḳuddise sırrahu İmām Mehdī-i Bāḳır'ın nazırā-yı kesīr eşerleri ile güzīde-i meşāyih-ı 'ālem olmuşdur ve sirāc-ı ümmet muḳtedā-yı ehl-i sünnet İmām-ı a'zām raḳiyallahü te'ālā 'anh İmām Ca'fer-i Şāḳık ile ülfet ve soḥbet ve İmām Şāfī' raḳiyallahü te'ālā 'anh İmām Mūsā Kāzım'dan iḳtibās-ı envār-ı velāyet etmişdir. Hāḳ celle ve 'alā mü'minīn ve etkīyā-yı tarīḳ ḳalāletden ḥıfz edüp ehl-i beyt-i resüle muḥabbette s̄abit ḳadem ve rāsīh-i dem eyleye.

Faşl-ı rābi' der icmāl-i aḥvāl fırāḳ-ı ḳall u nāciyye ve mezāhib-i erba'a ve i'tiḳād-ı ehl-i sünnet ve cemā'at

Hāzret-i fahr-i kâinat 'aleyh-i efdal es-şalāvāt bu tengnā-yı fenādan şahrā-yı pehnā-yı beḳāya rihlet buyurduḳlarından soñra ümmet-i merḥūme ef'āl u aḥvāle 'azim-rāh-ı cemīyyet-i olamayup ümem-i sālīfe gibi fırḳā-yı keşīre olacākların tebyīn edüp:

ستفرق امتي على ثلث وسبعين فرقة الناجية منها واحدة والباقيون هلكي وفي رواية كلهم في النار

الاواحدة قيل ما هي يا رسول الله قال هي ما انا عليه واصحابي 135

buyurmuşlardır. [36] Pes ber-vefḳ-i ḥadīs-i nebevī ümmet-i Muşṫafavī yetmiş üç fırḳa olmuşdur. Zamān-ı firāḳ mütemādī olduḳca ḳurenā-ba'd-ı ḳarn müraca'at-ı şīḳāt mümkin olamayup tedvin-i kütübe ḥācet ve iḥtilāfda keşret olmağla uşūl-ı dīnde nice bid'at ḥuşūle gelüp Ma'bed Cühenī ve İ'lān ve Meşḳī ve Yūnus ve Esvārī ḳaza

¹³⁵ “Ümmetim yetmiş iki fırkaya ayrılacaktır. Onlardan bir tanesi kurtulacak diğerleri helak olacaktır.” Bir başka rivayette ise “Birisini hariç hepsi cehennemdedir. O hangisidir ey Allah'ın resulü denildi. Buyurdu ki Ben ve ashabımın üzerinde olduğudur.”

ve kaderde ihtilâf étdiler ve tilâmize-i Hasan-ı Başrî'den Vâsıl bin 'Atâ erbâb-ı kebâir için bir mertebe ta'yîn étdiği Hasan-ı Başrî hazretleriniñ mesmû'-ı şerîfleri olduğda i'tizal Vâsıl dëyüp meslek-i İbn 'Atâ'ya iktifâ edenler mu'tezile ismiyle müsemmâ oldılar. Pes mu'tezile etrâfına münteşir olmağla Hasan-ı Başrî kuddise sırrahu İmâm Hasan bin 'Alî rağiyallahü 'anhümâdan istiftâ eylediklerinde taħrîr eyledikleri cevâb-ı mefhûmı budur ki kader ve hayr u şer Hağ'dan olduğına i'tikâd étmeyen kâfir ve ma'siyyeti Hağğ'a havâle éden fâcirdir. Dîn-i İslâm Cebrâil'e kader miyânında hağğ-ı vasağda müstekırrdır. Ve zünüb-ı kebâir ehl-i İslâm 'ind-i ehl-i sünne izâle-i imân étmaz. Tâ'ife-i Mu'tezile 'ameli küfr ü imân miyânında vâsıtâ tutup irtikab-ı kebâir-i sâlib-i imân olur zu'mıyla شفاعتي لاهل الكبائر من امتي¹³⁶ ħadîs-i şerifine i'timâd étmazler. Kebîreye ısrâr üzre fevt olan muħallid-i fi'n-nârdır dëyüp ebvâb-ı şefâ'ati ve muħîr-i deryâ-yı rahmeti mürtekib-i kebâir olan ümmet-i merħümeden mesdûd-ı kıyâs éderler. Ĥuşuşâ

قل يا عبادي الذين اسرفوا على انفسهم لاتقنطون من رحمة الله ان الله يغفر الذنوب جميعا انه هو الغفور الرحيم¹³⁷

âyet-i kerimesinde Hağğ te'âlâ sa'at-i rahmetini beyân ve cemî'-i kıyüddan tecrîd ile ġaffârü'z-zünüb olduğun 'ayân étmîş iken onda daħi لمن تاب¹³⁸ kayd éderler ve rü'yeti inkâr édüp fi'l-i 'abdi icâd éden 'abddir. Hağğ te'âlâ şeri icâd étmaz dëyüp seneviyye olduğların mülâhaza kılmazlar ve kendüleri A'del-i mezâhibdeyüz dëyü mâ'ada-yı dâlâle ħaml éderler. Fırağ-ı mezbüreniñ kibâr-ı Nâciyye ve Mu'tezile ve Şî'â ve Ĥavâric ve Merciyye ve Neccâriyye ve Müşebbihe ve Cebriyye'dir ki sekizdir ve bunlar tevâbi' ve livâü'l-ħağğ ile yetmiş iki fırğâ olup esâmisi Mufaşşalâtda ve Milel ve Nihalde meşğûrdur. Bir fehvâ-yı ħadîs-i nebevî "Nâciyyeden mâ'adâsı hâlikedir." ve murâd ehl-i sünnet ve cemâ'atdır ki i'tikâdiyyâtda şeyħleri Ebü Manşür Mâturîdî [37] ve Ebü'I Hasan Eş'arî'dir ve ħâlâ 'ameliyyatda iktidâ olunan mezheb-i ħağğ dördür.

¹³⁶ Şefaetim ümmetimden büyük günah işleyenleredir.

¹³⁷ De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.", Zümer Suresi-53

¹³⁸ Tevbe eden için

Der zikr-i İmām-ı A'zām Ebū Ḥanīfe Nu'mān bin Ṣābit raḍiyallahü 'anh

Ka'be-yi dāniş ve 'ilm ü ḥulāşa-yı vera' ve ḥilm-i iftiḥār-ı fuḳāha ve muḥtār-ı 'ulemā-yı aḳdem eimme-i erba'a İmām-ı A'zām Ebū Ḥanīfe Nu'mān bin Ṣābit raḍiyallahü 'anh hicretin sekseninci tārīḥinde vücuda gelüp yüz elli senesinde ḥulefā-yı 'Abbāsiyyeden Manşūr Devānikī ḥabsinde Bağdād'da cihān-ı fāniden serāy-ı bāḳīye rihlet buyurmuşlardır. Ḥabse sebep-i ḥāfī Zeyd bin 'Alī'niñ nuşreti için vërdikleri fetvā ve sebep-i celī 'adem-i ḳabül-ı ḳazādır. Ḥazret-i 'Alī kerremallāhü veche vālid-i mācidleri Ṣābit'e ve zürriyetine du'ā-yı ḥayr etmişlerdir. Bidāyet-i ḥallerinde ḥalkḳdan inḳitā' ve 'uzleti ihtiyār edüp dil-i tāb-nākları fikr-i cāh ve riyāsetden berī ve dāmen-i pākleri dest-i ta'arruz-ı şöhretten 'arī idi. Bir şeb-i sa'adet ḳurbunda dīde-i ḥaḳḳ-ı beynleri cemāl-i ḥazret-i seyyidü'l mürselīn ile şeref-yāb-ı nūr-ı yakīn olup "Yā Ebā Ḥanīfe, Seni sebep-i zinde-gāni-i ümmet etmişlerdir." Min ba'd terk-i 'uzlet ile buyurmaḡla der-sa'at-ı fermān-ı resül 'aleyh-is-selāma itā'at ve azlinden ferāḡat ile şer' ü sünnete bezl-i ictihād edüp muḳtedā-yı ümmet ve pişvā-yı ehl-i sünnet ve cemā'at oldılar. İbrāhim Edhem ve Dāvud-ı Ṭāī ve Bişr-i Ḥāfī ve İmām Muḥammed ve Ebū Yūsuf ve bunlar emşāl nice meşāyih-ı kirām ve fuḳahā-yı a'zām ve 'ulemā-yı zevī-l-iḥtirāmıñ istidādı olup 'ilm ü 'amelde sirācü'l ümmet ve tāc-ı ibtihācü'l eimme olmuşlardır. Menāḳıb-ı 'aliyyeleri birün-ı güncāyiş-i taḥrīr ve evşāf-ı seniyyeleri ḥāric-i ḥıyṫa-yı ta'bīrdir. Ḥaml-i ḳazādan imtinā' ü ibā ve cāh-ı dünyādan i'rāz ve inḳāları kemāl-i nezāfetlerine delil-i ḳāṫi' ve ḡayet nezāhetlerine burhān-ı sāṫı'dır. Raḍiyallahü te'ālā 'anh

Der zikr-i İmām Mālik bin Enes raḍiyallahü te'ālā 'anh

Muḳtedā-yı ümmet pişvā-yı millet İmām Mālik bin Enes raḍiyallahü te'ālā 'anh İmām-ı şānīdir. Ṭoksan beş senesinde mütevellid olup yüz yetmiş dokuz tārīḥinde Medīne-i münevverede vefāt etmişdir. Ḥamidü'l ḥişāl ve maḥmūd-el-fi'āldir. Vera' ü zühd ü faziletleri ve lüle-endāz-ı cihān ve aşḫāb u aḥbāb-ı firāvān olmaḡla etrāf u eknāfindan emvāl-i keşīre ihdā olunup cümlesini rızā-yı Ḥudā için infāk ve i'tā ederler idi ve ta'zīm-i 'ilm-i dīnde [38] ihtimāmları bir mertebe idiḡi

hadīs-i şerīf rivāyetine h̄in-i m̄übāşeretde tecdīd ve zav' ve teşrīh-i lihye ve isti'māl-i revāih-i t̄ıybe édüp keāl-i vaķār ile zānū-nişin şadr-ı rivāyet olurdu. Rađiyallahü te'ālā 'anh

Der zıkr-i İmām Muḥammed Şāfi'ī rağiyallahü 'anh

İmām-ı maṭlabī İbn-i 'amm benī Muḥammed bin İdris eş-Şāfi'ī rađiyallahü te'ālā 'anh imām-ı şālīdır. Velādetleri İmām-ı A'zām ḥazretleriniñ vefātı tārihinde vāki' olup iki yüz dört senesinde maḥrüse-i Mısr'da vefāt etmişlerdir. Cedd-i mācidleri Şāfi' evān-ı tuḫūliyyetde resūl-ı ekrem 'aleyh-is-selāmi görmüşdür. Zamānesiniñ kibarından 'ulūm u fūnūn-ı şetta ve zūhd ü vera' ve taķvāda imām ve pişvā-yı enām idiler. Medīne-i münevverede İmām Mālik ḥazretlerinden telemmüz édüp 'Irāķ'a geldiķde İmām Muḥammed ile itilāf ve ba'zı meşāilde ihtilāf étdiler. İbtidā-ı ḥalde tā'ife-i şūfiyyeye ḥusūnet üzre olup Şeybān-ı Rā'ī'den iķtibās-ı nūr-ı muḥabbet étdikde sāc-ı deryā-yı ḥaķikāt ve miftāh-ı künūz-ı ma'rifet olmuşlardır. Rađiyallahü te'ālā 'anh.

Der zıkr-i İmām Aḥmed Ḥanbel rağiyallahü 'anh

Hāmil-i eḥādīs-i nebevī 'āmil-i şerī'at-ı Muştafavī İmām Aḥmed bin Muḥammed bin Ḥanbel rağiyallahü te'ālā 'anh imām-ı rābi'dir. Yüz altmış dört tārihinde Bağdād'da vücuda gelüp iki yüz kırık bir tārihinde rıḫlet etmişlerdir. Şāhiḫü'l firāse ve şāhibü'l kerāme olup meşāyih-ı tarīķat ile ülfet ve Bişr-i Ḥāfi ve Serī es-Sekātī ile şoḫbet etmişdir. Ḥanefiyye ve Şāfi'iyye kendülerini 'aziz ve muḫterem tutmuşlardır. Uşūl-ı dīnde olan i'tikād-ı pākleri pesendide-i 'ulemā-yı dīndir. Ğalebe-i Mu'teziliyye'de Ķur'an'a maḥlūk demekle kendüler ile hem-zebān olmağičün hücum olunduķda dest-i kerāmet peyvestlerin der-ķafā beste kılıp biñ tāziyāne urdılar. Hengām-ı ḍarbde bend-i izārı küşāde olup eyd-i m̄übārekesi muķayyed iken iki dest-i m̄ukteseb-i kerāmet-i neseb zāhir olup bend-i izārın beste étdiği 'uyūn ehl-i bid'ate āşikār olmağın ḍarb-ı zilletden ferāğat étdiler velākin

cerāhat-ı darb sebeb-i mevti olup ‘āzim-i nūzhet-serā-yı bekā oldılar. [39] Mervîdir ki “Muqtedā-yı ümmet size eziyet eden bî-şefkatlar hakkında ne buyurursuz dediler. Ne desem gerek kendüleri haq, bizi bātil zannı ile haq ile darb edtik zu‘m edtiler. Rūz-ı cezāda baña olan eziyet için onlara huşūmet eylemem.” buyurdu.

Beyt

Zihî halk u şiyem şad bārekallāh

Zihî luft u kerem şad bārekallāh

Sufyān-ı Sevri̇ hazretleri daği imāmü’l mezheb olup Cüneyd-i Bağdādî kuddise sırrahu mezheb-i Sevri̇’de idi. (Dāvud-ı Zāhiri̇ İsfahānî) daği imāmü’l mezheb olmuştur. Bu veche üzre mezāhib-i haqka altıdır. Lākin Sevri̇ ile Dāvud İsfahānî aşhābı kalmayup ‘akim olmağla mevcūde olan mezāhib-i haqka mezāhib-i erba‘a-ı mezkūredir ki şahābe-i güzīn ve selef-i şālihin ve eimme-i muhaddisīn işbu millet-i hanīfe ve sūnnet-i nebeviyye üzerine idiler. İbn Esīr Şerh-i Kitābü’l Nübūvvet’de ve Cāmī-ul-Uşūl’den naql eder ki beyne’l müslimīn ektār-ı ‘arzda medār-ı ehl-i tevḥīd olan mezāhib-i meşhūre Mezheb-i Ebū Hanīfe ve Mālik ve Şāfi’ī ve Hanbelī ve İmāmiyye’dir ve müceddid-i mezheb-i İmāmiyye re’s-i mie-i sāniyyede ‘Alī bin Mūsā er-Rızā idi dēyü ta’yīn eylemiş velākin beyne’l-cumhūr qarīn-ı kabūl degildir. İ’dāl-i tevāif-i Şi‘ā Zeyd bin ‘Alī bin Hüseyn’dir. Onlarda hāşā sebb-i şahābe olmayup efdaliyyet-i ‘Alī be-zāhib olmuştur. Lākin Ebū-Bekr Şiddīk raḍiyallahü te‘ālā ‘anh hazretleriniñ ḥilāfeti iktizā hasebiyle oldu dēyüp uşūl-ı dīnde daği vācib olan ‘itā-yı Mu‘tezile’ye tabi’iyyet ile cādde-i ehl-i sūnnet ve cemā’atden ‘udūl etmişlerdir. Ammā bunlardan mā’adāsı ‘iyāzu-billāh-ü te‘ālā şahābe-i güzīn rıḍvanallahü te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn hakkında mālāya’niye cesāret etmekle Kāḍı Ebū Bekr el-Bakıllanī ikfār-ı revāzıfda tereddūd etmemişdir ve İmāmü’l Hārameyn ve Muḥammed Ğazālī ve İmām Begūvī buyururlar ki her kim Ebū-Bekr Şiddīk ve

‘Ömer-ül-Fārūḳ raḍiyallahü te‘ālā ‘anhümā imāmetini münkir olsa ve-yāḥūd sebb-i şahābe ve ḥāşā Ḥazret-i ‘Aişe raḍiyallahü te‘ālā ‘anhaya ḳazfeylese ḳatli vācib ve muṭlaḳā ḳāfirdir lākin münkiri imāmet-i şeyḥayn olmayup erkān-ı dīnden ve kitāb-ı rabbü’l-ālemīnden bir ḥükmi inkār etmeyüp sebb-i şahābe-i kiramdan ḳalb ve lisāni pāk olsa ancak tafḍīl-i ‘Alī etmekle şehādeti mesmū’ olmaḳdan men’ olunmaz. Ḥaḳ te‘ālā ümmet-i Muḥammedi ehl-i sünnet ve cemā’atden ayırmaya. Āmīn. [40]

Der zıkr-i ‘aḳāid ehl-i sünnet ve cemā’at

‘Aḳāid-i ehl-i sünnet ve cemā’at bununı üzerinedir ki Ḥazret-i Ḥaḳ u feyyāz-ı muṭlaḳ vācibu’l vücūd ḳadīm-i vāhid ve Ḥakīm ve ‘Alīm ve Mācid ve Raḥīm ve Mürīd ve Semī’ ve Başı̄r ve Mütেকellim ve Ḥayy ve Ḳayyūm ve Bāḳī ve Şamed ve Ezelī ve Ebedī ve Sermedī ve ‘ilmi ile ‘āmil ve ḳudretiyle Ḳādir ve irādetiyle Mürīd ve sem’i ile Semī’ ve başarı ile Başı̄r ve kelāmı ile Mütেকellim ve ḥayātı ile Ḥayy ve beḳāsı ile Bāḳī’dir. وله يدانهما صفتان بخلق بهما ما يشاء من يشاء على التخصيص وله الوجه¹³⁹ ve şifāt-ı zātı zātına muḥtaşşadır. Zātı gibi şifātı daḥi ḳadīmdir. Şifātı zātınıñ ne ‘aynıdır ne ḡayrıdır. Belki şifātı ezeliyye ve nu’utı sermediyyedir ki ehadü’z-zātdır. Meşnū’atdan bir şeye benzemez ve maḥlūḳātdan hiç şey aña mümāşil olmaz. Cism-i degil cevheri degil şifātı a’rāz degildir. Zātı maḥall-i ḥavādiş olmaz. Evhām ve ‘uḳūl ile zātı taşvīr olunmaz. Cihet ve zamāndan münezzeḥdir. Üzerine vaḳt u zamān cārī olunmaz. Vaşfında ziyāde ve noḳşān cāiz olmaz ve ḥadd ü nihāyet olmaz. Fi’l-i bī-illetdir. Maḳdūrdan berisi ḳudretinden ḥāric degildir. Ḥükümü ‘amme-i ḳāinātda cārī ve şāmildir ve yine üzerine bir şey vācib degildir. Fazl u iḥşānıyla maḡfıret ve ‘adl ı ḥikmetiyle cezā ve ‘uḳūbet eder ve ‘azābı maḥz-ı irādetine müfevvezdir. Cemī’-i mükevvenāt mülküdür. Cemī’ eşyānıñ melik ve mālīkidir. Keyfe mā yeşā’ mutaşarrıf

¹³⁹ Onun (Allah’ın) iki el vardır. O ikisi (el) iki sıfattır. O ikisiyle dileyeni (dileyene) özel bir şekilde yaratır. Ve onun (Allah) için yüz(yüzü) de vardır.

ve hâkimdir. Hükümünde aşla zulm ihtimâli yokdur ve 'azâb-ı kabr ve rahat-ı kabr hâkdir ve kütüb-i erba'a ve şuhuf-ı semâviyye ve cümle resül ü enbiyâ hâkdir ve melâike 'ibādallâhdır ve yevm-i kıyâmet ve su'âl u hisâb ve şırât u mîzân ve haşr-ı ecsâd-ı ma'el-ervâh ve cennet ve cehennem hâkdir ve bi'l-fi'l mevcûdlar ve neşâ'-ı uhreviyyede hulûde-i müsta'idlerdir ve şefâ'at-ı 'uşât hâkdir ve mi'râc-i nebî-i ahîrû'z-zamân Muhammed Muştafâ şallallahü 'aleyh-i ve-sellem cismânîdir ve ehl-i bi'at rağiyallahü te'âlâ ve aşhâb-ı gâzve-i Bedîr ehl-i cennetdir ve erbâb-ı teklîfe naşb-ı imâm vâcibdir ve şeri'at-ı pişîn ve dîn-i hâtem-ün-nebiyyîn ile cin dađi me'mûrlar ve mü'minleri dađi cennete müsta'idlerdir ve ba'de resûlullâh 'aleyh-is-salâvât efđal-i beşer Ebû-Bekr Şiddîk [41] ba'de 'Ömer bin Hattâb ba'de 'Osmân bin 'Affân ba'de 'Alî bin Ebû Tâlib'dir rağiyallahü te'âlâ 'anhüm ve kader ve hayr u şer Hâk'tandır ve tabi'în ve teb'-i tabi'inden hiç ferd şahâbe-i kirâm ile müsâvî degildir. Bu mezkûrât-ı külliyyâtdır her birinin cüz'iyât ve furu'unı irâde bu mağalde vüs'at yokdur. Tafşîli kütüb-i kelâmda müşbetdir. Fâ-mâ 'ulemâ-yı selefden ba'zı muhakkikîn uşûl-ı dînden ba'zı mesâilde uşûle 'arz ile birbirilerine vâkı' olan ihtilâfları đalâle hâml olunmayup gârz u ta'rîzden berî ve şân-ı 'ulemâda sū-i zanndan 'arî olmak gerek. Zîrâ bir fehvâ ¹⁴⁰ gıybet-i 'ulemâ lühüm-ı mesmûme ekl etmek gibidir. Mezemmet-i 'ulemâ minhâ mezmûm olduğı gibi cihet-i şarihâ ile tekfîr-i ehl-i kıble dađi müsta'beğdir. Ğulât-ı Revâfîzdan olmayup erkân-ı dînden birin inkâr ve-yâhûd hâricden bir şey rûkn-i ittihâz etmeyüp ehl-i sünnet ve cemâ'at ile müttehez olanlar ikfâr olunmaz. Alâ-üd-devle Simnânî kuddise sırrahu Kitâbü'l 'Urve'de buyururlar ki fırağ-ı İslâmiyyeniñ cümlesi duğûl-ı cennete müsta'idlerdir. Şu ma'nâya ki ¹⁴¹ hadîs-i şerifinde nâciyeden murâd Allâh-ü te'âlâ a'lem ve resûle bilâ-su'âl ve bilâ-hesâb dâhil dârü's-sevâb olanlardır ve mâ'adâ-yı nâciyye ki imânında şübhe olmaya. Kimi ma'şiyetine göre cezâdan soñra ve kimi dađi qabl-el-cezâ şefâ'at ile mağfîret olur. Zîrâ eger tağkîken ve tağlîden ve eger lisânen ve-yâhûd bir hâne-i tevâif-i mezbûreniñ i'tikâdları tevhîde

¹⁴⁰ Âlimlerin eti zehirdir.

¹⁴¹ Onlardan kurtulan birisidir. (bir tanesidir)

mebnîdir. Hâce-i 'âlem 'aleyhi's-selâm ümmeti kavı ile nefsi-şerîfine muzâf kırup fırâk-ı İslâmiyyeniñ cümlesini ümmeti kaydı ile 'ibâret buyurdu. Ümmet ise lâ-cerem-i İslâm olan tevhid üzerine mebnîdir. Pes tahkîk-i mezkûr üzre Nâciyye ne mekûle fırkâ-yı celîledir ve 'ulemâ-yı muvahhidîn kangı zümre 'aleydir ve fırâk-ı İslâmiyyeden hâlike olanlar yetmiş iki 'adede haşr olundığınıñ hikmeti nedir, İmâm Muhammed Gazâlî rahmetullâh-ı te'âlâ hazretleri 'ale't-tafşîl-i beyân eylemişlerdir.

Faşl-ı hamîs der zıkr-i ta'rîf ü tavşîf şabakât-ı evliyâ kudde esrâruhüm

Merâtıb-ı velâyet min hayşü'l maqâmât ve'l kemâlât mütefâvitü'l derecât olmağla her bir maqâmıñ muqîmine bir isim ta'yîn olunup onuñla ta'rîf kılinur. Cümleden berî idâl bir kavm-i melâik [42] hışâldir ki dünyâ onlardan hâlî olmaz. İçlerinden biri âhirete intikâl etse maqâm-ı müntakilesine biri naşb olunur. Oña bedel tesmiye olunur. Hadîş-i şerîfde yedi nefer olmak üzre zıkr olunmuşdur. Ancak muhakkiqîn-i hem seb'a ricâl-i kavli ifâde haşr eylemez. Zîrâ ehadîş-i âhirde büdelâ kırk nefer kimse olup yigirmi ikisi Şâm'da on sekizi 'Irâk'da olmak üzre mervîdir. Bir hadîş-i şerîfde daği yigirmi ikisi ricâlden on sekizi nisvândan olmak üzre taşrih buyurulmuşdur deyü tahkîk eylemişlerdir. Büdelâdan biri bir mevzi'den sefer itse cesedini ol mevzi'de kendi şüreti üzre bir vechle terk eder ki mevzi'-i mezbüreden kendüsini hiç ehad bilmez zîrâ cesedi mevzi'inden mefkûd olmaz. Büdeliñ ma'nâsı budur demişlerdir. Muhyî-ed-dîn-i 'Arabî rağiyallahü te'âlâ 'anh buyururlar ki Efrâddan bir cem' vardır. (Kıtabdır) ve 'adedleri tâkîd (ve kuşb ki) gavş ile ma'berdir. Evvel ü ehaddir ki cem'-i zamânda Hâk te'âlânıñ mazhar-ı nazarı olup İsrâfîl 'aleyhi's-selâm kalbi üzerinedir. Ya'nî İsrâfîl cihâniyâna sebep-i hayât-ı şüri olduğı gibi kuşbu'l aqtâb daği sebep-i hayât-ı ma'nevîdir ve mertebe-i 'aliyye-i mezbüre rütbe-i mahşûşa kuşbiyyet-i kübrâdır ki kuşbü'l aqtâb ile ma'berdir ve maqâm-ı kuşbiyyet-i kübrâ fi'l aşl maqâm-ı Muhammedü'l Muştafâ 'aleyh-is-salâvâtullâhü'l evfâdır ve kuşb-ı zamân mazhar-ı tâmm-ı haqîkat-i Muhammediyye olmağla min hayşü'l hilâfe nâib-i menâb maqâm-ı kuşbiyyet-i kübrâdır ve kuşb-ı a'zâma gavş-ı itlâkı şol zamânda şahîh olur ki mülteci oña ilticâ edüp recâsı qarîn-i

kabûl ola. Pes ta'bir-i gavs vakt-i mu'ayyen için maşûşdur.(İmāmān) İki merd-i haşşdır ki biri gavsın yeminindedir. 'Abde'r-Rabb ile ma'berdir ve biri yesârındadır, 'Abd-el-melik dërler. 'Abd-er-rabb'dan efdaldır zîrâ gavs bunı istihlâf eder. (Evtād) Ricâlden dört merd-i pâk-nihâddır. Çâr-küşe-i 'âlemde kâimler olup meşrikiye 'Abd-el-hayy mağribiye 'Abd-el-hakîm şimâliye 'Abd-el-mezîd cenûbiye 'Abd-el-kâdir dërler. (Nücebâ) Sekiz 'aded merd-i aşfiyâdır ve 'ind-i ba'z-el-mükâşifîn kırk 'aded olup haml-i eşkâl-i nâss ve ıslâh-ı halâika meşgüllerdir ve hûkûk-ı halâikde mutaşarrıflardır. Gayr-ı hizmetleri yokdur.(Nuḡabâ) On iki 'aded ricâl-i etkıyâdır ki anlara [43] müşerref-i zamâirdirler ve ba'zılar nuḡabâ üç yüz 'aded olan ricâlde dâhil olup mezâhir-i ism-i bâtındır. Setâir-i serâir bunlara münkeşife olmağla hafâyâyı zamâiri müstahriclerdir dërler. (Zehâir-ullâh) Bir tâ'ife-i celîle-i 'aleyhdır ki Hâk te'âlâ onlar ile 'ibâdı üzerinden def-i beliyye eder. (Danâin-ullâh) Havaşş-ı evliyâ-ı kiramdan bir tâ'ife-i zevî-l-ihtirâmdır ki zâhir ve bâtınları kemâl-i nûr-ı enbiyâ ve Hâk 'ubûdiyyetde huşûşiyetleri olduğu için danâin-ullâh dërler zîrâ danâin haşâiş ma'nâsınadır. (Recebiyyûn) Kırk nefer bir cem'-i nûr-ı manzardır ki evvel duhûl-ı şehri recebde bunlara bir sıkl-ı 'azîm müstevli olur ki harekete iktidârları kalmaz. Evâhir-i recebe dek sıkl-ı mezbûre tedric ile zâil olup gurre-i şa'bânda eser kalmaz. (Ümenâ'-ullâh) Melâmiye ile ma'rûf bir zümre-i 'aleyhdır ki zâhiren ve bâtinen halk-ı cihâna halleri 'ayân olmamağičün tâc u kisve-i pûşân olmayup her ne libâsda bulundılar ise tegayyür-i hey'et ile tebdil-i şekli u şüret étmezler. Belki sitâre-i güzîn-i melâmet ve taht-ı kıbâb-ı 'âmiyyde taht-nişân-i 'aşk u muḡabbet olup zevk-i vecd ve hâletlerin tâlibân-ı haḡîḡatde bu vechle hikâyet ederler ki "Ala ey tâlib ve cüyâ-yı esrar, ma'ânî-i kulzüm deryâ-yı zehhâr mihnet-i hâldir kâl ile olmaz. Mücerred hırka ve şâl ile olmaz." Ammâ 'aşk u muḡabbete câhil olan gâfiller zıkr olunan merd-i kâmilleriñ şüretlerine nazâr êtdiklerinde inkâr u huşûnet ile zemm u gıybet ve cefâ u eziyet êdüp hazîne-i envâr-ı muḡabbet ve define-i esrâr-ı haḡîḡat olan âyine-i sine-i cilve-nümâ-yı velâyetlerin nişân-ı nüşâbe-i ifk u melâmet êtdikleri ecluden melâmiye ile ta'rîf ederler. Ma'-hazâ maḡbûbân-ı aşhâb-ı velâyet bunlardır. Şeyḡ 'Alâ-üd-devle 'Urve'de taḡkîḡ eder ki hazret-i faḡr-i kâinât 'aleyhi's-selâmîñ zamân-ı

sa'adetlerinde Hilāl raḍiyallahü te'ālā 'anh bûdelâ-yı seb'adan idi. Ammâ bûdelâ-yı mezbûreyi her zamânda bir kimesneden ğayrısı bilmez. Ol kimesne fevt olsa ve vâhid-i aḥir ile müşâhib olurlar. Huzeyfetü'l Yemânî raḍiyallahü te'ālā 'anh bûdelâ-yı seb'a ile ḥâce-i 'âlim şallallahü te'ālā 'aleyh-i ve sellem miyânında vâsıta olup tarafından iblâğ-ı selâm ḥidmetine ihtimâm ederdi. Anlar daḥi 'ilm-i kitâb ve sünneti Huzeyfe'den ta'allüm edüp ikâmet-i şalâvâtta aña iktida ederler idi ve Huzeyfe'den [44] ğayrısı anları bûdelâdan idügin bilmezdi. Muḥyi-ed-dîn 'Arabî ḥazretleri evliyâ-yı mezkûreniñ makâmları iktizâsınca zıkr olunan isimlere taḥşîşleriñ ḥikmetini beyân etmişdir. Pes min ḥaysü'l ma'nî merdân-ı Hudâ'nıñ cümlesine 'ale'l-İtlâk bûdelâ demek şahîḥ olur. Her kaḅgı sâlik-i meczûb ki aḥlâk-ı reddiyye ve evşâf-ı beşeriyyesin nâr-ı muḥabbet ile ifnâ edüp seyyiâtı ḥasenâta mübeddel ola onlara daḥi bûdelâ demek muvâfiḳdır. Ḥazret-i Mevlânâ ḳuddise sırrahu bu ma'nâya işâret edüp buyurur مثنوی کیست ابدال آنکه او مبدل شده است * خورش از تبدیل بزبان حل شده است¹⁴²

Mev'ize

Bir feḥvâ-yı 'ind-ez-zıkr-i şâlihîñ tenezzülü'l rahmete defâin-i künûz-ı envâri'l-luhye ve ḥazâin-i esrâr-ı nâ-mütenâhiye olan 'ârif-i billâh ve 'âlimân-ı ağâhiñ ba'zı kelimât-ı enîse-i celîle ve evşâf-ı ḳudsiyye-i cemîleleri min-ḥaysü'l münâsebe naḳl u rivâyet olunduĝu müstemi'iniñ 'inâyet-i rabbâniyye ḳarîn ve refîḳleri olup ol maḥremân-ı ḥarem-serâ-yı vaḥdetden biriniñ dâmen-i hidâyetine teşebbûs ve irâdetle devlet-i sermediye ḥuşûline himmet eyleye. Ḥuşûşân mülûk-ı marziyyetü'l sülûk ki tıynet-i pâk 'itikâdların zulâl-i meveddet âl u aşḥâb-ı ḥâtem-i risâlet 'aleyhi's-selâm ile taḥmîr u levḥ-i sînelerin erḳâm-ı muḥabbet-i evliyâ şâf-ı sîret ile teşḫîr edeler. Eyyâm-ı sa'adetlerinde sükkân-ı ma'mûre عرض بالطول والعرض¹⁴³ rahât-mekîn-i merḥamet u şefḳat olur ve zümre-i meşâyıḥ u şuleḥâ-yı 'izzet ü ḥürmet bulur.

¹⁴² Ebdal kimdir? Deĝişmiş olandır. Onun şarabı Allah'ın müdahalesi ile olgunluĝa ulaşmıştır.

¹⁴³ Eniyle boyuyla genişlik.

Li-münşihî'l-fakîr

Güzîn-i pād-şāhān-ı cihān sultān Aḥmed Ḥan
 Muḥibb-i ḥandān faḥr-i 'ālemdir bi-ḥamd-ü-lillāh
 Ğürūh-ı evliyā-ullāha ihlāşıyla rāğıbdır
 Nigāh-ı iltifātı zümre-i ebrārdır her gāh
 Zamān-ı devletinde cümle aşḥāb-ı velāyetdir
 Gerek erkān-ı divānı gerek a'yān-ı şāhib-i cāh
 Sezādır kuṭb-ı 'ālem gāvş-ı a'zām dēyü vaşf olsa
 Cihāna gelmemişdir ḥaḳ budur kim böyle şahenşāh
 Nigāh-dārende-i zāt-ı hümāyunı olup dāim
 Göñül hoşluḳları kılsun müyesser Ḥazret-i Allāh [45]

Faş-ı sādīs der zıkr-i lāzıme-i mülük-ı 'adālet-i sülük

Selātin-i ma'delet-nişānın zāt-ı sūtüde şıfātlarında her ne ḳadar 'aḳl u ferāset ve zekā u fetāret olsa lā-cerem bir vezir-i müşire muḥtācdır ki şıdḳla ḥıdmet edüp cihāniyāna sebep-i raḫat ola. Ḥazret-i faḥr-i 'ālem şallallahü te'ālā 'aleyh-i vesellemiñ derūn-ı pāk ve sīne-i tāb-nākları envār-ı vaḫy ü ilhām ile cilve-nāk olup celālet-i ḳadr u 'azm-ı derecāt zirve-i evcāt-ı'aliyyātda iken aşḥāb-ı güzİN ile müşāvere için **وشاورهم في الامر**¹⁴⁴ ḳavl-i kerimi nāzil oldı ve resül 'aleyhi's-selām **ان لي وزيرين في السماء ووزيرين في الارض اما وزيران في السماء جبرائيل وميكائيل واما وزيران في الارض ابو بكر وعمر**¹⁴⁵ buyurmuşlardır ve Mūsā şalāvātullah-i te'ālā 'ala nebiyyinā ve 'aleyh ḫazretleri kelīm-ullah-ı te'ālā iken **واجعل لي وزيرامن اهلي هارون اخي اشد دبه ازرى و اشركه في امري**¹⁴⁶ istidā'sını mülk-i i'lām-ı kelām-ı

¹⁴⁴ İş konusunda onlarla müşāvere et. Al-i İmrān Suresi-159

¹⁴⁵ Benim semada iki tane, yerde iki tane vezirim var. Semadaki vezirlerim Cebrail ve Mikail'dir. Yerdeki vezirlerim ise Ebū Bekir ve Ömer'dir.

¹⁴⁶ Bana ailemden birini yardımcı yap, Kardeşim Hārūn'u. Onunla gücümü artır. Onu işime ortak et. Tāhā Suresi-29,30,31,32

ḳadīmi ile i'lām buyurdu. Enbiyā-yı a'zām 'aleyhi's-selām ki vezir ü müşīrden müstağnī olmaya. Selātin-i cihānīñ ihtiyācı mā-lā-keḷāmdır. Ḥaḳka ki bir vezir-i müşteri tedbir ü destūr Aristo-naẓīr ki 'ādil ü kāfi ve 'aḳīl ü vāfī ola. Pād-şāhīñ ḳadri ekmel ü ecl ve zīkri aḥsen ü ecmel olur zīrā şadr-ı a'zām-ı ta'zīm-i emr ü tekrīm ḳadrde cümleden efḥām ve ekremdir. Zamān-ı ḥāl ve 'aḳd u ḳabūl u redd ve emr ü nehy ve eṣbāt u nefy ve ḳabz u başt ve hedm ü binā ve men' ü 'itānīñ ḳabza-yı vekālet-ı muṭḳaḳāsına vedi'at olunmuştur. Kelām u ḥiṭāb ve istimā'-yı cevāb verā-yı bā-şavāb vaḳ'-ı a'dā ve umūr-ı 'asker ü re'āyā aña mütefevvizdir. 'İmāret-i vilāyet ve şiyānet-i memleket ve terāvet-i salṭanat ihtimām-ı 'aliyyelerine vā-bestedir. Evşāf-ı kemālātla muttaşif vezir-i aşaf-naẓīre müşādif olduğda altı şey'le mu'amele buyrulmaḳ gerek. (Evvel) İḳtizā-ı beşeriyet ile bir zeḷe şadır olsa 'ukūbetine tebādūr olunmaya. (Sāniyen) Malına ṭama' olunmaya (Sālişen) Şer' u ḳanūna muvāfiḳ ricāları bi'l cümle ḥayr-ı ḳabūlde vāḳi' ola. (Rābi'ān) Her çend ki mülāḳāt murād ide men' olunmaya. (Ḥamīsen) Ḥaḳḳında aşḥāb-ı iğrāz-ı fāsīde sözleri işgā olunmaya (Sādisen) Umūr-ı salṭanata müte'allıḳ esrār kendüden ketm olunmaya

كأقيل السلطان يحتاج الى الوزير العاقل الصالح ليظهر اليه سره ويدبره رأيه¹⁴⁷ vezir-i a'zām daḥi ğaraż [46] ve ta'aşşubdan pāk u mücerred olup şabūr u müteḥammil ü mütemehhil ve şaḥīb-i temkin ü vaḳār ve beşüş u şīrīn ğüftār olmaḳ gerek. Min külli vücūh şer' ü sūnnete inḳiyād ve ittikā eyleyüp ehl-i bid'at ü ḳalālet ve erbāb-ı fişḳ u şenā'ati daireden dūr ēdüp iḳbāl-i devlet ve şervete firīfte ve maġrūr olmaya. Dīn ü devlet ve nāmūs-ı salṭanat ü ra'ıyyet ü memlekete ḥāl viren if'āl u ahvalden pād-şāhda bir vaż' ğayr-ı reşīd müşāhede ēderse i'āde-i 'ādet-i ḥamīde için bezl-i himmet eyleye. Şadāḳat-ı u istiḳāmet ve ra'y u tedbirde işābeti evcāt-ı kemālde daḥi olursa ta'dād-ı ḥasenātdan ihtiyāt ve taḥmīl-i cemileden ihtirāz eyleye. 'Avāṭıf-ı 'aleyh-i ḥüsvēvānī olan ze'āmet ü timār ve menāşīb u şīġār u kibāri bir feḥvā

ان الله يامركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها¹⁴⁸ erbāb-ı istiḥḳāka i'tā eyleye. Şulḥ u şalāḥ ile ḥuşūli

¹⁴⁷ Şöyle denildiği gibi: “Sultān, sırrını paylaşmak ve düşüncesini onunla yönlendirmek için salih ve akıllı bir vezire muhtaçtır.”

¹⁴⁸ Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor. Nisa Suresi-58

mümkin olan emrde cānib-i şulhı koyup pād-şāhı cenk u harbe tahriş ile itlāf-ı hazīne ve tahriḫ-i bilād ve izā'at-ı nüfus-ı 'ibād etmek. 'Ulemā u şulehāya raġbet ü ri'ayet eyleyüp isticlāb-ı du'ā-yı hayr eyleye. Altı şey'e daḫi muhtācdır ki her vechle memdūhü'l fi'āl ve maḫmūdū'l hıṣāl ola.(Evvelā) Müteyaqqız olup bir 'amele niyet ettikde ḳable'l mübāşere-i vechle muḫarricen mülāhaza eyleye. Ol ḳarīñ ḫuşulı selāmet ile müteyaqqın ise kuvveden fi'le götür. 'Aḳıbeti bir fesāde-i bādī ve ihtilāl-i dīn ü devlete mü'eddī olursa terkin ü lā göre. (Sāniyen) 'İlm ki lāzıme-i dīn ü devlet olan umūrı ihāṭadan 'ibāretdir taḫsīl eyleye tā ki hafāyā-yı eşyā-yı mir'at-ı zamīrinde hüveydā ola. (Sālisin) Şecī' ü pür-dīl olup umūr-ı ġayr-ı muḫavvifeden hirāsan olmaya (Rābi'an) Şāḫib-i şadāḳat ola tā ki ḫalḳa 'itimād-ı külli gele. (Ḥamīsen) Bir feḫvā لكل وقت ادب Her ḫalde edebe ri'ayet eyleye. (Sādisen) Emīn-i esrār ola. Ḥuşuṣā esrār-ı pād-şāhi her vechle ihfā oluna ki aḫir-i 'ömre dek mestūr ve mektūm ḳıla.

Li-münşihī

Bi-ḫamdü-lillāh bu evşāf-ı cemīle şāhibi ḫālā
 Vezīr-i a'zām ü ekmel 'Alī Pāşā-yı 'adildir. [47]
 Nesāḳ-sāz-ı umūr-ı dīn ü devletdir şadāḳatle
 Nazīri gelememişdir dehre ḫaḳḳa bī-mu'ādildir
 Tevāriḫi selef-i manzūrum olmuşdur 'ale't-tertib
 Gerek ḫükkām-ı şadr-ārā gerek ehl-i fezāildir
 Müslim olmamışdır bir eḫad bu şāḫn-ı 'ālemde
 Sezāvar-ı senā ancaḳ bir iki merd-i kāmildir
 Ve lākin ḫaḳ budur kim bu vezir-i a'zām u ekrem
 Kerem-kār-ı ḫamīdū'l ḫalḳ memdūhü'l ḫaṣāildir
 Mekārim-i pişe-i 'adl endişe-i şāḫib-i ra'y-ı şāibdir
 Kelām-ı şer'a rāzı ḫaḳḳa ḳāil ḫayra māildir

Hükümetde ‘Alī Şīr ve Nizāmü’l Mülk’e rācihdir
 Felātūn ve Aristālis’e hikmetle mūmāsildir
 Vekīl-i şaltanat böyle vezir-i bī-naẓīr olmak
 Kemāl-i kuvvet-i baht-şeh nīk ü şemāildir
 Ūmīd oldur Hudā’dan pād-şāh ve Āşaf-ı ‘ahdiñ
 Murād etti iki ‘ālem de dil-hāh üzre hāşıldır

Der zikr-i ‘ulemā

Haberde vārid olmuşdur ki el-mülūku’l hükkām ‘ale’n-nās ve’l ‘ulemā-yı hükkām ‘ale’l mülūk zīrā Haq celle ve ‘alā dünyāyı tahşīl-i sa‘ādet-i uqbā için icād ve inşā eylemişdir. A‘zām u sāil sa‘ādet-i uqbā ise ‘adldir. ‘Adl ise ma‘rūf ile emr-i münkerden nehy ü zecrdir. Evāmir ü nevāhī ne idigi kitāb-ı mübīnde mübeyyendir. ‘İlm ü kitāb ise ‘ulemā-yı dīne maḥşūş olduğūçün Haq subḥāne ve te‘ālā Kur‘ān-ı Kerīm’inde كنتم خيرة اخرجت للناس امرون بالمعروف وتنهون عن المنكر¹⁴⁹ buyurmuşdur. Taşhīḥ-i dīn ve te‘yīd-i şer‘-i mübīn ‘ulemā-yı ‘āmilīn ile olur. ‘Azm-i şān ve ‘ulūvv-mekānlarına eḥādīs-i nebeviyye berāhīn-i kāt‘atū’l beyandır. Min külli’l-vücūh ri‘āyet ü ikrām ve ta‘zīm ü ihtirāmları selāṭīn-i [48] a‘zām ve vūzerā-yı zevī-l-ihtirāma cümle-i vācibātdan idigi müstağnī-i ‘ani’l beyandır. Huşūşā zümre-i fıkrā-yı müderrisinden mağdūr ve bī-kes olanlarıñ nizām-ı aḥvāline nigāh-endāzū’l iltifāt olup telāfī-i müfād ile mükāfāt etmek bā‘is-i neyl-i murādāt ve sebab-i duḥūl-i cināndır.

Li-münşihī

‘Ulemā-yı kirāma luṭf u kerem
 Oldı çün bā‘is-i huşūl murād
 Pād-şāh-ı cihāna lāyıkdır

¹⁴⁹ Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz. Al-i İmran Suresi-110

Êde luţf ile anları dîl-şād
 Ki eylemişdir bu zümreyi eslāf
 İltifāt u nevāzişe mu'tād
 Ḥamdu-lillāh Cenāb-ı Aḥmed Ḥan
 O şah ki münecces ve pāk- nijād
 'Ulemāya édüp nevāzişler
 Luţf u iḥsānın eylemekde ziyād
 Ḥaḳ te'ālā şāfā-yı ḥātır ile
 Eyleye 'ömr ü devletin müzdād

Der zıkr-i kitāb

Aşḫāb-ı kalem ve erbāb-ı ḥisāb-ı varāḳa ri'āyet ve ehl ü müstakīm olanlara rağbet olunmalıdır. Zīrā seyf-i kalem ve zabt-ı 'irād ve meşrūfe-i ḥisāb u raḳam lâzımdır. 'Ale'l-ḥuşuş terāviş-i kilik-i mu'ciz-i beyān münşiyān-ı şenciyān-ı rüşān ile takrīr ü nigāriş ḥāme 'ibāret perdazān ḥisān-ı münşiyān ile munṭazam-ı silk-i ḥüsn ta'bīr olunan nāme-i ḥümāyūn-ı pād-şāh-ı Süleymān serīr-i müzemmem ü mükemmel muḥsenāt-ı şalṭanat-ı cihan-gir idigi rayb u kemān degildir.

150 ويقال السيف والقلم حاكمان في جميع الاشياء ولولا السيف والقلم لما قامت الدنيا

ve bi'l cümle qarīb u ba'ide olan her insānıñ ra'yı kalem ile ma'lūm olur. Zīrā 'ömr-i insānī her ne kadar bisyār u mücerreb-i rüzgār olsa kütüb ü defātere nazar étmedikce ḥātırda hiç şey ber-ḳarār olmaz. 'Ulemā tavşif-i kitābda buyurmuşlardır ki

فينبغي ان يكون الكاتب فاضلا عالما بالعلوم الشرعية والادبية والمعاني والبيان والبديع والشعر

والتواقي والسواجم والسير لاسيما انوارها 151

¹⁵⁰ Söyle denilir: “Kılıç ve kalem her şeyde hâkimdir. Eğer kılıç ve kalem olmasaydı dünya kaim olmazdı.

¹⁵¹ Yazarın fadıl (faziletli) ve şer'i ilimleri, edebiyatı ve meanî özellikle kafiyeleri, secileri, tarihleri, beyanı, bedî ve şiiri bilen birisi olması gerekir.

ve aḥvāl-i esālīb mülükü'l sevālif ḥaqqā ki bu maḳūle zevāt-ı ma'arif-güster nevādir-ı dehr ve ferāid-i aşrdan olup ziynet-efzā-yı [49] fer-i pād-şāhī idigi cāy-ı şübhe degildir. بحسب الصورة¹⁵² ḥaḳīr u faḳīr olursa ā'rāz olunmayup ri'āyet ü ikrām u iltifāt olunmaludur. Her pād-şāh-ı dīl-i agāh ki evsāf-ı mezbūre ile muttaşif ḥademe-i kirāme mālīk ola. Maḫhar-ı 'avātıf-ı perverd-gār idigi bī-irtiyābdır.

Li-münşihî'l-faḳīr

Bi-ḥamdü-lillāh şahenşāh-ı cihān Sultān Ahmed Ḥan
 Bu evşāf-ı cemīle ehlin etdi cümle istiḫdām
 Revācın buldı kālā-yı hüner eyyam-ı 'adlinde
 Serāser oldı erbāb-ı ma'ārif maḫhar-ı ikrām
 Sarāy-ı şaltanat zāt-ı şerīf ile olup ma'mūr
 Binā-yı mülk ü devlet buldı tedbir ile istiḫkām
 Felek biñ yıl daḫi devr eylese vefḳ-ı murād üzre
 Görülmez böyle eyyām-ı şerīf-i ma'delet-i fercām
 Ki herkes sāḫā-yı luḫfında menzil buldı kām aldı
 Faḳat ser-geşte ḳaldı tih-i ḡamda Tāib-i nā-kām
 Erişür ol daḫi bir ḫatve ile şahn-ı maḫşūda
 Ederlerse eger ḫāl-i perişānından isti'lām
 Ḥaḫālardan Ḥudā ḫıfz eyleyüp zāt-ı hümāyūnun
 Hemīşe eyleye revnāk-fezā-yı kişver-i İslām

Faşl-ı -ı sābi' der zıkr-i emr-i bi'l-ma'rūf ve nehy-i 'an-il-münker ve derecāt- ihtisāb

Emr ü nehy 'ulemāya vācibdir. Zīrā dīn-i İslām'a 'avn u nuşretidir. Fe-emmā-
 'ind-el-ba'z āmir ü nāhi olana 'adālet şartdır. Zīrā nefsinı ıslāḫa ḳādir olmayan ḡayrı
 ıslāḫa şālīḫ olmaz dēmişler ammā cumhur-ı 'ulemā ihtisāba şart-ı 'ismet icmā'-yı

¹⁵² Görünüş itibariyle

ümmete muhâlefetdir. Zîrâ 'ismet şart olsa emr ü nehy bâbı münsedd olurdu. Mâ'adâ-yı enbiyâ hod ma'sûm degildir demişlerdir. Ba'zılar daği ihtisâba izn-i imâm şartdır. Âhâd-ı nâsa ihtisâb [50] lâzım degildir demişler. İmdi emr ü nehyin tariki bilinmelidir. Evvelâ münker bilâ-tecessüs zâhir olmak gerekdir. Yođsa hâne-i derbestesinde setr-i ma'siyyet eden mübtelâ-yı zellâtı tecessüs ve 'uyüb-ı nâsı tağassüs-i münhiyândandır. Ammâ bilâ-tecessüs zâhir olsa gören mü'mine nehyi vâcibdir. Nehy étmese eşm olur. Zîrâ rızâ-yı ma'siyyet ma'siyyetdir. Velâkin 'ulemâ-yı dîn nehy ü ihtisâbda derecât ta'yîn étmişlerdir. (Derece-i evvelî) Münkeri rıfk ile i'lâmdır. (Derece-i sâniye) Va'z u naşihat ile men' étmekdir. (Derece-i sâlis) Ğilzet u huşûnet ile takrî' ve tevbîhdır. (Derece-i râbi'a) Mevâid-i vâ'id ile tahvîf ve tehdîddir. (Derece-i hamise) Tađkîk-i va'iddir ki icrâ-yı hadd-i şer'-i mecîddir. (Derece-i sâdise) Siyâset ve 'ukûbetdir ki selâtime müfevvezdir zîrâ herkes aña cür'et étse bâ'is-i fitnedir. Binaen 'alâ-zâlik ihtisaba izn-i imâm şartdır demişler. Egerçi 'ismet şart degildir velâkin muhtesib evvelâ kendü nefsinî ıslâh étmek şartdır. Zîrâ nehy étđiği münkeri kendü daği mürtekb olsa أأمرؤن الناس بالبروتنسون انمكم¹⁵³ kavli-i keriminde olan tevbîhe dâhil olur. Pes herkesde ıslâh-ı nefse liyâkat olmadığı eelden şerî'at-ı muđahharanıñ vaz'ı icâb édüp ma'rûfi emr ü münkerden nehy ü zecr iktizâ eyledi ve hevâ-yı nefse tab'iyyet ile ağkâm-ı şerî'ate itâ'at étmeyen erbâb-ı ğavâyeti siyâsete kâdir bir sultân-ı kahharıñ vücudı lâzım geldiği وانزلنا الحديد فید بأس شديد¹⁵⁴ ma'nâ-yı mecîdini icrâ ile ıslâh-ı nüfus-ı eşkıyâ eyleye. Pâk 'akîdet olan ahyâr-ı ümmete bir fehvâ هدى للفقين¹⁵⁵ kitâb ve sünnet bedrekâ-ı râh-ı hidâyet our. Kitâb ile hidâyet-yâb olmayan ehl-i şekâvete heybet-i seyf ü siyâset ve huşyet-i qahr-ı sultân-ı zî-mekînet mâni'-i şekâvet ü şenâ'at olur. Fi'l-hazâ vücud-ı selâtin vech-i arzda zıll-ı Hudâ ve sebep-i asâyiş-i berâyâ olup hağîkatde âmir ü nâhî anlardır. İtâ'atları cümleye vâcibdir. Fermân-ı cihân metâ'larından rû-gerdân olup su'i-niyet ve buğz u

¹⁵³ Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? Bakara Suresi-44

¹⁵⁴ Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Hadid Suresi-25

¹⁵⁵ Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Bakara Suresi-2

‘adāvet edenler bāy-ı hāl-i mazhar qahr u ‘itāb ve müsteḥak-ı ğāzab-ı rabbü’l erbāb olmak muqarrerdir. ‘Ulemā-yı ümmet ve mecmū’-ı ehl-i sünnet pād-şāh-ı civāre daḥi du‘ā-yı ‘aleyhi tecvīz etmeyüp kendü sū’i-hālinden istiġfāre iştiġāl etsünler demişler.[51]

Li-münşihî’l-fakîr

Zıll-ı ḥaḳdır pād-şāha dīn-i penāh
‘Āleme oldur vèren ḥüsn-i nizām

Farzdır ḥalkā du‘ā-yı devleti
Böyle fermān eyledi faḥrū’l-enām

Müstecāb olan du‘ā-yı müslimīnin
İdhār etsün mülük için müdām

Ḥaḳ te‘ālā pād-şāh-ı ‘ālemiñ
Devlet ü iḳbālin etsün ber-vech-devām

Mev‘ize

Bu mecmū‘a-yı ‘ibret intimāda aḥvāl-i dünyāyı inşā ¹⁵⁶ الدنیا مزرعة الآخرة mefhūmun inhā için idi. Lākin bi’l münāsebe ba‘z mevādd-ı kütüb ve imlā olunmaġın bir feḥvā ¹⁵⁷ الكلام يجرا الكلام müstetbi‘ olup iṭnāba müeddī oldu.

Mışrā‘

Cümle söz söylendi ammā müdde‘ā söylenmedi.

¹⁵⁶ Dünya ahiretin tarlasıdır.

¹⁵⁷ Söz sözü açar.

Hulāşa-yı kelām akşa-yı merām budur ki zıkr olunan ebrār u ahyārın ahlāk-ı hamīde ve evşāf-ı cemīleleri ile taḥalluḫ u ittişāfa sa' ve ehl-i sünnet ve cemā'atın eşerine iktifā olunup (حاسبو اقبل ان تحاسبوا)¹⁵⁸ emr-i 'ālīsine imtişāla her-bār nefsin muḥāsebeye çeküp hiçbir nefes mekr-i nefsdan gāfil ve ni'am-ı dünyevīyeye firīfte ve māil olmamak gerek. Zīrā ni'met-i dünyā bāis-i şekavet olmazsa ni'metdir. Şöyle ki ḳalbi şükr-i na'mādan gāfil ve māsivāya māil eyleye şüret-i ni'metde nikmet ü ḫaḳīḳatde istidrāc u 'uḳūbetdir. Pes imdi dāimā şükr-i ni'am-ı perverd-gāra der-kār ve seyyiāt-ı nefsdan ḫalāş için istiğfar ile evkāt gūzār olmak gerek. Bir mışdaḳ ما اصابك من حسنة فمن الله وما اصابك من سيئة فمن نفسك¹⁵⁹ her ne ḫasenāt vāḳi' olursa Ḥaḳḳıñ fazl u 'ināyeti ve her ne seyyiāt şudūr eylese nefsin şeāmeti bilmek gerek. Fi'l ḫaḳīḳā Eger dünyāda çekilen cevr ü mihnet ve eger 'uḳbāda işābet eden ālām ve 'uḳūbet nefsin şeāmeti meşelā dünyāda cināyetine göre ḫadd urulmak ve bunun emşālī nekbet ü meşaqḳate mübtelā olmak ve ḫuḳūḳ ve terk-i şalāvāt ve men'-i zekāt ve ekl-i ribā ve sefk-i demā ve bu mişüllü seyyiāt ile müstaḫiḳḳ-i 'uḳūbet-i 'uḳbā olmak nefsin müktesebātıdır. İmdi fırsat elde iken teyaḳḳuz ve intibāḫ üzre olup Ḥaḳ te'ālānıñ iḫsānı olan ḫil'at-ı insāniyenıñ ḳadr u ḳıymeti bilinmelidir. Yoḫsa [52] şol rüz-ı ḫasret ü nedāmetde ki يا حسرتي على ما فرطت في جنب الله¹⁶⁰ nedāmeti zāhir olduḳda kimseden fāide olmaz. Dünyāyı bī-ḫāil-i zıll-ı zāil ve hayāl-i batıl idügün bilüp كن في الدنيا كأنك غريب أو عابر سبيل وعد نفسك من أصحاب القبور¹⁶¹ mefhūm-ı münifīyle 'amel olunmalıdır. Netice-i ḫāviye 'amīḳa-yı dünyadan ḳazā-yı pehnā-yı enīḳā-yı melekūta 'urūc ḫabl-ı şerī'ata teşebbūşden ḡayrı ile müyesser degildir.

Rubā'ī

¹⁵⁸ Hesaba çekilmezden önce kendinizi hesaba çekiniz.

¹⁵⁹ Size ne iyilik gelirse Allah'tandır. Size ne kötülük gelirse kendindedir. Nisa Suresi-79

¹⁶⁰ Allah'a karşı aşırı gitmemden ötürü bana yazıklar olsun. Zümer Suresi-56

¹⁶¹ Kün fi'd-dünyā ke enneke ḡarībün. "Dünyada; ana yurdundan uzakta, diyar-ı gurbette olan gariban bir kimseymişsin gibi yaşa." Ev ābiru sebīlin ve udde nefseke min ashābi'l-kubūr. "Kendini bir yolcuymuş gibi düşün yahut ha öldün ha öleceksin gibi kabir ahalisinden say."Bk. Buhārī, "Rekāik", 3, r. 6416; Tirmizī, "Zühd", 24, r. 2333; İbn Māce, "Zühd", 3, r. 4114; Ahmed b. Hanbel, II, 24, r. 4764

چونك در گفته قرآن و پیمبر زن و پس * کانجد قرآن و خبر نیست فسانت و هوس *
 اول و آخر قرآن ز جده با آمدوسین * یعنی اندر ره دین رهبر تو قرآن بس *

162

Li-münşihî'l-fakîr

Kār-ı dünyā benim gözüm nūrı
 Zıll-ı zāil hayāl-i bātıldır
 Ahiret fikrini eder dāim
 Ol ki dünyāda merd-i gāfildir
 Etmaz ümīd-i imtidād-ı beḡā
 Ki bilür bir ḡarābe menzildir

Faşl-ı sāmīn der mezemmet-i dünyā

Bu cihān-ı fāniden özge bir cihān-ı cāvidānī vardır ki insānīñ 'ākıbet rec'ānı ol cihāndır. Rāhī merk ü menzil-i evveli ḡabrdir. Esbāb-ı zinde-gānisi a'māl-i sālīhadır ki bu cihānda tedārik olunmaḡa muḡtacdır. Zīrā efrād-ı insān bu cihāna taḡşīl-i 'ilm ü irfān ve kesb-i ber iḡsān için gönderilmiştir. Kemā ḡāl-allāh-ü te'ālā وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون¹⁶³ dünyā-yı fenā-yı pāyān berā-yı imtiḡān-ı nümāyān olmuşdur ki yevm-i mīşāḡda "Elestü bi-rabbiküm" ḡiḡābına "Ḳālū belā" ile cevābda ittifāḡ edenler 'ahde vefā ederler mi yoḡsa nisyān ile güm-geşte-i rāh-ı tuḡyān besmānde-i naḡz u peymān olurlar mı 'ayān ola ve irsāl-i resül ve inzāl-i kitābdan murād Ḥaḡ 'amme-i enāmı dünyādan terḡīb ve sa'ādet-i 'uḡbāya terḡīb içündür. Zīrā meşāḡḡat-ı 'ahiret ebedī ve 'izzet-i devleti daḡi sermedīdir. Dünyā-yı ḡable'l mevt

¹⁶² Kur'an ve Peygamber'in sözüne sarıl. Kur'an ve hadis olmayan diğer şeyler heves ve hikâyeden ibarettir. Kur'an'ın ilk harfi ile son harfi niçin (ba) ve (sin) şeklinde gelmiş? Yani senin için din yolunda Kur'an'ın rehberliği yeter.

¹⁶³ Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Zariyat Suresi-56

avān-ı hayātda olan hālātdan 'ibāretdir. Künyesi Ebu'l-fenādır. Denāetden i'tibār olunursa denī ve sāfil vü fāni vü zāil ma'nasınadır ve kurb ma'nāsına olan dünüvden i'tibār olunursa qarīb ü 'ācil demek olur. Leyliñ nehāra vülūcı gibi dünyāniñ daħi āħiri 'ukbāya mūntehi olup [53] ānen feānen uħrāya qarīb olduėı için erbāb-ı hedāya-i dünyā menāzil-i uħrādan bir menzildir. 'Ukalā 'ibādet-i haħka taħvīt için kesb-i helāl tayyibe diħkat ve ħadr-i kifāyete ħanā'at ve aėniyā-yı ħayrāt ve ħasenāta raėbet ve celb kılop 'ibād-allāha himmet ile dünyāyı mezrā'a-yı aħiret etmişlerdir. Ammā cūhelā-yı kemāl ħırs u Őehvet ile dünyāniñ cem' ü teksīrine raėbet edüp sa'ādet-i 'uħreviyyeden mahrūm ħalmışlardır. Őeyħ 'Atťār VaŐ-ı Dünyā'da buyurmuŐdur:

Rubā'i

﴿دنيا دل نه بندد هر که مر دست * که دنیا سر تهراند و در دست﴾
 ﴿بکورستان نظر کن تا ببینی * که دنیا نشینا ترا چه کردست﴾

164

Faş-ı tāsi' der zıkr-i aħvāl-i cenīn der raħm-i māder

Çünkü nuťfe-i Őulb-ı pederden sefer ve raħm-ı māderi maħarr eyleye nuťfe-i merd ü zen mūmtezic ve muħtelit ve bir Őekl-i mūstedīr-i mānend-i beyzā-yı mūctemī' ve birbiriyle mūttehīd olup ol beyzā evvelā beyāz sūd köpüğü gibi olur ki istiħāle-i mezbūreye raėve ve mertebe-i zūbdiyye ta'bīr olunur ve mertebe-i mezbūrede taħrīk-i kuvvet-i muŐavvere ile noħta-yı ŐaliŐe-i demeviyye zāhir olup birisi vasaťda mūstaħarr olur ki maħall-i dildir. Birisi cānib-i yemīnde olur ki maħall-i ciėerdir ve noħta-yı ŐaliŐe üslūb üzre bir Őekl-i mūŐelleŐ iki noħta miyānında fevķānī ħarār Őutar ki maħall-i çeŐm ü dimāėdır ve bundan soħra maħall-i sūrrede bir

¹⁶⁴ Mert olan dünyaya gönül bağlamaz. Çünkü dünya hem musibet ve kederdir. Kabristana bir bak görürsün. Dünya dostları ile neler yapmamış ki?

nokta-yı demeviyeye zühür idüp nāfe mu‘ayyen olur ve bu hāletde ol zebed-i müdevviriñ üzerine duman gibi bir buhār çöküp örümcek ağından ince bir perde-i raķīķ olup şūret-i cem‘iyyet-i insāniyyeyi tefriķādan hıfz için ihātā eder ve a‘zādan ibtidā hüveydā olan dildir. Ba‘zılar çeşm ü dimağdır ba‘zılar daħi dehāndır demişler ve bi’l cümle hālet-i evvelide nuṭfe-i vech-i meşrūh üzre şekl-pezīr olup hālet-i şāniyyede derūn-ı şikemde olan cild-i raķīķ ki aña şıfāķ dērler nuṭfe-i zūbdiyye üzerinde hāşıl olan nokta-yı demeviyeye çökeginde tekevvün eden köpükden istiḥāle-i maḥşūşa ile şūret-i sürreye mustehīl olur ve hālet-i şālisede ‘alaķa olur. ‘Alaķa dem-i ğaliz dērler. Ve ta-i vaḥdet ile ‘alaķa bir pāre uyuşuk ve pıhtılaşmış kana dērler ve hālet-i rābi‘ada ‘alaķa muzġa olur. [54] Ya‘ni ğuşt-pārelik mertebesine münķalib olur ve ‘urūķ-ı müteḥarrik ve a‘şāb-ı zāhire olup rü‘esā-yı a‘zā olan şūret ve dil ve dimāğ ve ciger āşikār olur ve hālet-i ḥāmsede üstühānlar tekevvün edüp baş omuzdan ve iki bāzū ve eller ile pehlūdan ve iki uyluķ dizleri ve ayaklar ile şikemden munfaşıl ve her bir ‘uzuv birbirinden mütemeyyiz olup hey‘āt-ı insāniyye bi’t-tamām müteşekkil olur. Bundan soñra ğaziyye vü nāmiyye kuvveden fi‘le gelüp mürekkeb-i rūḥ-ı insāni olan rūḥ-ı ḥayevāniyye müsta‘id olur ve hālet-i intikālde zeker ü ünşādan esra‘ ü eyyam-ı zuhūri eķalldır zirā zükürda olan ḥarāret ināşda olan ḥarāretten eşedd ü ekşerdir. Sür‘at-ı intikāl ise ḥarārete göredir ve vaķt-i inķilābda nuṭfe-i recül nuṭfe-i zenden eķvā ise bi-iznillāhi te‘ālā cenīn erkek olur. Nuṭfe-i zen ḳavī-ter olursa cenīn dişi olur. Ammā mantūķ-ı ḥadīş buyurdu ki nuṭfe-i peder raḥm-ı mādere evvel inse veled zeker olur ve nuṭfe-i māder evvel inse ünşā olur ve keşret-i sebebi müşābehet olur. İmām Ğazālī ‘aleyhü’r-raḥme Şerḥ-i Esmā-ül-Ḥüsnā’sında taḥrīr eylemişler ki cenīn baṭın-ı māderden ḳadem-i nihāde-i ‘ālem-i pehnā olunca sürresi vāsıtasıyla raḥm-ı māderde olan dem ve çirk-ābdan teşerrüb ve taḳavvī eder ve hengām-ı ḥamlıñ ekşer-i evķātında vech-i püser-i māderiñ püştüne vech-i düḥter şikemine müteveccihe olup ikisi daħi ellerinin kefini yüzlerine tutup ve zenaḥatların zānularına vaz‘ edüp her tarafı birbiriyle şöyle müctemi‘ ve munķabızdır ki nazār olsa ğüyā pür-kīse-i dehān-bestedir ve vaz‘-ı ḥamlıñ vaķti geldikde bi-emr-illāhü te‘ālā raḥm-ı māderden cenine ber-bād ḳavī ve maḥrec musallaṭ olur ki peçeye ḥareket-i ḥurūc ḥuşūle gelmekle memerr-i muzīķdan ‘ubūr ve fezā-yı dünyāda zühür

éder. Hükemā-yı mücerrebin müddet-i hengām-ı istiḥālāt kırk güne dek tamām olur dedikleri ḥadīs-i şerīfīn ḥikmete muḥālif olmağla İmām Fahr-ed-dīn Rāzī ehl-i tecaribuñ kırk gün dedikleri ḥālet-i icmāliye göre olup istiḥālāt-ı mezbūreniñ kemāl-i zuhūrı evc-i erba‘īn mürūrundan soñra olmağla ḳavl-i ḥukemā ḥadīs-i şerīfe münāfī olmaz dēyü tevfiḳ eylemişdir lākin ‘allāme Beyzāvī tefsīrinde cenīn zıkr olursa baṭın-ı māderde üç ay ve altı olursa dört ay tamāmında ḥareket éder demişdir. Fi'l vāki‘ erbāb-ı tecrūbe ḳatında ṣābit olan daḥi [55] budur. Pes müddet-i mezbūrede ḥavāric ve a‘zā-yı cenīn tesviye ḳarīn olduḳda rūḥ-ı ḥayevānı ḳabūlüne müsta‘id olup şūret-i insāniye itmāma érişür. Kemā ḳāl-allāh-ü te‘ālā

لقد خلقنا الانسان من سلالة من طين ثم جعلناه نطفة في قرار مكين ثم خلقنا النطفة علقدة

فخلقناه العلقدة مضغدة فخلقنا المضغدة عظاما فكسونا العظام لحما ثم انشاه خلقا آخر فبارك الله احسن الخالقين

¹⁶⁵ ve ḥikmet-i ilahiyedendir ki erḥām-ı ümmehātda olan nuṭfe-i insāniyyeye peder ü māderinden ba‘zı ḥālet işr éder. Meşelā ḥīn ü viḳā‘ ve āvān-ı ictimā‘da eşnā-yı nüzūl-ı nuṭfede peder ü māderden ba‘zı şifāt ve niyyāt-ı ḥasene veyāḥūd akvāl u ef‘āl-i müstaḥsene vücūda gelse ol ḥayrīñ eşeri nuṭfeye sirāyet édüp rahmde aniñla perveriş bulur ve ḥīn-i tevellüdde sa‘ādet ile vücūda gelüp veled-i sa‘ādet-mend ḥasenāta rağbet ile şuleḥā-yı ümmetden olur. Fe-emmā-zamān-ı mübāşeretde ve āvān-ı nüzūl-ı nuṭfede peder ü māderden efkār-ı fāsīde ve āşār-ı kāsīde ve yāḥūd ehl-i ḥaḳḳı inkār u ‘adāvet ve bunun emsālī tuğyān u gavāyet tebādür eylese kezalik nuṭfeye sirāyet édüp mütevellid olan veled ma‘şiyet ve şekāvet ile muttaşif olur. Vālidinin birinden ḥasene ve birinden seyyi’e şudūr eylese nuṭfe ḥasene ve seyyi’e ile mümtezic olup mevlūd daḥi şekāvet u sa‘ādet miyānında mütereddid olur. Terbiyeye müşādife éderse zulemāt-ı şekāvetden ḥurūc ve nūr-ı sa‘ādete ‘urūc édüp

¹⁶⁵ Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) hālinde sağlam bir karargāha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu “alaka” hālince getirdik. Alakayı da “mudga” yaptık. Bu “mudga”yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şānı ne yücedir! Mu‘minun Suresi-12,13,14

السعيد من سعد في بطن امه والشقي من شقي في بطن امه والشقي قد يسعد¹⁶⁶ hadīs-i şerifi ile bu ma'nāya daḥi işāret bulunup bu zıkr olunan ḥāl levḥ-i kaderde mūmāsıl olur. Mevlūd-ı mezbūr cāy-ı muzīk-i raḥmden fezā-yı vesī'-i dūnyaya geldikde mecmu'a-yı insāniyyeniñ itmāmı ḥadd-i bülügda olur ki aña bülüg-ı cismānī dërler. Ol mertebeye reside oldukda 'ināyet-i Bārī te'ālā rehber ü yarı olursa tekmīl-i kemālāt-ı insāniyye için terbiye-i 'ulemā-yı dīne dāḥil olup aḥkām-ı şer'iyye ile tezyīn-i şüret-i İslāmiyye êdüp ḥarekāt u sekenāt ve kemālāt u mu'amelātı muvāfiq-ı şerī'at-ı nebeviyye olur. Ba'de tevḥīd-i ef'āl u şıfāta irşād eyleyen terbiye-i ebrār u aḥyār ile taḥsīl-i aḥlaḳ ḥamīde êdüp etvār u ef'āl ve a'māl u aḥvālī muṭābıq-ı tarīkat-ı Muḥammediyye olup rāh-ı mustaḳīm-i yaḳīnde s̄ābit-ḳadem ve rāsīḥ-dem olur ammā [56] 'iyāzen-billāh-ü te'ālā mazhar-ı 'ināyet olmazsa rūḥ bedenden ḥurūc êtdikde Ḥaḳ te'ālā bilür ki ne ḥāle giriftār olur.

Mışrā'

Meded Allah meded 'avn u 'ināyet senden.

ربنا اتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقتنا عذاب النار ربنا فاغفر لنا ذنوبنا وكفر

عنا سيئاتنا وتوفنا مع الأبرار^{167_168}

¹⁶⁶ Said (cennetlik kişi) annesinin karnında said (yazılmış)dır. Şaki (cehennemlik) de annesinin karnında şakidir. Bazen şaki kimse said olabilir.

¹⁶⁷ Onlardan, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru" diyenler de vardır. Bakara Suresi-201

¹⁶⁸ "Rabbimiz! Biz, 'Rabbimize iman edin' diye imana çağırın bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyilerle beraber al." Al-i İmran Suresi-193

Mev'ize

Rütbe-i insāniyeye vāşıl ve taht-ı teklife dāhil olduğda hidāyet ve dālālet ezelīdir. **لو شاء الله ما اشركا ديو** ¹⁶⁹ dēyü semt-i çep-endāz-ı cebre gidenlerden olmayup **كل ميسر ل خلقه** ¹⁷⁰ ma'nāsın mülāhaza ile tevbe ve 'inābet ve emr-i şerī'ate mütāba'at eylemek gerek yoḥsa fırsat fevt olduğdan soñra ḥasret ü nedāmetiñ miq̄dār-ı zerre menfa'ati olmaz. Maqbūl olan qabl-i ityān **قبل اتيان الابه** ¹⁷¹ ğayba imāndır. Hīn-i ihtizārda ahvāl-i ahiret āşikār olduğda imān ve 'ameliñ nef'i yoḥdur. Zirā ḥālet-i ğargarada bāb-ı tevbe münsedd olur. Ol ḥālde olan imāna imān-ı bāiṣ dērler. Hālet-i ihtizārda olan kimseniñ endiṣesi ne māl ve mülküne ve ne aqrabā ü ferzendine ve ne faqr u ğināsımadır. Belki ḥātıra ve efkārı “Eyā bu can bedenden mufāraqāt itdikde 'acabā nāil-i revḥ u reyḥān veyāḥūd dāhil-i ḥamīm-i nirān olacaḥ mıdır?” ğammındadır.

Beyt

Bir vāqıf-ı ğayb olsa bildirse baña anı
Ben nice vèrem eya ḥaḥ ḥazretine cānı

Münacāt

Ey Kerīm ü Ğaffār ve Raḥīm ü Settār. Ğaflet-i cehālet ile mürtekb-i ma'āşī olup nefsimize zūlm ètdik. Luṭf u keremiñden recā èderiz ki seyyiātımızı 'afv u maġfiret ve taqşirātımızı maḥz-ı fazl u iḥsānıñla setr èdüp fi'le gelmeyen tā'atı ètmiş birine tut. İlāhi şefi'ü'l müznibīn nebī-i muḥterem Muḥammedü'l Muştafā şallallahü te'ālā 'aleyh-i ve-sellem ḥürmetine 'ināyet buyurılan hil'at-ı imānı kām-et-i şıdk u iḥkāmızdan ḥal' ètmeyüp tarīḥ-ı müstaḥīm-i İslām'da şābit ḳadem eyle ve dūnyā ve 'uḳbāda zümre-i şuleḥā ve etḳıyādan dūr ètme. [57]

Li-münşihī'l-faḥ'ir

¹⁶⁹ “Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık. En'ām Suresi-148

¹⁷⁰ O, her kolay olanı onun için yarattı.

¹⁷¹ Ayeti (delili) getirmeden önce.

Emr-i dünyāyı edüp şerh ü beyān

Bāb-1 evvel buldı hayr ile hitām

Bāb-1 s̄anī gāyet icāz ile

Hāl-i uqbāyı beyān eyler tamām

Bāb-1 s̄anī der beyān-ı aḥvāl-i uqbā ve ma yetealluḡ bihā

Faṣl-1 evvel der zıkr-i mevt

Mevt bir kavmiñ rāḫatı ve bir kavmiñ āfeti ve bir kavmiñ sebep-i miḫneti ve bir kavmiñ renc-i ‘anāsı ve bir kavmiñ rāḫat u şafāsı ve bir kavme kıyāmet ü belā ve bir kavme selāmet ü şifā ve bir kavme nihāyet-i müddet-i iştıyāk ve bir kavme bidāyet-i rüz-1 firāḡdır. Şi‘ār-1 kāzibīn mevtden firar girdār-1 şādıḡīn mevti ihtiyārıyla arzū-yı rü‘yet-i didār-1 gird-gārdır. Ammā temenni-i mevt herḫālde maṭlūb degildir. Zīrā faḡr u muşībet ve cefā ü belıyyete ‘adem-i taşabbur ile min ḫaysū’l ‘aciz temenni-i mevt menhīdir. Kesret-i vuḡū’ belıyyāta ‘adem-i taḫammül ile olan temennā-yı mevt eşrāṭ-1 sā’atden idüğüne ḫādis-i şerīf vārid olmuşdur. İmdi ne tetebbu‘-1 belıyyātdan ‘aciz u şikāyet ile temennā-yı mevt etmek gerek ve ne müzāḫrefāt-1 dünyaya farṡ-1 muḫabbet ile ḫariş-i ḫayāt u şıḫḫat ve maḡlūb-1 hevā-yı şehvet olmaḡ gerek. Ammā fitne-i dīne müte‘allıḡ fesādıñ zuḫūrından meftūn olmamaḡ için temennā-yı mevt cāizdir. Nitekim ed‘ıye-i me’sūredendir

اللهم انى اسئلك فعل الخيرات وترك المنكرات وحب المساكين وان تتوب على واذا اردت

172

بعبادك فنة فاقبضنى اليك خير مقنون

Pes nefsi belāya şabr etmekle temennā-yı mevt başka ve fitne-i dīne mübtelā olamamaḡ için temennā-yı mevt başka ḫubb-1 liḡā’ullāhü te‘ālā ile temennā-yı mevt başka. Hāşıl-1 kelām temennā-yı mevt herḫālde maṭlūb-1 muṭlaḡ degil ise bil’külliyye

¹⁷² Allahım senden hayırları yapmayı, kötülükleri terk etmeyi, fakirleri sevmeyi ve tövbemi kabul etmeni istiyorum. Bir kuluna fitne olacaksam fitne olmadan benim ruhumu al.

ferāmūş étmek dağı cāiz degildir. Zīrā zıkr-i mevtdē menāfī'-i keşīre vardır. Cümle menāfī'inden biri dünyaya ba'z-ı irās edüp mazhar-ı fātine rağbet étdirmez. Kalīle-i kanā'at ve tül-i emelden ferāgat ve āhirete ve likā-yı Hāk te'ālāya muħabbet étdirir. Fi'l-hazā faħr-i kāināt 'aleyh-i efdālū's şalāvāt ekşer ü ezker hādīmü'l lezzāt buyurmuşdur:

نَسْأَلُ اللَّهَ أَنْ يَمِيتَنِي عَلَى الْإِيمَانِ وَيُدْخِلَنِي بِجَوْحَةِ الْجَنَانِ آمِينَ بِحَرَمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ 173

Faşl-ı şānī der zıkr-i rūḥ-ı insānī ve rūḥ-ı ḥayevānī

[58] Ma'cūn-ı vücūd-ı insān iki şeyden mürekkebdir. Birisi kālbüd 'unşurıdır ki beden ta'bīr olunur. Çeşm-i zāhir anı idrāke kādirdir ve birisi bātinīdir ki çeşm-i zāhire cilve-ger olmayup nūr-ı başiret ile görölür. Anıñ ta'rīfī gāh nefis ve gāh rūḥ ve gāh kalbdır. Sa'ādet ü şeķāvet oña maḥşūşdur ammā ḥaķīkat-i rūḥdan iḥbāra şeri'āt-ı muḥahharada ruḥşat yokdur. Zīrā iḥbāra dađı imkān olmayup lisānla tefhim müşkildir ve lākin muḥaķķikīñ tavşif-i rūḥda kābil-i ta'bīr olanı böyle taḥrīr eylemişlerdir ki ḥāce-i 'ālem şallallahü te'ālā 'aleyh-i ve-sellemeden tā'ife-i Yehūd māhiyet-i rūḥdan su'al étdiklerinde

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا 174

ḳavl-i kerimi nāzil oldı. Zīrā rūḥ-ı 'ālem emrden olmağla 'ālem-i ḥalk olan ḥüsn ü şeḥādet ile ma'rifeti müyesser degildir. Ammā ba'zılar ḳadīm ve ba'zılar 'araz dēyü galaḫa düşmüşlerdir. Rūḥ ise ebedīdir ve lākin ḥādiş olup ezeli degildir. Bu taḳdīrce ne ḳadīm olur ne 'araz. Ba'zılar dađı rūḥı cism vehm étmişlerdir. Cism ḥod kābil-i tecezzī ve ḳısmetdir. Rūḥ ise ḳısmet-i tecezzīden mücerreddir. Lākin ḳısmet-pezīr olan bir rūḥ dađı vardır ki ḳısmetden 'arī olan rūḥuñ ğayrıdır. Ol rūḥda insanla ḥayevān müştereklerdir. Pes min ḥayşü'l i'tibār nev'ine münḳasım olup birine rūḥ-ı ḥayevānī

¹⁷³ Allah'tan beni iman ile öldürmesini ve cennetlerinin tam ortasına koymasını istiyorum. Peygamberlerin seyyidi hürmetine. Amin.

¹⁷⁴ Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbinin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir. İsrā Suresi-85

ve birine rūḥ-ı insānī tesmiye olunmuşdur ve rūḥ-ı ḥayevānīniñ menba'ı cānib-i eyser-i bedende olan laḥm-ı şānavberīdir ki aḡdiyye-i ma'kūleniñ lübbü'l elṭafi laḥm-ı şānavberiye dāḥil ve ondan bir dem raḳīk ḥāşıl olur ki aña süveydā-yı dil dērler ve ol dem-i işfāniñ ḥarāret-i ḡarīziyyesinden bir buḥār-ı laṭīf müteşā'id olup vesātat-ı 'urūḳ ve zāvārib ile ol buḥār-ı laṭīfiñ keyfiyetinden kuvā-yı bedenīye müteessire ve müteḥarrike olur ve dimāğa su'ūd étdikde ḥarāreti i'tidāl bulmaḡla kuvvet-i şāmi'a ü bāşire ü lāmise ve kuvvet-i nuṭḳ u zāiḳa ḥuşūle gelür ve eger 'urūḳ u zāvārib biriniñ memerr-i cereyānda bir 'arīzā vākī' olup ol buḥārniñ rāḥ-ı şu'ūdına sedd olsa ol cānibde olan a'zā hareketden ve dem ü 'urūḳ-ı cereyāndan ḳalup felç vākī' olur ve eṭibbā 'ilācda tedbīr ḳılır. Pes müddet-i medīde ü tavīle veyāḥūd ba'z-ı bevā'is sāde-i şedīde-i ḡayr-ı müzīle ile laḥm-ı şānavberiye burūdet ḡālebe [59] olduḡda tenāvül-i ḡidādan gūsiste olup i'tidā-i mizāca iḥtilāl gelür. Kuvā-yı bedenīye ifāzā-yı envār-ı buḥār-ı laṭifeden bī-behre olup ḥiss ü hareketden kalmaḡla felc-i küllī vuḳū'a gelüp ḥālet-i mezbūreye mevt-i ṭabī'i tesmiye olunur ve mizāc-ı i'tidālīniñ bevā'is-i iḥtilālīni irād eden meleḡe melekü'l mevt dērler ve mevtā-yı mezbūreyi mevt-i ḥayevānī ile ta'bīr éderler. Ammā ḳalb ile ta'bīr étdikleri rūḥdan ḥayevānāta bahre olmayup maḥall-i nūr-ı imān ve münhebit-i esrār-ı 'irfān olan rūḥdur ki ne cismdir ve ne 'araz belki emr-i rabbānī ve nefḥ-i subḥānī olan bir nūr-ı mücerred-i şa'şā'ānīdir ki aniñ māhiyeti zebān ile beyān dāḥil-i dāire-i imkān olmayup çeşm-i ser ānı idrāke ḳādir degildir. Aña mevt ile 'adem-i teṭarruḳ étmez. قل الروح من امر ربي¹⁷⁵ ayet-i kerimesinden özge ile ta'rīf olunmaz.

Faşl-ı şālīş der zıkr-i 'Azrāil 'aleyhi's-selām ve keyfiyyet-i ḳabz-ı gerden ervāḥ- ra

Azrāil 'aleyhi's-selām aḳvā-yı melāike-i kiramdan olup taḥmīr-i ṭynet için zemīnden ḥāk aḡzine me'mūr olmaḡın ḳabz-ı rūḥa daḡı me'mūr oldu. Ol bābda ekābir-i ma'rifet ḥuşūle gelmişdir ki şerḥi ḥadd-i imkānda degildir. Zīrā her cinsin ruḥını ḳabz étdikde ol cinsiñ ḥāline enseb bir şüret ile zāhir ve ba'z eşḡāşa şüretten

¹⁷⁵ De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. İsrā Suresi-85:

mücerred besâit ile bâhir olur. Muḳâbele-i rûhda ol şüret ile mer'î olduḳda rûh aña min ḥaysü't ta'alluḳ-ı ta'aşşuḳ édüp cesedden ḥurûc éder. Meselâ ehl-i taḳvâya şüret-i ḥasene-i enbiyâ ü evliyâ ve melâike-i aşfiyâ ile nümâyân olur ve erbâb-ı fişḳ u hevâyâ envâ'-yı şuver-i mer'ûbe ile görünür. Tuyûra şüret-i bâ'zi ve 'ukâb u şekl-i zâbih ü şayyâd ile zâhir ve besit-i ğayr-ı mer'î ile hüveydâ olursa mü'minîne revâih-i tayyibe ve füccâr u fâsıḳîne revâih-i mehleke keyfiyyeti ile bâhir olur. Ebrâr u aḥyâr ol râihâ-yı tayyibe-i râhat-efzânîñ şafâsından evc-i 'iliyyîne cevelân éder ve füssâḳ u füccâr râihâ-yı semiyye ezâsıyla cân vèrir ve rûh cesedden ba'de'l ḥurûc berzahda mânend-ı ḥâb-ı nâ'im-ı şüver mektesebesiyle mu'azzez veyâḥûd mu'azzeb olup 'arz-ı ekberde vâki' olacak aḥvâliniñ enmuzeci ve 'âlemi berzâh-ı aḥiretin mir'atı vâki' olur.

Faşl-ı râbi' der zıkr-i ḳabr u berzâh

[60] Ḳabrde olan 'azâb u su'al müteḥaḳḳıḳü'l vuḳû'dur. İnkâra mecâl yokdur. **يَبْتَغِي اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ** ¹⁷⁶ ḳavl-i kerimi ile su'al-i ḳabre işâret buyrulmuşdur ve daḫi **النَّارِ** ¹⁷⁷ âyet-i kerimesi 'azâb-ı ḳabr u berzâha delâlet-i vâziḥadır. 'Azâb-ı ḳabriñ esbâbı bîsyardır. Â'zam-ı esbâbı dünyâya muḥabbet eylemek ve yalan söylemek ve emânete ḥıyânet ve nemîme ü ğıybet ve bedene bevl bulaşdırmaḳdır. Fi'l-hazâ resûl-i ekrem şallallahü te'âlâ 'aleyh-i vesellem kemâl-i ihtizâz ile emr édüp **استزها من البول فان عامة عذاب القبر منه** ¹⁷⁸ buyurmuşlardır. Ebu'l Leyş rahmetullâhi te'âlâ 'aleyh buyurmuşlar ki 'azâb-ı ḳabrdan ḥalâş dört şey'e mülâzemet ile olur. Birisi şalâta müdâvemet ve birisi i'tâ-yı şadaḳa ve birisi tilâvet-i Kur'ân ve birisi daḫi zıkr ü tesbîhe mülâzemetdir. Bunlarıñ her biri ḳabri vâsi' ü menevver éder ve fî fezâil- âyete'l kürsî ḳâle resûlullâh 'aleyhi's-selâm

من مكروه الدنيا والف مكروه من مكروه الاخرة ابصره مكروه الدنيا الفقر وابصر **من قرأ آية الكرسي مرة صرف الله عنه الف مكروه**

¹⁷⁶ Allah, iman edenleri sabit bir sözle sağlamaştırır. İbrahim Suresi-27

¹⁷⁷ (Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde...

Mü'min Suresi-46

¹⁷⁸ Bevliden (idrar) sakınınız. Çünkü kabir azabının çoğu ondandır.

Beyne'l 'ulemā 'azāb-ı kabrde nice kelimāt vāki' olup her biri kendü kavlini takvīt için bir delil ü sened irād eylemişlerdir. Ammā muhtar olan budur ki meyyitin rūhı kabrde cesede duhūl ile kalkup oturur. Su'al ü hesāb-ı rūh ile cesede ma'an vāki' olur. Rūh mevtā için hayr dū'a ve ba'z hayrāt edüp sevābını ihdā ile 'azāb-ı kabriñ taḥfīfi beyānında nice eḥādīs-i şerīfe varīd olmuştur. Cümlesi ba'de'l mevt nefsin beḳāsına delālet eder ve nüfūs-ı nās berzāḥda ve ḥaşrde birbirine bi-ḥasbū'l a'māl ve'l aḥvāl muhteliḫ olup lākin Ḥaḳ şubḥāne ve te'ālā 'ibādınıñ ba'zına ḥikmetiyle ve ba'zına ḳudretiyle mu'āmele eder. Ḥikmetiyle mu'āmele buyurduğı 'ibādınıñ dünyāda olan kesb ü 'ameliniñ ḥaḳıḳati berzahda şuver-i mütenāsibeye münḳalib olup ma'ānī-i seyyiāt ü ḥasenātınıñ müşāhedesi için şuver-i muhtelif ḥalk eder ve 'abd-i kāsib kendü için ihzār olunan şuver-i müktesibeye müntaḳil olur. Meşela şavm u şalat ve ḥacc u zekāt ve tesbīḫāt u tehlīlāt ve bunun emḡali ḥasenātınıñ şuver-i mütenāsibesini müheyyā bulup bir 'amel-i cemīleniñ şüretinden bir 'amel-i cemīl şüret-i ḥasenesi müşāhedātına intikālden ḥālī olmaz. [61] Şuver-i mektesebeniñ ḥüsn ü behcet-i nūrāniyyeti zālike'l 'amelde olan ictimā'-yı ḥavātır ve ḥüsn-i meḳāşid-ı zamāir ve ḥulūş-ı niyet ve ḳadr-i tā'at ḥasebince olur ve ḳubḥ-ı şüret daḫi ā'māl-ı seyyie ve aḥlāḳ-ı reddiyede olan tevaḡḡul u inhimākına göre mütecessid olur ve tā'at ile ma'şiyet beyninde müzebzeb olan için gāḥ nūranī ve gāḥ zulemānī şuver-i muhtelif 'arz olunup şuver-i mezbūreye intikālden ḥālī olmaz ve bi-tevātüril-infi'āl ḥaḳāik-i umūr şeyen fe-şeyen zahire ve tāmme-i kübrā eḫad-i ḥikemin üzre bāhir olur ammā cenāb-ı Ḥaḳ te'ālā ḳudreti ile mu'āmele ederse 'abd u mezbūr ma'ānī-i 'amelinde vāki' olmayup şüret-i ḳudret ma'ānīsini müşāhede eder. Meşelā 'abd u 'āşiniñ ma'şiyetini maḥz-ı keremi maḡfıret etmekle şüret-i tā'at şibhine intikāl edüp ila yevmü's suāl şüret-i ḥaseneden bir şüret-i ḥasene veyāḥūd aḥsene intikālden ḥālī olmaz zirā 'amelde nāḳış ise niyeti ḥālīş idi. Naḡar ise niyyetedir. Kemā-kāle

¹⁷⁹ Kim Ayet-el-kürsī'yi bir defa okursa Allah ondan en küçüğü fakirlik olan dünya sıkıntılarında bin tanesini ve en küçüğü kabir azabı olan ahiret kötülüklerinden de bin tanesini kaldırır.

‘aleyhi’s-selām ¹⁸⁰ نية المرء خير من عمله fe-li-hāzā ¹⁸¹ يحشر الناس على نبأهم vārid olmuşdur ve Hāk subhāne ve te‘ālā ecsād-ı enbiyā ü aşfiyāyı ‘arz-ı eḳl étmeḡe ḡarām édüp anların ecsād-ı zāhireleri ila yevmü’l kıyām tāze ü ṡurrā ṡurur. Kezālik li-vechillāh-ü te‘ālā ḳatīl-i fī-sebīllillāh olan şühedāniñ ve evliyāniñ ṡā‘amina ḡarām ve şübheli şey’ ḡılt étmeyüp ḡelāl şarf-ı tenāvül éden etkıyāniñ ve nefsinı iḡtisābla mizān-ı şerī‘atde vezn éden aşfiyāniñ daḡı cesedi çürümez. Nūr-ı taḳvā ve muḡabbetden bī-behre olanlar bu ḡālī istib‘ād éderler.

Faşl-ı ḡamīs der zıkr-i kıyāmü’s sâ‘at ve nefḡ-i şūr

Kıyāmetiñ envā‘ı üçdür. Bir nev‘i kıyāmet-i suḡrādır ki herkesin mevt ile vāḳi‘ olan ḳahr u fenāsı kendüye kıyāmet olur. Kemā-kāl ‘aleyhi’s-selām ¹⁸² من مات فقد قامت قيامته ve bir nev‘i kıyāmet-i vuşādır ki ‘inde nefḡü’s-şürü’l evvel müḳaddeme-i kübrādan olan kıyāmetdir ki cemī‘-i nāsıñ ervāḡı def‘aten vāḡidede füceten ḳabz olunup āsmān u zemīn ve mā fi-hā olan cemī‘-i eşyā ḡālīk ü fāni olur ve kıyāmet-i kübrā oldur ki ¹⁸³ ونفخ في الصور فاذا هم من الاجداث اى ربهم ينسلون feḡvā-yı kerimesi mucibince ervāḡ-ı evvelīn ve ahırīn şūr-ı İsrāfīl’den ḡurüc ve bedenlü bedenlerine vülüc étdiklerinde küffār [62]u münafıḳīn ve ‘uşāt bir mışdaḳ ¹⁸⁴ قالوا يا ويلنا من بعثنا من مردنا nevḡā ü enīn éderler ve zümre-i mü‘minīn ü muvaḡḡidin ¹⁸⁵ هذا ما وعد الرحمن وصدق المرسلون dèyüp emr-i ilahi-i celle şāne ile arşā-yı araşāta giderler. Sa‘d-ı ikmāllerine lāyık derecāt-ı cināna nāil ve eşḳıyā seyyielerine muvāḡıḳ derekāt-ı ‘uḳūbete dāḡil olurlar ve ḡālet-i mezbūreye kıyāmet-ı ‘uzmā ta‘bīr éderler. Zenādıḳa ve Dehriyye ve ḡükemā-yı ṡabī‘iyye ḡayr-ı meliyye inkār édüp kāfir olmuşlardır lākin anları daḡı kendü ‘akllarına ḡöre ilzām ü tebkīt ve eflāk ḳadīmdir fenā-yı ṡārı olmaz ḡediklerin redd ü tezyīf içün kendü lisānları üzre vuḳū‘-ı kıyāmeti

¹⁸⁰ Kişinin niyeti, amelinden hayırlıdır.

¹⁸¹ İnsanlar, niyetleri üzere dirilitirler.

¹⁸² Ölen kişinin kıyametini kopmuştur.

¹⁸³ Sūra üfürülür. Bir de bakarsın, kabirlerden çıkmış, Rablerine doğru akın akın gitmektedirler. Yasin Suresi-51

¹⁸⁴ Şöyle derler: “Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Yasin Suresi-52

¹⁸⁵ Bu, Rahman’ın vaad ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler. Yasin Suresi-52

‘ulemā-yı dīn iṣbāt u tebyīn étmişlerdir. Hāḡ subḡāne ve te‘ālā Ḳur’an-ı Kerīm’inde vuḡu‘-ı kıyāmeti taḡḡıḡ édüp lâkin vaḡtini ihfā buyurmuşdur. Ammā ḡabl-i vuḡu‘ es-sa‘at eṣrāt-ı sa‘atīñ emārāt u i‘lāmātı beyānında vārid olan eḡādiṣ-i ṣerīfe ile vaḡtiniñ ḡarib-i meci’ine istidlāl olunur ve āyāt-ı beyyināt ile müteḡḡıḡ ez-zuhūr olan zelzele-i zemīn ḡable’s-saat-i eṣrāt-ı kıyāmetden olan nefḡā-yı evvelīde ve bir daḡı vuḡu‘-ı tāmmeda ba’s için olan nefḡā-yı uḡrāda vāki‘ olur ve şūr-ı İsrāfīl’in ‘aded-i ervāḡ ḡadr-i şu‘üb u şüḡūbı vardır. Ervāḡıñ cümlesi ‘ale’l-yevmü’l kıyām-ı şūrda maḡfuzdur. Emr-i ilahī celle ṣāne ile İsrāfīl ‘aleyhi’s-selām ba’s için şūrı nefḡ étdikde ervāḡıñ her birine emākinde vāṣıl olup mecmū‘-ı ervāḡ bī-ḡalaḡ ü ḡaḡā bedenlü bedenlerine ta‘alluḡ éderler ve emvāt için iki berzāḡ vardır. Birisi ile’l-yevmü’l-ba’s ḡubūrdadır ve birisi şūrdadır. Berzāḡ-ı ḡubūr maḡbes-i ecsād ve berzāḡ-ı şūr maḡbes-i ervāḡdır ve lafz-ı berzāḡ ḡāciz-i beyne’l şey’in ma’nāsınadır. Vaḡt-i mevtden kıyāmete dek olan zamān arasına ıtlāḡ olunur. Şāḡib-i ḡāmūs من مات دخله ¹⁸⁶ dēyü taṣḡīḡ étmişdir ve ḡaṣr daḡı mecmū‘-ı ḡalkıñ su‘āl ü ḡesābı ḡuzūr-ı Hāḡ’da cem‘ olacaḡlarından ‘ibāretdir ve bir mübteḡā-yı kelām-ı ḡadīm-i rabbānī-i zemīn-cāmıdır ve rüz-ı cezāda ḡayy u nāḡıḡ ve şāḡid-i ef‘āl-i ḡalāyıḡ olup zebān-ı faṣīḡ ile girdār-ı cihāniyānıñ nākil-i aḡbārı olur. Keyfiyyet-i nuḡḡ-ı zemīnde ihḡilāf olunup Ebū Müslim bu ḡavle zāḡib olmuş ki yevm-i su‘ālde herkes cezā-yı a‘mālını görüp serāir-i zamāir āṣıḡār olduḡıyçün kāne lisān-ı ḡalle her ferdiñ aḡvālını söylemiş olur ve Mu‘tezile dērler ki bā’id degildir zemīn-i cemād olduḡı ḡâlde Hāḡ [63] te‘ālā zemīnde eṣvāt-ı maḡḡa‘a-yı maḡṣūse icād édüp ḡaḡıḡatde mütekellim ve şāḡid-i Hāḡ olur. Ammā cumhur-ı ehl-i sūnnet ve cemā‘at ḡatında ḡabūl-ı ḡayāta beyne ve nuḡḡa zebān ṣarḡ olmadığı için taḡḡıḡ éderler ki ḡallāḡ-ı cihānıñ ḡudret-i nāme-i bī-pāyānı zemīni ḡayevān-ı nāḡıḡ u ‘āḡıl ḡılup üzerinde olan ḡalkıñ lisān-ı faṣīḡ ile a‘māl u aḡvālin ḡaber vērüp ‘uṣātdan ṣıḡāyet ve muḡī‘lere ṣenā ü maḡmidet ile ṣehādet éder ve Hāḡ subḡāne ve te‘ālā tāmme-i kübrāyı kitāb-ı mübīnde yüz ‘adedden mütecāviz esmā ile tesmiye édüp evvelīn ve āḡirīn kabirlerinden ḡurup

¹⁸⁶ Kim ölürse (ölen kimse) ona girer.

hufât ve ‘urât-ı meydân-ı ‘araşâtda hayrân ve dem-beste kalup kimseden kimseye dermân olmayup melâike şaf saf kâim olduklarıyçün yevm-i kıyâmet tesmiye olundu ve cemî‘-i ins ü cin bir yere cem‘ olup ba‘de’l hisâb ve’s su‘âl **فريق في الجنة وفر يق في السعير**¹⁸⁷ olduklarıyçün yevmü’l cem‘ ve yevmü’l firâk denildi ve o günden soñra öyle bir gün dahî olmamağla yevm-i ‘aķım ve yevm-i ‘azīm **ويوم تبلى السرار**¹⁹⁰ **ويوم تغلب القلوب والابصار**¹⁸⁹ **ويوم لا رب فيه**¹⁸⁸ buyruldı ve ahvâl-i kıyâmetden ħalâş envâ-yı tã’atle müyesser idüğün tefhīm için her kıyâmeti bir ism-i ħaşşla tavşif buyurup gâh şâĥĥa ü ħâķķa ve gâh gâşiye ü vâķı’a ve ķari’a ü sâri’a ve gâh recfe ü zelzele ile ta’rif ve ol günün ‘uķûbetinden tahvif eyledi. Tûl-i yevmü’l kıyâmet-i ‘uzmâ elli biñ yıla mu’âdil olup mevâķıf-ı muhtelif ve ehline ahvâl-i mütebayine vardır. Ol mevâķıflarda olan hisâb u su‘âl ve ahvâl ü ehvâl ve keyfiyyet şırâṭ u vezn-i a‘mâl ve sâ’ir aķvâl ü ef‘âl Ravzâtü’l ‘Ulemâ ve İhyâ-ül ‘Ulüm ve Mişķâtü’l Envâr ve Bürürü’s Sâfire ve kütüb-i sâirede tafşil üzre muħarrer ü merķûm ve ekşer-i nâsa ma’lûm olmağın bi’l münâsebe bu miķdâr beyân ile iktifâ olundu.

Mev’ize

Yalnız kıyâmetiñ vuķû’ı ikrâr-ı kifâyet étmez ve duĥûl-ı nârdan necât vërmez. Eşnâf-ı kıyâmetde taĥşil-i ma’rifetden soñra her bir kıyâmetiñ ‘uķûbetinden sebeb-i necât olan tã’âti ħulûş-ı niyet ile ‘amele getirüp tazarrü u niyâza iştiğâl étmek gerek. Tã’ât-ı nâfi‘â kelime-i şehâdet [64] ve şavm u şalâvât ve ĥacc u zekât ve sâir ezķâr-ı lisâniye ve ‘ibâdât ve mücâhedât Ĥazret-i Mevlânâ ħuddise sırrahu mesnevî şerifde iltizâm-ı tã’at-ı bedeniyye işâret édüp buyurmuşlar :

تاكواه من بود در يوم دين* من ازان روميكنم سر بر زمين¹⁹²

Münacât

¹⁸⁷ Bir grup cennette, bir grup ise cehennemdedir. Şura Suresi-7

¹⁸⁸ Kendisinde şüphe olmayan bir gün, Al-i İmran Suresi-9:

¹⁸⁹ Gözlerin dehşetle bakakalacağı bir gün, İbrahim Suresi-42:

¹⁹⁰ Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir gün, Nur Suresi-37

¹⁹¹ Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla! Tarık Suresi-9

¹⁹² Kıyâmet gününde şahidim olsun diye ben yüzünü yerlere sürüyorum (secde ediyorum) .

یارب دل خلق را بر حجت جان ده * دردمه را بصبری درمان ده
من بنده ندانم که چه می باید خواست * داننده تویی هر آنچه بهتران ده

Faşl-ı sâdis der vaşf-ı cehennem

Yezîd-i Raqqâşî'den mervîdir ki bir gün Cebrâil 'aleyhi's-selâm huzûr-ı seyyidü'l mürselinde bi'l münâsebe evşâf-ı cehennemi muṭavvelât hâvî olduğu üzere takrîr âgâz eyleyüp sevḳ-ı kelâm 'uşât-ı ümmetden tevbesiz fevt olan erbâb-ı kebâiriñ nâre duḥûlî aḥvâline resîde olduḡdan faḥr-i kâinât 'aleyh-i efdalü's salâvât gâyet maḥzûn olup hücre-i şerîflerinden üç güne dek şalâvâtdan ġayrıya çıkamayup hiç eḡade tekellüm etmediler. Namâz ü niyâza meşġûl olup çeşm-i mübâreklerinden rîzân olan katrât-ı eşk-i dürer-bâr ile secde-gâhı mâlamâl eylediler. Yevm-i şalişde ḡazret-i Fâṭimatü'z Zehrâ raḡiyallahü te'âlâ 'anhâ huzûr-ı sa'adetlerine gelüp sebeb-i ḡüzn-i firavânı istikşâ buyurdıklarında Yâ Fâṭimâ Cibrîl-i emîn 'aleyhi's-selâm cehennemiñ ba'z evşâfını zikr edüp ümmet-i zâifeniñ ehl-i kebâiri bâb-ı evvelden dâḡil-i nâr olacaḡların ḡaber verüp bâ'is-i ḡüzn ü infî'âlim olmuşdur dèyü kelâm-ı Cibrîl 'aleyh-is-selâmı takrîr buyurdılar. Vaḡtâ ki ¹⁹⁴ وان منكم الاواردها كان على ربك حتما مقضيا

ayet-i kerîmesi nâzil oldu. Cehennemi nice vechle daḡi vaşf edüp

دèyü lisân-ı ¹⁹⁵ حرها شديد وقرها بعيد وجليها حديد وشرابها صديد وكلامها هل من مزيد

Cibrîl'den 'ale't-taḡşîl inbâ ve aḡbâr itdiklerinde ḡalb-i raḡîḡ-i Fâṭimâ taḡammül edemeyüp maġşiyün 'aleyh olup düşdi. Müfîka olduḡda ¹⁹⁶ ليتني لم اولد dedi. ḡazret-i Ebû-Bekr feryâd edüp ¹⁹⁷ ليتني كنت شاة ذبحوني باكلوني dèyüp ḡazret-i 'Ömer

¹⁹³ Ya rabbi! Rahmetin ile insanların kalbine can bahşet. Herkesin derdine karşı sabır ihsan eyle. Ben neyi isteyeceğimi bilmem. Bana en iyi neyse onu bana ver!

¹⁹⁴ Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir. Meryem Suresi-71

¹⁹⁵ Sıcaklığı şiddetli, dibi derin, süsü (ziyneti) demir, içeceği irin sözü de "Daha var mı?"(Kaf Suresi-30) olan (cehennem)

¹⁹⁶ "Keşke doğmamış olsaydım."

¹⁹⁷ "Keşke bir koyun olsaydım da beni kesip yeselerdi."

لَيْتَنِي شَجَرًا تَقَطَّعُونِي¹⁹⁸ dedi. Hâzret-i ‘Osmân لَيْتَنِي لِمَ أَخْلَقَ¹⁹⁹ Hâzret-i ‘Alî لَيْتَنِي أُمِّي لِمَ تَلَدَنِي²⁰⁰ dèyü her biri [65] girye-i bisyâr ile bir gûne-i güftâr édüp feryâd eylediler. Mâlik bin Selleme ise “En-nâr! En-nâr!” dèyü feryâd ile şahrâya düşüp gitdi ve nice gün soñra aşhâb-ı kirâm cüst ü cü ederek bir cebel-i şâmiñde nâle vü efgân eder bulup huzûr-ı risâlet-penâha getürdiler. Rıdvanallahü te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în hazne-i nîrâne-i zebâniye ta‘bîr ederler zîrâ lafz-ı zebâniye fetḥ-i zâ ve taḥfîf-i yâ ile lisân-ı ‘Arabda muhtesib ü a‘vânî ve şart-ı sulṭânîye ıtlâk olup zebânîler daḥi ‘uşâtı nâre tarh u def’ êtdikleri için zebâniye ile tesmiye olunmuşdur. Zâben dürtici ya‘ni itiverici ma‘nâsınadır. Ahvâl-i kabîha aşhâbını a‘lâya ‘urûca men‘ ve esfel-i sâfiline redd ü def’ êtdikleri için zebâniye-i nîran ile ta‘rîf olunmuşdur. İmâm Kurtubî taḥkîk üzre hazne-i nârı egerçi keşîredir ammâ min ḥayşü’l küllî melekât-ı dünyâ on dokuz ‘adede münhasır olduğı gibi zebâniye daḥi min ḥayşü’l rüesâ on dokuz ‘adeddir. Her kim besmele-i şerîfe müdâvemet ile biluṭf-ullâh-ı te‘âlâ anlardan emîn olur. Zîrâ besmele-i şerîfede olan on dokuz ḥarfîñ her biri bir ‘âlemiñ ezâsında vâki‘ olmuşdur. Kemâ kâl ‘aleyhi’s-selâm:

الْتِيْمَةُ مِنَ الزَّانِيَةِ تِسْعَةَ عَشْرَ فَعَلِيدَ بَقْرَاءَةٍ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ مَنْ ارَادَ أَنْ يُجَيِّدَ يَوْمَ²⁰¹

Zi-münâcât-ı Veysî Merḥûm

Yâ ilâhî şeref-i Hâzret-i peygamber için
 Siper-i mâhı iki pâre eden server için
 Şeb-i isrâda olan sırr-ı muḳaddes-i Hakk’ı
 Leyle-i Qadr’deki vaḳt-i şafâ-güster için
 Hande-i ḥüsn-i cihân-sûzi için şadîkîñ

¹⁹⁸ “Keşke bir ağaç olsaydım da kesseydiniz beni.”

¹⁹⁹ “Keşke yaratılmamış olsaydım.”

²⁰⁰ “Keşke annem beni doğurmamış olsaydı.”

²⁰¹ “Kim, kıyamet günü on dokuz zebaniden kurtulmak istiyorsa Bismillahirrahmanirrahim’i okusun.”

Girye-i Hāzret-i Ya'kūb-ı belā-yı perver için
 Nūr-ı şādık-ı nebī-i ma'delet Fārūkı
 Hilm-i 'Osmān ve kerem-güster-i Hāydar için
 Ol ki dürr-i dil efrūz binā-gūş-ı felek
 Ya'ni ol kıurretü'l 'ayineyn şeh-i Hāyber için [66]
 Luṭf edüp étdigimiz cürm ü fesāde bakma
 Mağfıret eyle meded nār-ı cehenneme yakma

Faşl-ı sâbi' der zıkr-i havzū'l kevşer

Lafz-ı kevşer 'ala vezn-i kavğal keşretten olup hayr-ı keşir ma'nāsınadır ve ihşān u 'itāsı keşir olan ricāle daḥi beyne'l-'Arab kevşer dërler. Ammā süre-i kevşerde İbn-i 'Atiyye ان الكوثر القرآن والنبوة²⁰² dëyü tefsir ve İbn-i Eşir daḥi Nihāye'de vech-i mezkūr üzere taḥrır eylemişdir ve ba'z müfessirîn sebep-i nüzül-ı süre-i kevşer delāleti ile kevşerden murād Fāṭimātü'z Zehrā raḍiyallahü te'ālā 'anhadır demişler. Taḥkiki bundan aḳdem murūr étmışdir ve tavşif-i kevşerde vārid olan eḥādiş-i şerife yüzden mütecāviz ve rüvāt-ı eḥādiş elli neferden ziyadedir. Mazmūn-ı münifi budur ki kevşer cennetden cereyān éder bir nehrdir ki andan içenler ebedi 'atşān olmaz. Ba'zılar āb-ı kevşeriñ şerbi şırātı 'ubürdan evveldir demişler lākin kibār-ı selefın ekşeri huşuşā Kādı İyāz 'aleyh-i rahmetü'l-feyyāz havz-ı kevşerden iskā şırātı 'ubürdan soñra olduḡun terciḥ ve ba'de'l-hisāb vukū'unı tavziḥ étmışler Hāfız bin Hacer iki kavliñ beynini tevfiḳ eylemişdir. Ehl-i sünnet ve cemā'ate muḥālefet édenler ve cevr ü zulmü 'ādet ve ḥaḳkı ketm ve kebāiri işā'at ve ehl ü aḳrābasını taḥkır ü tezlil ve şer'-i şerife muḡayyir ḥareket édenler tevbesiz mevte müsādif olursa şerāb-ı tahūr-ı kevşerden maḥrūm u maṭrūd olur.

اللهم احفظنا من الزيف والضلال²⁰³

Faşl-ı sāmın der zıkr-i 'afv u mağfıret ve sā'at-ı rahmet ve duḡul-ı cennet

²⁰² “Kevser, Kur'an ve nübüvettir.”

²⁰³ “Allahım bizi sapmaktan ve dalaletten koru.”

Kälellāh-ü te‘ālā:

قل يا عبادي الذين اسرفوا على انفسهم لاتقنطوا من رحمة الله

ان الله يغفر الذنوب جميعا انه هو الغفور الرحيم

204

Hak subhānehu ve te‘ālā buyurur ki Habībim ‘uşāt-ı ümmeti fazl-ı mağfîretime da‘vet ve sâ‘at-i rahmetim ile beşâret kıluḫ haber-i meserret vēr ki şunlar ki isrâf-ı ‘ale’n-nefs êtdiler. Rahmet-i ilahîden me‘yûs olmayalar. Taḫkîken Hâzret-i Hak u feyyâz-ı muṭlak ‘ibād-ı mücrimîniñ cem‘-i zünübını ma‘fîret êder. ‘Ale’t-taḫkîk Gafûr ve Raḫîmdir celle şâne. Ekşer-i müfessirîn bu âyet-i kerîme küfr ü tuğyân ve katl-i nüfus ve keşret-i âşâm ile isrâf-ı ‘ale’n-nefs êden ‘aşîler şânında nâzile olduḫun rivâyet [67] êtmişler ve bir rivâyetde Hâzret-i Hamza raḫiyallahü te‘ālā ‘anhiñ kâtili Vaḫşî ḫaḫkında nâzile olmuşdur. Tefsîr-i Baḫrû’l-Ulûm ve Tezkire-i Hamdüniyye ve Riyâzü’l-Ebrâr’da ba‘z eḫâdiş-i müteferriḫadan me‘ḫûz ve Enes bin Mâlik raḫiyallahü ‘anhadan bu vechle mervîdir ki Cenâb-ı Rabbü’l-erbâb rûz-ı ḫisâbda ehl-i maḫşeri ba‘de’l-ḫisâb duzaḫîleri derekât-ı ‘uḫâb ve behiştîleri derecât-ı şevâba fermân esnâsında kırk ‘aded râyât-ı sa‘âdât-ı âyât ihzâr olunup mü‘minîn ve mü‘minâtdan her bir fırḫa kendülere maḫşûş olan ḫasenâta göre bir ‘alemiñ sâyesinde bu üslûb üzre cennât-ı ‘aliyâta ‘azîmet êderler. Evvelâ Ebû’l-beşer Âdem Şafîyullâḫ şâniyen Nuḫ Necîyullâḫ şâlisen İbrâḫim ḫalîlullâḫ râbi‘an İsmâil Zebîḫullâḫ andan soñra Ya‘ḫûb-ı Nebî ve Yûsuf-ı Sadîk ve ḫaṭîbü’l-enbiyâ Şu‘ayb ve Mûsâ Kelîmullâḫ ve birâder-i emcedi Hârûn ve Eyyûb-ı Şabûr ve Dâvud-ı ḫalîfetullâḫ ve Süleymân Emînullâḫ ve Zekeriyâ ve veled-i muḫteremi Yahyâ-yı Ma‘şûm ve ‘İsâ-yı Rûḫullâḫ ki on beş ‘aded enbiyâ-yı a‘zâm ‘aleyhi’s-selâm tamâm-ı i‘zâz ü ikrâm ve tevḫîr ü iḫtirâm ile ‘arşâ-yı ‘araşâtda ‘ale’t-tertîbü’l-mezbûr

²⁰⁴ De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” Zümer Suresi-53

da'vet ve her birine bir 'alem-i nūr-ı tal'at ta'yīn olup her birinin ser-i sa'ādetine nūrdan bir tād ve birer hil'at-ı hidayet-i ibtihāc-ı 'ināyet buyurılıp hāciyān u mu'temirān ve müstağfirān u tāibān 'alem-i Ādem aleyh-is-selām ve sekr-i güzerān 'alem-i Nūh 'aleyhi's-selām ve fuqarāyı et'ām eden ehl-i seḥā 'alem-i Ḥalīl ve erbāb-ı şıdk u şafā ve aşḥāb-ı teslīm ü rızā 'alem-i İsmā'īl ve ehl-i girye ü ḥenīn 'alem-i Ya'kūb-ı Ḥazīn ve hevā-yı nefsi terk edenler ve ğarībler 'alem-i Yūsuf ve İslām içinde sefid-i riş olan pīrlar 'alem-i Şu'ayb ve ehl-i ihlās 'alem-i Mūsā ve aḥyār u ebrār 'alem-i Hārūn ve derd ü belāya şabr edenler 'alem-i Eyyūb ve muqarrebler ve ḥaḳ ile ḥūkm edenler 'alem-i Dāvud ve 'ādil olan mülūk-ı mü'minīn 'alem-i Süleymān Ḥaḳḳ'a müştāklar 'alem-i Zekeriyā ve zühhād-ı mü'minīn 'alem-i Yaḥyā ve taleb-i ḥaḳḳ için seyāḥat eden ehl-i riyāzet 'alem-i 'İsā 'aleyhi's-selām sāyesinde cem' olup qarīn-i ḥāl 'arş-ı ā'lādan bir nūr-ı sāt'ü'z-zuhūr leme'ān édüp ol nūruñ içinden livā'-ül-ḥamd ile müsem mā bir 'alem-i rahmet ola ki tūlı biñ yıllık ve arzı beş yüz yıllık olup başı yūḳūt-ı aḥmer 'amūdı zümrüd-i aḥḍar ve ḳabzası sīm-i ḥāmdan ola ve nurdan üç cenāḥı olup biri mağribde [68] ve biri meşriḳda ve biri semā-yı dünyāda Mekke-i Mükerrreme üstünde sāye-endāz ola ve cenāḥın birinde yazılı Bi'smi'llāhi'r-rahmāni'r-rahīm ve birinde El-ḥamdü'li'llāhi rabbi'l-'ālemīn ve birinde Lā-ilāhe İlle'llāh Muḥammedü'r-Resūlü'llāh kelimāt-ı sa'ādet āyātı ḳalem-i ḳudret ile mestūr olup her bir satırı izḥār-ı şaffāt cūd u rahmet-i gird-ğār eyleye ve 'arşā-yı 'araşātda olan ümem-i mā-teḳaddem ve mā-teaḥḥar ol livā'-yı nūr-küstere nazar édüp 'azamet ü şānında vālih ü ḥayrān olalar. Ba'd-ez-īn cānib-i izīd-i müte'alden ḥitāb-ı rahmet iştimal şadır ola ki Eyne'n-nebiyyü'l-ümmiyü'l-'Arabīyyü'l-Ḳureyşīyyü'l-Mekkīyyü'l-Ḥaremīyyü't-Ṭehāmī Muḥammed bin 'Abdullāh ḥātemü'n-nebiyyīn ve seyyüdü'l mürselīn ve imāmü's-seḳāleyn ve resūl-i rabbi'l-'ālemīn şallallahü te'ālā 'aleyh-i ve 'alā alihi ve's-şahbihi ecma'īn ol sultān-ı taḥt-ı risālet ve burhān baḥt-ı siyādet refī'-i menzilet

كُنْتُ نَبِيًّا وَأَدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ وَوَسِعَ مَرْجَتُ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَجُلًا لِّمَنِ ²⁰⁵ ḥabīb-i Ḥudā Muḥammed Muştafā 'aleyhi's-şalāvātü'l-vefā eşnāf-ı i'zāz u ikrām ve envā'-yı tebcīl ü ihtirām ile

²⁰⁵ Ben, Adem su ve çamur arındayken nebi idim. Biz seni sadece alemlere rahmet olarak gönderdik.

mecmū'-yı enbiyā-yı 'azām 'aleyhimü's şalāt ve's-selām ve meşhed-i evliyā-yı kirām eskenehumu'llāhu te'ālā dārü's-selām maḥzar-ı ḥavāşş u 'avām ve sâir enāmda şad-hezār u hezār melâike-i kirām istiḳbāl ile meydân-ı 'araşâtı teşrîf edüp zıkr olunan Livā-ül-Ḥamd ol zāt-ı sûtüde-ı şifâta ta'yîn buyrılıp fermân-ı ilahî şâdir ola ki فمن عرف الله فليدخل تحت لوائه²⁰⁶ ya'ni Haḳ subḥâne ve te'ālā ḥazretlerin tevḥîd ile 'arif olan mü'minler taht-ı Livā-ül-Ḥamd'de cem' olup Seyyidü'l-Kevneyn ve Resül-i Şekaleyn ile behişt-i 'anber-sirişte 'azimet etsünler. Bundan soñra şahâbe-i kirām için elviye-yi refî'atü's-şân tertîb olunup on yedinci livā Ebū-Bekr Şiddîk raḍiyallahü te'ālā 'anha verilüp müttakîler anıñ sancağı altına cem' olalar. On sekizinci livā 'Ömer-ül-Fârûḳ raḍiyallahü te'ālā 'anha verilüp emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'an-il-münker edenler anda cem' olalar. On toḳuzuncu livā 'Osmân raḍiyallahü te'ālā 'anha verilüp ḥalîm ve raûf şifâtıyla muttaşif olan müteheccidîn anda cem' olalar. Yigirminci livā 'Alî kerremallāhü te'ālā vecheye verilüp mücâhidler onda cem' olalar. Yigirmi birinci ciger-küşe-i resül-i kibriyâ İmâm Ḥasan-ı Müctebâ ve İmâm Hüseyin-i şehîd-i Kerbelâ raḍiyallahü te'ālā 'anhümâ sancağında mazlûmen kaḫl olanlar cem' ola. Yigirmi ikinci Mu'âz bin Cebel sancağında [69] ulemâ-yı dîn cem' ola. Yigirmi üçüncü 'Abdullāh İbn-i Mes'ûd sancağında Ḳur'an-ı 'azîm tilâvet eden cem' ola. Yigirmi dördüncü 'amm-ı nebî Ḥamza sancağında şehîd olanlar cem' ola. Yigirmi beşinci Ebū Zer Ğıfârî sancağında fuḳarâ cem' ola. Yigirmi altıncı Bilâl-i Ḥabeşî sancağında mü'ezinler cem' ola. Yigirmi yedinci Ebū'd-Derdâ sancağında rızâ-yı Haḳ için terk-i ḥānumân edenler cem' ola. Yigirmi sekizinci muhâcirîn ve enşâr için bir 'alem naşb olunup این السابقون الاولون²⁰⁷ hiḫâbıyla kesb-i ihtisās edenler cem' ola yigirmi toḳuzuncu 'alem evliyâullāh için naşb olunup الان اولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون²⁰⁸ ḳavl-i kerimi ile

²⁰⁶ “Allah’ı tanıyan, bilen onun sancağı altına girsin.”

²⁰⁷ İlkler, öncüler (İslama ilk önce kabul eden enşâr ve muhacir) nerededir. Tevbe Suresi-100

²⁰⁸ Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzölmeyeceklerdir de. Yunus Suresi-62

muḥātab olanlar cem' ola. ²⁰⁹ ان الذين ينفقون اموالهم في سبيل الله ثم لا ينبعون ما انفقوا منا ولا اذى

nidāsiyla otuzuncu sancaḡ vaẓ' oluna ²¹⁰ ان الذين تابوا واخلصوا دينهم لله

birinci sancaḡ vaẓ' oluna ²¹¹ ان الذين اذا ذكر الله وجلت قلوبهم

²¹² وان الذين في صلواتهم خاشعون

hiṭābiyla otuz üçüncü sancaḡ ²¹³ وان الذين يمشون على الارض هونا

hiṭābiyla otuz dördüncü sancaḡ ²¹⁴ وان الذين لا يريدون علواً في الارض ولا فسادا

otuz beşinci sancaḡ ²¹⁵ وان الذين تجافي جنوبهم عن المضاجع

hiṭābiyla otuz yedinci sancaḡ naşb olunup ²¹⁶ وان الذين يوفون بالنذر

²¹⁷ وامان خاف مقام ربه ونهى النفس عن الهوى

ta'rif-i vaşf-ı şānları olan zümreye otuz sekizinci sancaḡ ta'yin oluna. Ba'de-ez-in şahābe-i kirām rıdvanallahü te'ālā 'aleyhim ecma'in için otuz tokuzuncu sancaḡ taḡşiş olunup ümmet-i merḡūme-i Muştafāviyeden aḡlāḡ-ı mezbūre taḡalluḡunu iktisāb eden her bir firḡa sancaḡları altına varup mecmū'-ı resūl ve enbiyā-yı tevābī'yle ve şuleḡā ü etkıyā metbū'larıyla Livā-ül-Ḥamd-i faḡr-i kāināt 'aleyh-i efdalü's-şalāvāt sāyesinde cem' olalar. 'Ālem-dār-ı Livā-ül-ḡamd İmām 'Alī raḡiyallahü 'anh ve elviye-i sa'ireniñ 'alem-dārı melāike-i kirām olup eşnāf-ı behcet ü sa'adet ile 'arşā-yı 'araşāta nehẓat ve cānib-i cennāt-ı 'alīyāta 'azimet eyleyeler. Fe-emmā zıkr olunan 'ibād-ı ḡavāşşa maḡşuş olan rāyāt-ı kerāmet-i āyāt sāyesinde cem' olmaḡa kesb-i iḡtişāş etmeyen müznibin-i muvaḡḡidın 'Ārşā-yı [70] 'Āraşātda ḡam-ḡin ḡalmaḡla ḡāllerine aḡlaşup

²⁰⁹ Mallarını Allah yolunda sarf edip sonra sarf ettikleri şeyin ardından başa kalmayan ve eza etmeyenler... Bakara Suresi-262

²¹⁰ Ancak tövbe edenler ve dinlerini Allah'a has kılanlar... Nisa Suresi-146

²¹¹ O kimseler ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Enfal Suresi-2-Hac Suresi-35

²¹² Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Mü'minun Suresi-2

²¹³ Onlar ki, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Furkan Suresi-63

²¹⁴ Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Kasas Suresi-83

²¹⁵ Onlar, (korkarak ve ümid ederek Rablerine ibadet etmek için) yataklarından kalkarlar. Secde Suresi-16

²¹⁶ O kullar, adaklarını yerine getirirler. İnsan Suresi-7

²¹⁷ Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoysa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır. Naziat Suresi-40

ياويلنا قدمضت مواكب الفانزين 218

وبقينا بعدهم خاين منقطعين فاننا من شافعين ولاصديق حيم 219

déyü nāle ü enīn édeler. Ya'nī rāyāt-ı fevz ü felāh ve aşhāb-ı hayr u necāh gitdiler. Biz ise şe'āmet-i zūnūbdan meydān-ı 'araşātda hayrān ve ser-gerdān kaldık. Ne sulehā ve etkıyādan akrabā ü aşınāmız ve ne bir şefī'-i şefkat intimāmız var ki mederes ve çāre-saz ola déyü ol kadar feryād édeler ki derūn-ı pür-hūnlarından feverān eden seylāb-ı derd-i iftirāk deryā-yı cūd-ı kerem-i Kerīm-i 'ale-l-ıtlākı cüş u hurūşa getürüp rahmet-i erhāmü'r-rāhimīn ve kerem-i ekremü'l-ekremīn zümre-i müznibīn-i muvaḥḥidīnīn 'afv u mağfıretine ikbāl etmekle verā-yı batınān-ı 'arşdan bir şadā-yı şafā-bahş şadır ola ki

وعزتي وجلالي اني حيم من لا حيم له وغياث من لا غياث له انا جبار التكبرين

انا انيس التوحشين 220

ya'nī 'izz ü celālim ḥaqqıyçün ey bī-çāreler gam-gīn olmayasız ki ḥiṣ-i bī-ḥiṣān benim şikeste-i ḥatırları cebr eden benim 'ināyetimdir. Mütevaḥḥiṣīnīn enisi ḥasta göñüllerin celīsi benim ḥimmetimdir. Ey melāike-i muḥarrebīn bu bī-nevālar otuz tokuz sancakdan birinde maḥarr u me'vā bulmadıysa bugün ol rüz-ı luḥ u 'aḫādır ki maḥz-ı kerem ü cūdum aşikār ve ḥizāne-i fazl u rahmetim güşāde ve be-dīdār eyleyem. İmdi ḥāşşaten benim faşl-ı iḥsānıma maḥşüş bir 'ālem-i rahmet ihtivā vardır ki ṭāk-ı 'arşda nihāde ve bu ṭā'ife-i şūrīde-ḥāl için amāde olmuştur. Varup ol rāyāt-ı rahmeti 'arsā-yı 'araşātda naşb ediniz kim ol müznibīn-i ḥatır-şikesteler benim rahmetim sancağı sāyesin penāh edinüp mazḥar-ı 'afv u mağfıretim olalar. Melāike-i muḥarrebīn daḥi fermān-ı erhāmü'r-rāhimīn ile ol livā-yı rahmet ihtivāyı

²¹⁸ “Eyvah, kurtulanların kervanı geçti gitti. Biz ise onların arkasında takatsiz kaldık.

²¹⁹ “İşte bu yüzden bizim şefaatçilerimiz yok. “Candan bir dostumuz da yok.” Şuara Suresi-100-101

²²⁰ İzzetim ve celalime yemin olsun ki ben dostu olamayanın dostuyum, yardımcısı olmayanın yardımcısıyım. Ben müstekbirlere karşı zorlayıcı, yalnızların yoldaşım.

‘Arsā-yı ‘Araşāta götüreler. Üzerinde hāme-i kudret ile ümmet-i müznibe ve rabb-i gafūr yazılmış ola. Münādīler nidā edeler ki her kim ‘ömründe bir kerre kelime-i tevḥīd ile raṭbū’l-lisān olmuş ise taḥt-ı livā-yı rahmete dāhil olup rūberāh-ı gülşen-serā-yı cinān olsun. Zümre-i mezbūre daḥi ol kırkıncı sancağın altına cem’ olup Ḥaḳ te‘ālānıñ maḥz-ı rahmetiyle cennete gideler. Cennāt-ı ‘āliyatıñ ḥaḳ ta‘bīr üzre

taḳrīri birūn-ı güncāyiş-i ḥuşūle-i ta‘bīr ü taḥrīrdir. Evşāf-ı kerāmet ittişāfi [71] kütüb-i mufaşşalātta nigāşte-i yerā‘a taḥkīḳ ü tafsīl olmağın bu muhtaşarda irāde-i imkān olmadı. İmām ‘Alī kerremallāh-ü veche ḥazretlerinden mervīdir ki melaīke-i rahmet fevc fevc gelüp mü‘minleri cennete sevḳ ve delālet edeler. Cümleden muḳaddem ḥazret-i ḥātem-i risālet ‘aleyh-i efdalü’t-taḥiyye teveccüh buyurup muḳābele-i bāb-ı cennetde vāki’ dıraḥt-ı sāye-dārīñ taḥtında cereyān eden iki çeşme-i sārīñ birinden ‘asel ve birinden nūş edeler. Ba‘d-ez-ān şunūf-ı cünūd-ı melāike-i kiram şaff-ender-şaff kıyām edüp ta‘zīm ü ihtirām ile selām vèreler. Kemā-kālallāh-ü te‘ālā: وقال لهم خربتہا سلام علیکم طبتہم فادخلوها خالدين²²¹ ibtidā ḥabīb-i Ḥudā Muḥammedü’l Muştafā şallallahü te‘ālā ‘aleyh-i ve-sellem ḥazretleri teşrīf edüp ba‘de’r-resūl ü enbiyā ve evliyā ü aşfiyā ve mü‘minīn ü سعدا علی من انہم²²² dāhil-i cennet olalar ve duḥūlleri yevm-i cum‘āda vāki’ ola. Tenlerinde müydan eser ḳalmayup cümlesi saḳalsız hūb yüzlü sürmelü gözlü kıvrıcık saçlu bıyıḳları henüz terlemiş otuz üçer yaşlu ola. Fuḳarā-yı şābirīn aḡniyādan beş yüz yıl evvel gire. Şabūr olmayan fuḳarā kırk yıl evvel gire. Üç bölük tā’ife sāir ehl-i cennetden muḳaddem gire. Biri şehīdler ve biri şol memlūk olan ḳullar ki hem efendisi kendüden rāzı ola hem ‘ibādet-i Ḥaḳ’da tekāsül etmemiş ola ve biri keşīrū’l-‘iyāl olan fuḳarā ve bir rivāyetde evḳāt-ı ḥamse içün tecdīd-i vuzū edenler ve serrāda ve ḍarrāda Ḥaḳḳ’a ḥamd edenler ola. Resūl-i kirām nūrdan minberlerde ve enbiyā-yı ‘izām taḥtlarda ve evliyā ü şühedā ve aşfiyā ü etkīyā kürsilerde oturup ol eḥad-ı sermedi es-şifāt bilā-vāsītā “Merhabā ey benim ḥaş ḳullarım dostlarım maḳbūllerim” dēyü ḥiṭāb eyleye ve

²²¹ ...Cennet bekçileri onlara şöyle der: “Size selām olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedî kalmak üzere buraya girin. Zümer Suresi-73

²²² Mutluluğun en yüksek dereceleri

envā'-yı eṭ'ame-i cennet ile ziyāfet édüp her birine yetmişer kat hülle-i kerāmet ilbās eyleye. Ba'de maḥbūs-ı zindān-ı nirān olan 'uṣāt-ı mü'minīniñ ḥalāşına Cenāb-ı erḥāmü'r-rāḥimīniñ 'afv u mağfireti ta'alluḫ etmekle vesāṭāt-ı Cebrāil-i emīn ile istiṣfā-ı izn olup şefā'at-ı seyyidü'l-enām 'aleyh-is-selāmdan soñra resül-i fehām ve enbiyā-yı 'izām ve evliyā-yı kirām ve bi'l-cümle ehl-i cennetin ḥavaşş u 'avāmı bulegā-yı mā-beliğ şefā'atler kılup 'uṣāt-ı ehl-i İslām'dan cehennemde ferd kalmayup cümlesi dāḥil-i cinān olduḡdan soñra Ḥazret-i ekremü'l- [72] ekremin ve erḥāmü'r-rāḥimīniñ deryā-yı raḥmet-i bī-kerānı ḥurūşa gelüp 'ömründe ḥayr işlememiş ṭā'at u ibādet eylememiş kavmi ḳabza-yı maḥz-ı keremi ile nārdan iḥrāc ve cennete idḥāl buyurup küffār u müşrikin ve zümre-i münāfikīnden ḡayrı ferd kalmayup ve dūzahdan cümleden soñra āzāde olan kimsenin ismi هناد وعلى قول جهنمداوله

223 حتى وعند جهنمدا الخيرا اليقين 224 meşeli buna telmiḥdir.

Beyt

Ġarḳ eder 'āşileri bir ḳatre āb-ı mağfiret
Var kıyās et vüs'at-ı deryā-yı raḥmet n'idüḡün

Faşl-ı tāsi' fi-zikr ziyāret-i ehli'l-cenneti Rabbihim ve Ru'yetihimlehu

Rüz-ı cum'ada ehl-i behişt dāḥil-i cennet ve her biri bi-ḥasebü'l-merātib maẓḥar-ı 'ināyet-i Rabbü'l-'izzet olmaḡla resül-ı kirām 'aleyh-is-selāmiñ ziyāfetleri olup rüz-ı şenbe melāike-i raḥmet behiştīleri ziyāfete da'vet édüp dārü'l-ḥulde 'azīmet ve Ādem 'aleyh-is-selāmiñ muḡtenem-i şoḥbet ve mütena'im-i ni'am ziyāfeti ola ve rüz-ı yek-şenbe cennet-i Na'imde Nūḥ 'aleyhi's-selām ve rüz-ı dü-şenbe Firdevs-i berinde İbrāḥim 'aleyhi's-selām ve rüz-ı se-şenbe cennet-i Me'vā'da Mūsā 'aleyhi's-selām ve rüz-ı çehār-şenbe Dārü's-selāmda 'İsā 'aleyhi's-selām ziyāfetlerine da'vet olunup her biriniñ ni'am-ı ḡünā-ḡün mükerrremetlerinden zevḳ-yāb olalar ve yevm-i ḥamīs ḥazret-i ḥatm-i şeref-nāme-i risālet 'aleyh-i ekmelü'l

²²³ Cüheniyye'nin sözü üzerine ola

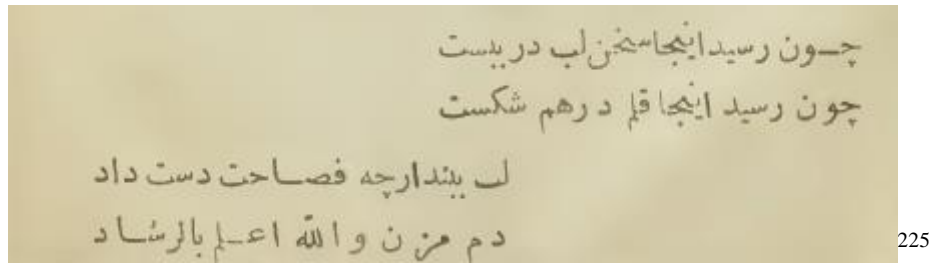
²²⁴ Hatta Cüheniyye'ye göre hayır yakındır. (Kesin bilgidir.)

taḥiyyeṭ ziyāfetine da'vet olunup cennet-i 'Adn'da ḥavān-ı iḥsān-ı firevān faḥr-i cihān ile müstağraḳ-ı 'atiyyāt-ı bī-gāyet ve müstenşıḳḳ-ı fevāih-i miskiye-i füyūzāt-ı bī-nihāye olalar ve yevmü'l-cum'a ziyāret-i cenāb-ı Ḥaḳ ve ziyāfet-i cemāl-i feyyāz-ı muṭlaḳ'a da'vet olunmağla mecmū'-yı resūl ü enbiyā ve evliyā-yı aşfiyā ve mü'minīn-i etkīyā 'atebe 'aleyh bāb-ı sidre-i bālā vaḥdet-serā-yı ḥātem-i risāletde cem' olup seyyidü'l evliyā sened-i enbiyā Muḥammed Muṣṭafā 'aleyh-i-min-eş-şalāvātü'l-evfā daḥi bedraḳā-yı tarīḳat-ı vuşlat olup dārü'l-celāle teveccüh ü 'azimet edeler. Kerrübiyyūn-ı melekūt-ı a'lā nūr-ı ezherden menābir ü kürāsī ve nemāriḳ u zerābī getürüp resūl-ı feḥām minberlere ve enbiyā-yı a'zām kürsīlere şu'ūd u evliyā-yı kirām ile mü'mināt-ı [73] zevī-l-iḥtirām nemāriḳ u zerābīde ḳu'ūd edüp melāike-i muḳarrebīn cevāhir-i bevāhir medḥ ü senā tehniyet-i ḳudūm-i enbiyā ü evliyā için niyāz edeler. Evvelā İbrāhim Ḥalīl 'aleyh-is-salāvātullāhü'l-cemīl kendüye nüzül eden şuhuf-ı Rabb-i cemīl-i tıbyān ve bir ḥuṭbe-i celīle-i beyān edüp ba'de Mūsā 'aleyhi's-selām Tevrāt'ı ve Davūd 'aleyhi's-selām Zebūr'ı ve 'İsā 'aleyhi's-selām İncil'i ḳırā'at edüp şafā-baḥş-ı cinān ehl-i cinān ola. Pes ez-in cenāb-ı seyyidü'l mürselīn 'arş yèrine hem-ser bir minber-i nūr-ı manzar-ı ziyā-güstere i'tilā edüp Kur'an-ı 'azīmde olan kelimāt-ı lāḥūtiyeyi 'ibāret ceberrūtiye ile bir mertebe taḥḳīḳ ü tedḳīḳ eyleye ki enbiyā ü mürselīn engüşt-i taḥşinlerin der-dehān eyleyüp hezārān-ı hezār aferīn ile maḳāmāt-ı kelimāt-ı Muḥammedī'ye ḥayrān ve ervāḥ-ı ensebe-i mü'minīn bi-ḳadrü'l-kābiliyyāt medāric-i keşf ü 'ayāne irtikā ile müstağraḳ-ı deryā-yı zevḳ-ı vicdān olalar. Karīn-i ḥāl dest-i ḥübüb-ı nefehāt iḥdā-ül-zāt ref'-i hucub ta'yīnāt etmekle miḥmānān-ı serā-yı vuşlat-ı lā-izān müşāhede-i cemāl-i Ḥudā-yı müte'āl ile ḳarīrū'l-'ayn ve maḳzī-ül-āmāl olup bir mertebe-i muḡtenem-i ni'am-ı kerem-i gūnā-gūn olalar ki vaşf u ta'bīri ḥayṭa-i 'aḳl u idrākten biründür. Ba'de her biri 'ala iḥsānū'l-ḥāl-i müreffehü'l-bāl rehber-i melāike-i kirām ile maḳarr u me'vālarına 'avdet edüp ebedü'l-ābād cennāt-ı 'aliyātde 'ala merātibhüm envā'-yı sa'ādāt ile muḥalled ü bāḳī ḳalalar.

Beyt

Dehre gelmekde budur insāna aqşā-yı merām
Cümlemiz şāyān éde bu devlete Rabbi'l-‘ibād

Bi-hürmet-i seyyidü'l-mürselīn şallallahü te‘ālā ve ‘ala alihi ve şahbihi ecma‘īn. Subhāne rabbike rabbi'l-‘izzete ‘ammā yeşifūn ve selāmün-‘al-el-mürselīn ve'l hamd-ü lillāhi rabbi'l-‘ālemin.

[74] Hātıme

Hamdülillāh yine tevfiķ eyledi rabbi celīl
Cilve-perdāz zuhūr oldı bu tertīb-i cemīl

Zıkr-i evşāf şeh-i devrānla buldı şeref
Feyz-bağş olsa n'ola mānend-i aşār selef

Muhtevidir cümle esrār-ı ‘ilm ü hikmeti
Munṭavidir i‘tikādiyāt-ı ehl-i sünneti

Ekşer-i aḥvāl –i aḥyār-ı selef mezkūrdur
Zübde-i aḥbār aşḥāb-ı şeref mezkūrdur

²²⁵ Söz buraya ulaştığında ağızım kapandı. Buraya ulaştığımda kalem de kırıldı. Ne kadar fesahat sahibi de olsan ağızını kapat. Konuşmayı kes. Allah (cc) en iyi bilendir.

Bā-ḥuşuş āyin ü erkān-ı selaṭin-i cihān
Gāyet icāz u icmāl üzre olmuşdur beyān

‘Ālem-i uḳbāniñ aḥvāli yazıldı serteser
Oldı fihrist-i mezāya-yı dü-giti bu eşer

Şāmil-i envā'-yı nuşḥ oldı çü feḥvā-yı kelām
Buldı bu mecmū'a Telḥişü'n Neşāyiḥ dēyü nām

İsteyenler miḥnet-i dünyā vü 'uḳbādan necāt
Bu kitāba eylesün tevcih-i cism-i iltifāt

Ki oldı mazmun-ı du'ā-yı pād-şāhı muḥtevi
Zikr-i bi'l-ḥayr-ı şeh-i 'ālem-penāhı muḥtevi

Budur ümīd ü niyāzım bu kitāb-ı müsteṭāb
Ola manzūr-ı hümāyün-ı şeh-i vālā-yı cenāb

Her kim eylerse bunı teblīge sa'y u ihtimām
İki 'ālemde éde Allah maḳzī-ül-merām

Ger olursa bu eşer şāyān-ı tevcihe nigāh
Nāil-i maḳşūd olur Tāib daḥi bi-iştibāh

[75] Şu'arā-yı 'aşriñ ercümendi mekremetlu Şa'id Efendi'niñ işbu kitābiñ tab'ı hakkında söylemiş oldukları tāriḥ-i bi-nazīrdır.

Ḥazret-i 'Abdü'l'azīz Ḥan hezz-endişeniñ
Devr-i 'adlinde olur herkes ma'ārifle celīs

Ol şahenşāh-ı kerem mu'tādīñ ihsānın eger
Görse hayretten alup Hātem olırdı kāse-līs

Sāye-i şāhanesine rū-nūma-yı ehl-i kemāl
Olamaz 'aşr-ı celili 'ahd-i eslāfa maīs

İşte ez-cümle ma'ārif-i pīşe-i mīr-i rāıbıñ
Himmetiyle tab' olundı işbu āsar-ı selis

Anı te'lif eylemiş idi ma'nevīniñ şārihi
Ya'nī 'Abdullāh Efendi kim ola ramet-i enīs

Öyle bir gāvvaş-ı deryā-yı haıkatdır ki tā
Felek-i esrara Hudā ol zātı kılmışdır re'īs

Cevher-i tārihe vērđi kilik-i Şa'dī zīb ü fer
Tab' olundı hizb-i Telhīsü'n-Neşāyih pek nefīs

1283

Diger

Dile tārih-i cevher oldı sānih
Faşīha ıkdı Telhīsü'n-Neşāyih

1283

İşbu müsteab birinci def'a olmak üzere Rūz-nāme-i Ceride-i Havādis
Matba'asında tab' ve temsīl olunmuşdur. Fī evāhir-i Şa'bānū'l-mu'azzam sene 1283

DEĞERLENDİRME

“Osmanlı İmparatorluğu’nun 16. asrın ikinci yarısından başlayarak gerek yönetim açısından gerekse sosyo-ekonomik durum bakımından karşılaştığı yeni şartlar devletin bazı sorunları çözmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Başka bir deyişle imparatorlukta baş gösteren bunalımlar düşünürlerin ve devlet yönetiminde deneyimi olanları çözümler aramaya yöneltmiştir. Bir yandan nazarı ahlak, idare ve siyaset kitaplarının telif ve çevirilerine önem verilirken diğer yandan da pratik ve amelî bir gaye ile bazı devlet adamları ve kalem sahiplerince padişahlara ve sorumluluk taşıyan devlet görevlilerine risaleler ve layihalar sunulmaya başlandı”(Yücel, 1988: 51).

18. yüzyılda da yöneticiler; dönemin kalem sahiplerini telif, telhis veya tercüme yoluyla eser yazmaları için teşvik etmişlerdir. Bu devlet adamları içinde sayabileceğimiz Damad İbrahim Paşa birçok eserin edebiyatımıza kazandırılmasını sağlamıştır. (Coşkun,2004a: 1) Osmanlı aydınları ise bu çalışmalarını ortaya koyarken *“devamlı olarak selef-halef ilişkisi içinde hareket etmişler ve yaşadıkları devrin geldiği noktaya dair kendilerinde hâsıl olan intibalar refakatinde dönemlerine tenkitler yönelterek nasıl bir yol haritası takip edilebileceğinin imkânını yoklamışlardır.”* (Şeker, 2015: 27) Bu kapsamda yapılan özetlemelerden biri de Osmanzâde Ahmed Tâib’in Telhisü’n-Nesâiyh adlı eseridir.

Telhisü’n-Nesâiyh’ten verdiğimiz örnekler dikkate alındığında her öğüdün ve bunu temellendiren kıssaların İslam dininin ve bu dinin etrafında şekillenen medeniyet havzasının²²⁶ bir ürünü olduğu görülecektir. İster yönetici olsun isterse yönetilenlerden herhangi bir ferd olsun dünyanın imarı ile dünyanın fenalığından ve fena bulmasından kurtularak öte dünyanın ihyasının ne suretle mümkün olacağına bilgisi ayet, hadis veya din büyüklerinin sözleriyle desteklenmiş; böylelikle bir yönüyle siyasetname bir yönüyle de bir nasihatname olan eserin

²²⁶ 8. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar devam eden İslami Türk tefekkürü için bkz. Hilmi Ziya Ülken (2013), Türk Tefekkürü Tarihi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 17-18.

amacına ulaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu hususu Agâh Sırrı Levend şu şekilde değerlendirmektedir:

“Siyasetnameler, esas karakter bakımından ahlakî eserler arasında yer alır; bu türün önemli dallarından biri sayılır. İlk ve orta çağlarda ahlakın temeli din olduğuna göre siyasetnameler dinî esaslara dayanır. Kur’an’dan ve hadislerden tanıklar getirilir, tarihten örnekler verilir. Geçmişteki olayları, ‘âdil ve zalim hükümdarlarla devlet ve şeriat adamlarının bu konudaki tutumlarını belirten hikâyeler ve fıkralar anlatılır. Nitekim gerek dinî gerek ahlaki eserlerin çoğunda adalet, şecaat, cesaret, cömertlik ayrı birer bahis olarak yer alır ve yazar bir fırsat düşürerek bu konuda padişah ve vezirlere öğütler verir. Bu gibi eserlerin genel merkezi ahlak olduğu, yalnız hükümdarlara değil herkese hitap ettiği için ahlaki eserler arasında yer alması tabiidir” (Levend, 1968: 171).

İslâm dininin toplum hayatına sirayet etmesiyle birlikte hem gündelik olanın tanzimi hem de sonrasının inşa ve ihyası merkeze alınmıştır. Bu bakımdan yukarıda sözünü ettiğimiz kadim yerleşik yönetim biçimi ve değerler bilincinin tesisi ile ilgili kavram alanının sınırları da İslam dininin normlarıyla şekillenmiştir. Muhtevası ahlak olan eserlerin neredeyse tümünde İslam dininin vazettiği değerler manzumesi etrafında belirlenen bir ahlak-değer öğretisi benimsenmiştir. Bu bağlamda Hüsamettin Erdem İslâm ahlakı hakkında şu tanımı yapmaktadır:

“Dinî ve aklî bir temele dayanan, bütün elemanlarının bir işbirliği içinde olduğu teşkilatlı bir yapı; en yüksek bir idealin pratik bir fiille uyduğu, çok sert davranışların yumuşatıldığı ve düzenlendiği, aklın iman içinde tamamlanıp imanın akıl ile sağlamlaştırıldığı, ferdin şahsiyetini oluştururken cemiyeti zedelemeyen, cemiyeti korurken de ferdin hak ve özgürlüklerini kısıtlamayan ve onlardan gereksiz fedakârlıklar istemeyen, pratik, uygulanabilir; küfür ve şirke düşmemiş, ahiret inancını devreye sokarak, sağlam ve sarsılmaz bir zemine oturmuş, gerçeği ve ahlaki olguları bütün yönleriyle ve bütünlük içinde ele almakta olan, dinî, ferdî, ictimai her çeşit ihtiyaçlara, bütün problemlere cevap veren ve çözüm teklif eden, geniş ve cihanşümul bir sistem; gerekli gelenek ve adetleri korumada muhafazakâr görünürken, yeni durumlara çözüm üretmekte yenilikçi, insanın görevlerini sınırlayan, fakat bir düzen dâhilinde, gücü ölçüsünde insanı sorumlu tutan, ahlaki

emirleri aynı zamanda dini bir vazifeye dönüştüren, insana hayırların kapısını sonuna kadar açan, buna karşılık şerhlerin ve kötülüklerin önünü tıkayan bir ahlaktır” (Erdem, 1996: 26).

Osmanlı Devleti'nin en tepesinden başlayarak gerek devletin bireylerle ilişkisinde gerekse bireylerin kendi aralarındaki ilişkilerin temel belirleyicisi ve değerler sistematiğinin yapı taşlarından en önemlisi İslam dininin emir ve nehiyeleri yani İslam ahlakı olmuştur. Bundan dolayı temel kanun koyucu daima toplum nizamını biçimlendiren dinin koyduğu yasalar ve her bireyin kendi vicdanıdır denilebilir. Siyasetname ve nasihatname yazarları da işte bu yüzden hangi toplum katmanından olursa olsun bu inancı paylaşanların içindeki vicdanî iyiyi harekete geçirmeye çalışmışlardır. Telhisü'n-Nesāyih'te de aynı bağlamda iyinin emredilmesi ve kötünün yasaklanması bilinciyle hareket edilmiş, böylelikle Kur'an-ı Kerim'in emir ve nehiyeleri ile Hz. Muhammet'in örnekliliği, bu değerlerin benimsetilmesinde rehberlik etmiştir. Nasihatnamelerin sahip olduğu bu usulle ilgili olarak Bursalı Mehmed Tahir'in değerlendirmesi şöyledir:

“Erbab-ı nehiy der ki: Ahlak ilmi en güzel ilimdir. Çünkü insanlık binasının manevi hizmetçileri cümlesinden olan rahmet, şefkat, cömertlik ve mertlik gibi ahlaki güzelliklerin sınırsız maddi ve manevi faydalarından ve insanlık binasının yıkıcısı olan kötü ahlakın sonsuz zararlarından bahsedildiği, hatta bu ilimin bütün ilimlerin nihai gayesi olarak telakki edileceği muhakkaktır. Şu halde bu değerli ilmin yüceliğini beyan için fazilet konusunda kalem yürüten Osmanlı müelliflerinden İslam'a gönül verenler dahi, kavlen ve fiilen, hakimane sözleri ve kerimane fiilleri ile, insanlığı mutluluğa ulaştıran en mükemmel insan Peygamber efendimiz hazretlerinin, yüce nübüvvetinin izine uyararak hidayet ve kurtuluş yoluna girmişlerdir. Çünkü bugün, tüm Müslümanlar nezdinde genel kabul ve saygı gören hadis-i şerif kitaplarının hangisi açılırsa açılsın, Peygamber efendimizin “buistu li utimme mekarime'l ahlak, Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.” şeklindeki hikmetli ahlak ilkesine ve şanlı Peygamberin güzel ahlakının bahsettiği güzelliklerden ve kötü ahlakın ortaya çıkardığı sakıncalardan bahseden birçok hadis-i şeriflere rastlanır. İşte bu hadis-i şerifler, özellikle ahlak ilmi konusunda kitap yazmak isteyen bir İslam müellifi için

her zaman kapsamlı, hikmetli, kuvvetli birer esas niteliğindedir” (Özdemir,2009: 161-162).

Duraklama ve gerileme döneminin pek çok sorununun bir insan sorunu olduğunu gören ve bunu da “değerlerdeki değişme veya değerlerin yok olmasına” (Fazlıoğlu,2016: 90-91) bağlayan Osmanlı düşünürleri çözümü değerlerin kaynağına dönmekte bulmuşlardır. Hem günümüzün hem de dünün en önemli sorununun ferdî ahlaktaki çözülme ya da değer yoksunluğu olduğunu ifade eden İhsan Fazlıoğlu ferdî ahlakla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Ferdî ahlaktan şunu anlıyorum: İster kanun ister kolluk gücü ister anne ister aile ister grup aidiyeti ister iş ister okul ortamı olsun herhangi bir harici denetleme olmadan kısaca dışarıdan bir otorite bulunmaksızın kişinin davranış biçimini, kodunu, modunu, formunu kendi iç dünyasından çıkararak belirlediği ve taviz vermediği bir davranma tarzı, bir davranış biçimi, hayata karşı duruş ve bir yol alış tarzıdır” (Fazlıoğlu,2016: 90-91).

Modern ahlak felsefesinin ferdî ahlak ve erdemin gerilemenin, dağılmanın, zayıflamanın, rakipler karşısında yenilmenin, kaybetmenin en önemli nedeni olarak gördüğünü belirten İhsan Fazlıoğlu, bunun yerine söz konusu anlayışın ilerlemek, başarılı olmak, rakipleri alt etmek, makamlarda mevkilerde yükselmek, zenginleşmek ve güç toplamanın ahlaksızlıktan ve erdemsizlikten neşet ettiğini benimsediğini; tavsiye edilen şeyin ise siyaseti, iktisadi hatta bilimi değerlerden ve anlamdan bağımsızlaştırmak olduğunu, böyle bir anlayışın hâkim olduğu her çağda her halükarda dinî ve ahlakî değerlerin geri çekildiği, itildiği, ekonomik değerlerin kendi moralitesini dayattığını vurgulamaktadır. (Fazlıoğlu, 2016: 92)

Bu bakış açısından hareketle Osmanlı aydınının sosyal, siyasî, askerî ve iktisadî alanlarda bozulmaya ilişkin ilk belirtileri gözlemlenmeleriyle siyasetname ve nasihatnamelere ağırlık vererek değerler alanındaki değişimlere işaret ettikleri ve kuruluş-yükseliş dönemlerindeki hâkim olan insani değerlerin zamanla yerini alan ve olumsuz değişimlere neden olan dünyevi alana-çıkarlara dayalı kabulleri yadsıyarak esas olan İslam medeniyet hafızasındaki makbul olan değerleri benimsetmeye çalıştıkları görülmektedir. Bunu yaparken de İslam bilim ve düşünce tarihi bir bütün içinde ele alınmış, birbirini tamamlayan ve besleyen bir sistem dizgesi içinde değerlendirilmiştir. Eserin esasını oluşturan, çeşitli tarikat erbabı ile tanışmış ve

büyük bir tarikat terbiyesiyle yetişmiş olan, kendisini “*Aslen Bayrâmi ve tarîkaten Celvetî terbiyyeten ve bürûziyyeten fî rûhâniyyeten Mevlevî*” (Öztürk,2018: 22) olarak tanımlayan Nasîhatü'l-Mülûk Terğîbün Li-Hüsni's-Sülûk'un yazarı Sarı Abdullah Efendi'nin mutasavvıf kimliği de göz önünde bulundurulduğunda Telhisü'n-Nesâiyih'te Gazali, Mevlana, Attar, İbrahim Edhem, Dâvud-i Tâî, Bişr-i Hâfi ve Muhyiddin-i Arabî gibi mutasavvıflar ile İmâm Muḥammed, Ebū Yûsuf, Maturidî, Simnânî, Beyzâvî gibi âlimlerin isimlerinin ve eserlerinin geçmesi bu bütüncül bakış açısının eseridir denilebilir. Bu hususta Fatih Şeker şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Fikrî geleneğimiz bir kül olarak göz önüne getirilince tefekkür teriminin felsefe, kelim, tasavvuf, edebiyat ve bilimden sadece birine indirgenemeyeceği, bir kavramsal gerçekliğe sahip olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. İşte geçmiş asırlarda olduğu gibi Osmanlılar da bu med-cezirli manzarayı aktüel hale getirerek hayat ve cemiyet felsefesini İslam üzerine kurar. Osmanlı'da hayat Müslümanlık üzerine kurulu olduğuna göre düşünce ve felsefe İslam'ın bu topraklara mahsus yorumuyla şekil alır.” (Şeker,2015: 28) Eserdeki tasavvufî referansların bir başka sebebi de *“riyaset makamına geçecek olan kimsenin önce nefsinin ıslah etmesi gerektiğine, nefsinin hevası ardınca giden padişahların iman neticesi olan merhamet ve şefkatten uzaklaşarak zulüm ve cefakârlık yolunu tutacağına, bundan dolayı da mutlaka riyaset sahibinin halifeler ve kutublar gibi varlığını feda ederek Hak'ta dirilmesine”* (Şeker,2015: 168) olan inançtır.

Telhisü'n-Nesâiyih'teki bakış açısı ve üslup da yukarıda belirtildiği gibi şekillenmiş, okurun tahalluk ve ittisafî (TN:51, ahlaklanma ve vasıflanma) için peygamber kıssaları, raşit halifelerin yaşam hikâyeleri, ehli beyt ve on iki imam ile ehlisünnet imamlarının kısa biyografileri üzerinde durulmuştur. Eserin muhataplarının dünya hayatı ile ilgili olarak rehber almaları gereken davranış biçimleri bu kıssalar üzerinden örneklendirilerek somut hale getirilmiştir.²²⁷

Eserin en temel özelliklerinden biri olan peygamber kıssaları, halifelerin ve on iki imamın yaşam öykülerinin verilmesi bir bakıma Osmanlı aydınının sahip olduğu tarih bilinciyle de ilişkilidir. Telhisü'n-Nesâiyih'te de yer verilen “O günleri biz

²²⁷ “Hükümdarların ve büyüklerin ahirette kurtuluşa ermek için nice hikmetli kıssaları vardır. Zîrâ dünya fani dünyadır ve cümle âlem halkı cihanda eğreti oturmaktadır.” Nizamü'l-Mülk, Siyasetname, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, İstanbul, s.26.

insanlar arasında döndürür dururuz. Al-i İmrân Suresi-140”(TN:2) ayeti aslında Osmanlı mütefekkirlerinin tarih yorumunu şekillendirmiştir.

Fatih M. Şeker, çevrimsel bir karaktere sahip olan Türk tarih felsefesinin belki de en iyi ifadesini Kur’an-ı Kerim’deki “Ve tilke’l eyyāmü nüdāviluha beyne’n-nas” ifadesinde ve tarih boyunca birbirinin devamı olarak kurulan Türk devletlerinde bulunduğunu, her zaman aktüel olabilmenin esasının tarihte toplandığını, bu yönüyle tarihin vazifesinin gelecek nesillere yol göstermek olduğunu, yaşanan zaman ve zemin itibariyle bir realitenin karşılığı olan tarihin geçmiş olması hasebiyle de bir değerler ve hakikatler mecmuası olduğunu, bundan dolayı da siyasetnamelerde çözümün devamlı olarak geçmişte, tarihin en bereketli imkânlar hazinesinde arandığını vurgulamaktadır. (Şeker, 2015: 67-75)

Osmanlı tefekküründe kanonik bir yapı oluşturan ve söz konusu rehberliği yapacak, çözümü gösterecek bilincin karşılığının tarih-i kadim olduğunu belirten Fazlıoğlu, bu anlayışın, “*‘Nasıl yaşanmalıdır?’*, *‘Yaşamda ne örnek alınmalıdır?’* ve *‘Niçin yaşanmalıdır?’* sorularına yanıt veren, mensuplarına, olan içinden olması gerekeni işaret eden; iletişimin ve bildirişimin asgarî moral zeminini oluşturan, ortak hareket etme imkânı veren, kültürel düzlemde farklı durumlarda aynı anlamı savunmayı sağlayan, hatırlamayı mümkün kılan, davranışların ortak biçimlerini sunan, en nihayet bir değer perspektifi üzerinden kimlik inşa eden bir yapı meydana getirdiğini” (Fazlıoğlu, 2016: 99-100). ifade etmektedir.

İhsan Fazlıoğlu’na göre “*bir kültürde kanonik olanın aktarımı temsiller üzerinden yapılır. Başka bir deyişle bir anlatıya, siyere, sirete misal üzerinden katılarak pay alınır. Kanonik yapının tecessüm etmiş hali olan bu örnekler, yaşamı belirleyen, yön tayin eden, biçim verici bir ilkeye dönüşürler*” (Fazlıoğlu, 2016: 99).

“*Tarih-i kadimin yani kanonik yapının yıkılması, bireysel algılayışların belirlediği madde-çıkar temelli kaotik yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur*” (Fazlıoğlu, 2016: 100). O halde Osmanlı Devleti’nde kanonik yapının gerek din gerekse tarih alanında zamanla etkisini yitirmesi, fertlerin davranışlarında referans olacak yapıyı da ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda Telhisü’n-Nesāyih’te yazarın ayet ve hadislerden, peygamberler tarihinden, on iki imamdan, ehlisünnet imamlarından bahsetmesi tarihi bağlamda söz konusu disiplini tekrar oluşturmayı, dini referans alan değerler sistemini hatırlatmayı ve okurun hayatına istikamet

kazandırmayı temin etme amacındadır. “*Nasıl yaşanmalıdır, yaşamda ne örnek alınmalıdır ve niçin yaşanmalıdır?*” (Fazlıoğlu,2016:100) sorularına anlatılan kıssalar üzerinden cevaplar verilerek adalette, siyasette, bilimde, ilim adamlarına verilecek değerde, liyakatta üstün örneklerden hareketle bir anlam dairesi oluşturulmuş ve böylelikle bu değerler manzumesi fikirden eyleme dönüştürülmeye çalışılmıştır. Eserde peygamber kıssalarından hareketle tarihe atfedilen değer şu sözlerle izah edilmiştir:

“Sırr-ı hükümet ve saltanat bunların vücūd-ı behbūdlarında zühūr edüp edā-yı merāsım-i hūkūda bezl-i maqdūr buyurmuşlardır ki sîret-i haseneleri selâtin-i ‘azām havākîn-i zevî-l-ihtirām burhân-ı bahr olup kütüb-i tevârihde şebt olunan siyer-i enbiyâ ve evliyâyı müâlâ’a êdikce ‘And olsun ki, peygamberlerin kıssalarında, akli olanlar için ibretler vardır. Yusuf Suresi-111’ mışdâkıncâ ahkâm-ı saltanat-ı enbiyâdan ibret-bîn ve üslûb-ı hikmet-i hulefâdan hissemend olup hükümet-i ehl-i İslâmı sermâye-i tecebbür-i şevket-i saltanatı nefis ü hevâya şebeke etmelerine hevâ-yı nefis ile olan ahkâm-ı sebep-i tahrîb-i ‘âlemi herc ü merc-i ahvâl-i benî Âdem olduğundan mâ’adâ bâ’is-i hüsrân ve nedâmet olur.” (TN:11)

SONUÇ

Toplumu oluşturan dinamiklerin devrin zihniyetine uyarak geçerli sabitelerden uzaklaşması değerlerin de zamanla değişmesine neden olur. Moral değerlerin varlığını sürdürebilmesi söz konusu değerlerin geçerliliği ile doğrudan veya dolaylı faydası üzerinde tereddütü olmayan toplum fertleriyle mümkündür. 18. yüzyıldan itibaren medeniyet havzasını değiştirme idealinde olan Türk entelektüeli, ahlaken tahrif olmuş zihniyet unsurlarını öncelikli olarak ideal olanı yakalamış günlere dönmek suretiyle düzeltmeyi amaçlamıştır. Bunun için başvuru iki referans, siyasetname ve nasihatname yazarlarının başlangıç noktası olmuştur. Bunlardan biri İslam dini ve İslam’ın gerek dünya mutluluğu gerekse ahiret saadetini temin edeceğine inanılan ahlak öğretisi diğeri ise devletin tarihî süreç içinde devamlılığını sağlayacak olan tarih bilincidir. İslam ahlakı ve Türk tarih bilincinin sentezi, nasihatname yazarlarının esas öğretisini şekillendirmiştir.

Devlet yönetiminin farklı kademelerinde görevler üstlenmiş olan, devletin dünü ile gününü karşılaştırıp yarınına ilişkin tedirginlik duyan; bilgi, görgü ve deneyimleriyle söz sahibi olanlara yol gösterme amacını taşıyan siyasetname yazarları, söz konusu cendereden nasıl çıkılacağını göstermeye çalışmışlardır. Bunu yaparken bazen misaller ve meseller üzerinden dolaylı bir iletişim tercih etmişler bazen de söylenmek istenenleri başta sultanlar olmak üzere doğrudan muhataplarına iletmişlerdir.(Şeker, 2015: 130-150)

Bir kültürün millet olarak dağılsa, devlet olarak yıkılsa, doğal toprağını, vatanını kaybetse bile zor da olsa bunları geri alabileceğinin ancak maneviyatını kaybeden kültürlerin yok olmakla kalmayıp hiçleşeceğinin (*Fazlıoğlu,2015:124*) ve tarihsizliğin bir talihsizlik olduğunun (*Fazlıoğlu,2015:124*) bilincinde olan Osmanlı mütefekkirleri buna mâni olabilmek için hükümdarlarla, devlet erkânıyla ve toplumun sade bireyleriyle kendi bilgi ve tecrübelerini paylaşmışlar, dile getirilen iletilerin somut hale getirilerek daha iyi anlaşılmasını temin etmek için tarihe, peygamberlerin, halifelerin, din büyüklerinin hayat hikâyelerine yönelmişlerdir. Tarihteki bu rol modeller rehberliğinde ideal yönetici ve ideal insan tipinin müşahhas örnekleri okura sunularak davranış değişikliği temin edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak siyasetname-nasihatname çizgisinin bir devam eseri olan Telhisü'n-Nesâyih'te var olan değerlere ilişkin öneriler, İslam ahlakı ve tarih şuuru ekseninde Kur'an'ı anlamak ve geleneğin sürekliliğine katkıda bulunarak anlamlandırmanın ikmalini sağlamak suretiyle düzenlenmiştir. Söz konusu değerler liyakât- Vezir Asaf, sadakat- Hz. Ebu Bekir, zühd-takva- Hz. Osman, kahramanlık ve ilim- Hz. Ali, itikat ve amel-mezhep imamları, hikmet- Platon, Aristo, Gazalî, Razî, nefis terbiyesi- Mevlana, Attar, Arabî, İbrahim Edhem, Davud-ı Tâî, Bişr-i Hafî; sireti ve sünneti Kur'an ahlakının özeti olan Hz. Muhammet ve ayetlerde geçen uyarılar-müjdeler ile Allah'ın esmâyihüs-nâsı soyut birer kavram olmaktan çıkarılarak somutlaştırılmıştır.

Ahlak sorununu değişmeyen insan davranışları zaviyesinden ele alan Telhisü'n-Nesâyih yazarı, aktüel sorun alanlarını tespit etmeden, kavramlaştırmayı gene din ve tarih alanına başvurarak gerçekleştirmiştir. Eserin okura söyledikleri yeni olanı ve doğrudan günceli dile getirmekten uzaktır. Eserin telhis türünde olması dolayısıyla esas eserin izinden gitmesi doğal olsa da Nasihatü'l-Mülük fi Terğibü'n li

Hüsni's-Sülük'un örneklem olarak alınan bölümlerinden hareketle Telhisü'n-Nesāyih'in manzum kısımları dışında özgün alanlarının sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Nasihatler, yüzyıllardan beri süregelen siyasetname ve nasihatnamelerin ahlakla ilgili iletileriyle örtüşmektedir. Eserin orijinal tarafını ahlaka ilişkin söylediklerinden daha çok Osmanzâde Ahmed Tâib'in isteklerini dile getiren farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirleri oluşturmaktadır.

Telhis türünün yazılış gayesinin eserin daha iyi anlaşılmasını sağlamak olduğu göz önünde bulundurulduğunda Osmanzâde Ahmed Tâib'in gerek kıssalardan gerekse alıntılardan pek çoğunu atladığı, bunların anlatıldığı eserlere göndermede bulunmakla yetindiği görülmektedir. Osmanzâde Ahmed Tâib, bazı şiirlerinde dönemin şiir dilinde karşılaştığımız mahalli söyleyişe uygun bir üslup benimsemiş, aynı anlayışı nesirlerinin bazılarında da tercih etmiştir. Ancak Telhisü'n-Nesāyih'te kullanılan uzun cümleler, secili anlatım, din ve devlet büyüklerinin övüldüğü bölümlerdeki süslü ifadeler ve süslü nesir tarzının model isimlerinden olan Veysî'nin anılması bu eserin dil ve anlatım bakımından bir estetik nesir örneği olduğunu düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU, Abdülkerim (1996). **Maneviyat Dünyamız Üzerine Düşünceler, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı III**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. C.8, S.24, s.707-716.
- AKALIN, Şükrü Halûk...(ve başk.) (2009). **Türkçe Sözlük**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKTEPE, Münir (1988). **Abdülhamid I**, DİA, C. 1, s. 213-216. İstanbul: TDV Yayınları.
- (1993). **Çorlulu Ali Paşa**, DİA, C. 8, s. 370-371. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ali Canib (1928). **Reis-i Şairân Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi**. Türkiyat Mecmuası-2, , s. 103-130.
- AŞGIN, Sait (2003). **Hadikatü'l-Vüzerâ Üzerine Bir İnceleme**. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM; S. 14; 145-161.
- AYDIN, Abdullah (2017). **Osmanlı Devleti'nin Unvan Sahibi Divan Şairleri**. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 4 (13), 534-565.
- AYDÜZ, **Salim, Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler**.
http://ktp.isam.org.tr/pdfdr/d01525/1997_3/1997_3_ayduzs.pdf (12.12.2018)
- BEYDİLLİ, Kemal (2006). **Mustafa III**. DİA, C. 31, 2006, s. 280-283.İstanbul: TDV Yayınları.
- (2009). **Selim III**. DİA, C. 36, 2009, s. 425-426. İstanbul: TDV Yayınları.
- (2002). **Küçük Kaynarca Antlaşması**. DİA, C. 26, s. 524-527. Ankara: TDV Yayınları.
- Bursalı Mehmet Tahir b. Rif'at, Sadeleştiren Özdemir, Sadettin (2009/1). **Ahlak Kitaplarımız**. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 22, s. 161-176.
- COŞKUN, Menderes (2004a). **Geç Dönem- Nesir**. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi VI, Atatürk Kültür Merkezi Yay., s. 354-404.

- COŞKUN, Menderes (2004b). **Son Klasik Dönem- Nesir**. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, V, Atatürk Kültür Merkezi Yay., s. 552-590.
- CÜNDİOĞLU, Düccane (2011). **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi**, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ÇINARCI, Mehmet Nuri (2016). **Osmanzâde Tâ'ib ve Halepli Edip'in Şiirlerinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Eleştirisi**. The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 48, Summer II, s. 199-209.
- DEVELİ, Hayati (2006). **Osmanlı'nın Dili**, İstanbul: 3F Yayınevi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1996), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİLEK, Muhammet (2014). **Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlak-ı Muhsinî Tercümesi** (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr. 3467, vr.166a-277b), Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- DOĞAN, Enfel (2006). **Ahlak-ı Alâî- (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- D'OHSSON, Ignatius Mouradgea (bty.). **18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler**, Tercüman 1001 Temel Eser, byy.: Kervan Kitapçılık A.Ş.
- DUMAN, Musa (2008). **Makaleler- Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine**, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ELİAÇIK, Muhittin (2012). **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kalıplaşmış Zarf, Sıfat, Edat vd. İfadeler**. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, s. 1123-1158.
- ERDEM, Hüsameddin, (2000). **Osmanlı'da Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri**, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s.23-25.
- ERDEM, Kenan (1999). **Osmanzâde Ahmed Tâib, Simârü'l-Esmar-İnceleme-Metin**, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- EREN KAYA, Fazile (2017). **Vekâletnâmelerle Devredilen Şiir Mirası**, Türkbilig, 34, 165-172.
- ERGİN, Muharrem (1993). **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Basım/ Yayın/ Tanıtım

- FAZLIOĞLU, İhsan (2016). **Akıllı Türk Makul Tarih**, İstanbul: Papersense Yayınları.
- (2016). **Kendini Aramak**, İstanbul: Papersense Yayınları.
- (2016). **Kendini Bulmak**, İstanbul: Papersense Yayınları.
- GÖRMEZ, Mehmet (2008). **Radıyyüddin Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgânî**, DİA, C. 35, s.487-489., İstanbul: TDV Yayınları.
- HORATA, Osman (2009). **Has Bahçede Hazan Vakti, XVIII. Yüzyıl: Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İZ, Fahir (1996). **Eski Türk Edebiyatında Nesir**, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- KARA, İsmail (2016). **İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz- Şerh ve Haşiyeye Meselesine Dair Birkaç Not**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1997). **Türkçede Söz Dizimi-Cümle Tahlilleri**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAMAN, H., ÖZEK, A., DÖNMEZ İ.K. ÇAĞRICI M., GÜMÜŞ, S., TURGUT A. (2007). **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2017). **Osmanlı Konuşma Dili**, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KAYALIK ŞAHİN, Duygu (2017). **Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmânzâde Tâib Dîvânı**, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları, s.620-631.
- KILIÇ ÖNAL, Sevda (2018). **Edebiyat Patronajı Açısından Damat İbrahim Paşa Dönemine Dair Genel Bir Değerlendirme**, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- TAED-61, s. 3-14.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1928). **Osmanzâde Tâib'e Dair**. Türkiyat Mecmuası, C.2, s. 427-429.
- KÖSOĞLU, Nevzat (1987). **Gündönümü Yüzyılı**. Büyük Türk Klasikleri, C.6., s.154-155. İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları.
- KURTARAN, Uğur (2012). **Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- KÜÇÜK, Hasan (1980). **Türk-İslam Sosyal Düşünce Yapısı**, İstanbul: Fatih Yayınevi.

- LEVEND, Agâh Sırrı (1984). **Divan Edebiyatı- Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- (1963). **Siyaset-nameler**. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 10.
- (2010). **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- (2015). **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- LEWIS, Bernard (2010). **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- MARDİN, Şerif (2011), **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- NİZAMÜ'L-MÜLK (2015). **Siyasetname**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZDENÖREN, Rasim (1997). **Ruhun Malzemeleri**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1997). **Hadikatü'l-Vüzerâ**, DİA, C. 15, s. 22-23.İstanbul: TDV Yayınları.
- (2007). **Osmanzâde Ahmed Tâib**, DİA, C. 34., s. 2-4., İstanbul: TDV Yayınları.
- ÖZTÜRK, Funda (2018). **Sarı Abdullah Efendi Nasihatü'l-Mülûk Terğbün Li Hüsnî's-Sülûk (110a-218b) İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin**, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- PALA, İskender (2003). **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık.
- (1996). **Klasik Türk Şiirine Yansıyan Osmanlı Hoşgörüsü, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı III**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. C.8, S.24, s.985-998.
- PEKER, Osman (2010). **Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlak-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme- Metin vr. 61a-165b)**, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- SARICAOĞLU, Fikret (2007). **Osman III**, DİA, C. 33, s. 456-459. İstanbul: TDV Yayınları.
- SEVGİ, Ahmet (2014). **Klâsik Türk Şiirinde Reîs-i Şâirânlık ve Vekâletnâmeler**, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 32., s.1-28.

- ,(2004) **Reis-i Şairan Osmanzâde Ahmed Tâib Divanı Üzerine**, Türk Edebiyatı, C.32, s. 369., İstanbul.
- ŞEKER, Fatih M. (2015). **Osmanlı Entelektüel Geleneği**, İstanbul: Dergâh Yayınları,
- TABAKOĞLU, Ahmet (2009). **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TOPÇU, Nurettin (2015). **Ahlak**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TUĞLUK, İbrahim Halil, “**Tâib, Osmanzâde Tâib**”
<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1005> (15.12.2018)
- TULUM, Mertol (1978). **Sinan Paşa, Maarif-name- Metin ve Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme**, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.
- TURAN, Osman, (2003). **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- UZUN, Mustafa (2007). **Nesir**, DİA, C. 33. s. 9-11. İstanbul: TDV Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1995). **Osmanlı Tarihi**, C. 3., 2. Kısım, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2013), **Türk Tefekkürü Tarihi**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YAVUZ, Orhan (1991), **Türkçede ‘Kapalı E’**, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, S.6.
- YÜCEL, Yaşar (1988). **Kitab-ı Müstetâb- Kitâb-ı Mesâlihi’l-Müslimîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn- Hızru’l-Mülük**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

16.12.1978 tarihinde Konya ili Beyşehir ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Seydişehir’de tamamladı. Lisans eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünde 1996-2000 yılları arasında tamamladı.

2000 yılında Kilis İmam Hatip Lisesinde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak göreve başladı. 2004 yılında Konya ili Seydişehir ilçesine tayin olundu. Kesecik ilköğretim Okulu, Seydişehir Lisesi, Seydişehir Anadolu Öğretmen Lisesi ve Seyyid Harun Anadolu Lisesinde öğretmen ve yöneticilik görevlerinde bulundu. Halen Seyyid Harun Anadolu Lisesinde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği görevini yürütmektedir.

Ahmet ŞENER, evli ve iki çocuk babasıdır.